

אף כי כבר לא ניתן להם
לעולמי עד לנצח נצחים
יזכרו חללי הנצים ימ'ש
הקדושים שהומתו בזרון
והגבורים שהערו למות
נפשם בשנות תשכ"ה לפ"ק
יהי זכרם ברוך

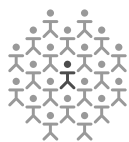

NA VEČNÚ PAMIAŤKU
15 TISÍC SÚVERCOM NÁŠHO MESTA
ZAVRAŽDENÝM NEMECKÝMI FAŠISTAMI
V ROKOCH 1942 — 1945
PRE ICH PRÍSLUŠNOSŤ
K ŽIDOVSTVU.

„HROBY IM NESPRÁVILI.
ZÁKERNE ICH VRAŽDILI.
HRDINOVIA DUŠE SVOJE
NEVINNE VYDÝCHLI PRE SLOBODU.“

PETER SALNER Židia na Slovensku
po roku 1945

(Komunita medzi vierou a realitou)

Ústav etnológie
Slovenskej akadémie vied

VEDA
vydavateľstvo
Slovenskej akadémie vied

Ústav etnológie
Slovenská akadémia vied

Recenzenti:

Mgr. Ivica Bumová, PhD., Katedra porovnávacej religionistiky FiF UK
PhDr. Monika Vrzgulová, CSc., Ústav etnológie SAV

PETER SALNER Židia na Slovensku
po roku 1945

(Komunita medzi vierou a realitou)

Publikácia vznikla v rámci projektu VEGA 2/0024/14 Občianske aktivity ako determinant udržateľného rozvoja mesta.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

© PhDr. Peter Salner, DrSc., Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2016

© Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2016

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2016

Grafický dizajn a layout: © Jana Sapáková, Layout JS., 2016

Jazyková úprava: PhDr. Ingrid Kostovská

Fotografie ©: M. Borský, V. Kamenická, R. Klein, K. Krajčovičová, A. Mann, G. Matijek, P. Salner, L. Stacho, R. Stoličná, A. Sulitka, R. Vass, R. Vrlák. _ Gross Family Collection, rodina Spitz/Eichler, Ústav etnológie SAV, Ústredný zväz židovských náboženských obcí, Židovské komunitné múzeum, ŽNO Bratislava, ŽNO Trenčín.

[Fotografia na obálke: Foto Peter Salner](#)

[Fotografia na strane 5: Fragmenty lepšej minulosti. Foto Peter Salner](#)

[Fotografia na dvojstrane 8 – 9: V roku 1958 bol vandalsky znesvätený cintorín v Gbeloch.](#)

[Archív ÚŽŽNO.](#)

ISBN 978-80-224-1510-1

EAN 9788022415101

1. THE LINDSAY & CO. LTD.
2. THE LINDSAY & CO. LTD.
3. THE LINDSAY & CO. LTD.

THE LINDSAY & CO. LTD.
THE LINDSAY & CO. LTD.

Úvod	11
1. kapitola _ Východiská a pramene	19
Východiská	22
Prístupy k téme	25
Pramene	28
2. kapitola _ Tí, ktorí (ne)prežili	37
Tí, ktorí neprežili alebo Štatistika holokaustu na Slovensku	40
Minulosť, ktorá neumrela s mŕtvymi	41
Tí, ktorí prežili	46
Medzi starou a novou identitou	50
Vzťahy k majorite	54
Nereligiózne židovské inštitúcie	59
Realita komunity	62
Náboženské inštitúcie komunity	69
Zhrnutie	73
3. kapitola _ Ústredný zväz ŽNO	75
Vyhláška 231/1945 a jej dôsledky	77
Stanovy ÚŽŽNO	80
Aplikovanie vyhlášky 231/1945	87
Zväz a (zaniknuté) obce	90
Vedenie ÚŽŽNO	103
Židovské náboženské obce	109
Zhrnutie	117

4. kapitola _ Synagógy, cintoríny a iné majetky náboženských obcí	119
Mapovanie komunity	123
Cintoríny	125
Likvidácia cintorínov	138
Synagógy (nielen) zaniknutých obcí	147
Zhrnutie	173
 Záver	 175
 Použitá literatúra	 186
Poznámky	192
Summary	207

Etnologickému výskumu židovskej komunity na Slovensku sa systematicky venujem už dve desaťročia. Napriek tomu sa vždy znovu stretávam s informáciami, ktoré ma prekvapia. Nie tým, že som ich dovtedy nepoznal, ale preto, lebo odporujú očakávaniám, ktoré som si vytvoril na základe dovtedajších znalostí.

Presne to ma čakalo aj pri písaní tohto textu. Pôvodne som plánoval, že sa pokúsim na základe etnologických výskumov a archívnych materiálov porovnať reakcie oficiálnych náboženských inštitúcií židovskej komunity (Ústredný zväz ŽNO¹ a židovské náboženské obce²) v dvoch (nielen) pre židov³ kľúčových momentoch moderných dejín Slovenska. Podľa môjho názoru možno takto označiť desaťročie po oslobodení (1945 – 1955) a pád komunistického režimu v novembri 1989. Vychádzal som z predpokladu, že napriek nepochybným rozdielom spája tieto časovo relatívne vzdialené obdobia niekoľko dôležitých spoločných znakov. V oboch prípadoch sa takmer súčasne transformoval nielen režim, ale aj štátny útvar, v ktorom spomenuté procesy prebiehali. Vznikla celkom nová politická, ekonomická, spoločenská a psychologická realita. Táto skutočnosť komplikovala proces adaptácie na zmenu, pretože súčasníci sa mentálne pripravovali na inú situáciu, než v akej sa napokon ocitli. Tri roky po oslobodení (a návrate Slovenska do ČSR) prišiel 25. február 1948 a s ním (mnohými spočiatku vítaný) nástup komunistického systému. Opäť nastalo napätie medzi vierou a politickou realitou, pretože princípy judaizmu

< Dosky Desatora sú zo strechy bratislavskej neologickej synagógy. Podľa pamätníkov ich na fúriku postupne priviezli do synagógy na Heydukovej ulici dvaja členovia obce. Strážca staveniska im to spočiatku nechcel povoliť, ale dal sa obmäkčiť. Za prvú dosku žiadal fľašu košerného vína, za druhú chcel okrem fľaše aj cigarety. Dnes sú vystavené v Židovskom komunitnom múzeu a symbolicky potvrdzujú zjednotenie obce. Foto Róbert Vrlák

sa dostali do konfliktu s ideológiou komunistickej moci. Podobný model sa opakoval o štyri desaťročia neskôr. Po páde totalitného režimu v novembri 1989 rýchlo nasledovalo rozdelenie Československa a 1. 1. 1993 vznikla samostatná Slovenská republika. Spočiatku svojím názvom, hlavne však hlasno vyslovovanými názormi časti verejnosti vyvolala neprijemné asociácie a obavy z príklonu k najhoršiemu obdobiu moderných židovských dejín. V jednom aj druhom prípade (hoci z rôznych dôvodov) sa musela židovská komunita nielen prispôbiť novým (neistým) pomerom, ale aj zisťovať reálny stav členskej základne, vykonať súpis majetkov, ktoré boli

Spevák Zoltán Lenský spieval
v zdevastovanej bardejovskej synagóge
modlitbu El mole rachamim, určenú
obetiam holokaustu (1991). Archív ÚZŽNO.

zhabané v predchádzajúcich totalitných režimoch. Ukázala sa aj potreba prehodnotiť dovtedajšie istoty a priority. Zásadnou premenou prešiel najmä vzťah k judaizmu a formy identity.

Ako sa ukázalo, v oboch prípadoch napriek spomenutým zhodám prevládli rozdiely. V prvom rade sa lišil duchovný stav komunity. Na jar 1945 (bez ohľadu na osobný postoj k viere) každý preživší ovládal aspoň pasívne princípy judaizmu a z vlastných skúseností alebo priameho pozo-

rovania okolia mu bol známy ortodoxný model spôsobu života. Po štyroch desaťročiach vlády KSČ mnohým (najmä mladším ľuďom) takéto informácie chýbali. Negatívne pôsobila skutočnosť, že v mnohých rodinách v dôsledku holokaustu absentovala generácia starých rodičov. Deti preto až na výnimky vedomosti o židovskom náboženstve nemohli získať v rodine, ale ani sprostredkované z pozorovania okolia. Pokiaľ tieto tradície niektorí (najmä starší) jednotlivci udržiavali, často sa to usilovali utajiť nielen pred okolím, ale aj pred vlastnými deťmi.⁴ Po novembri 1989 sa preto komunita ocitla „na zelenej lúke“. Musela budovať od základov to,

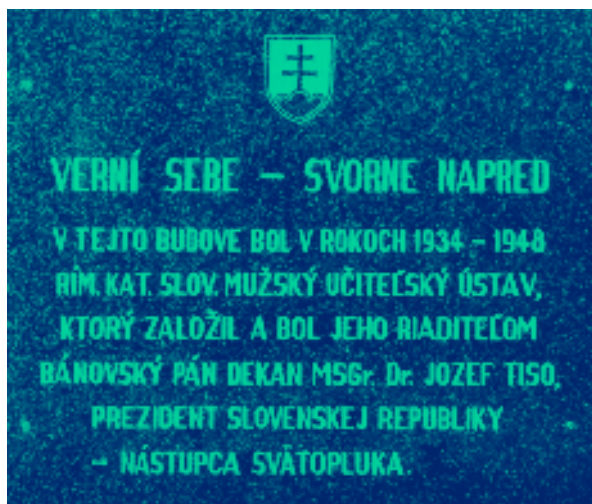

Židovské objekty boli často cieľom vandalských či antisemitských útokov. V roku 1991 bol takto znesvätený nitríanský cintorín, ktorý neznámi páchatelia pomalovali nacistickou symbolikou. Foto Archív ÚŽŽNO.

čo kedysi tvorilo bežnú súčasť života dobovej spoločnosti. Stratila sa kontinuita rodinného života, prakticky neexistovali duchovné authority. V komunite aj spoločnosti sa presadzovali odlišné hodnoty, pôsobili nové štátne aj židovské inštitúcie.

Rozdiel sa prejavil aj v kvalite a rozsahu dostupných poznatkov. V archíve Ústredného zväzu židovských náboženských obcí (ÚŽŽNO) som našiel informácie o židovských náboženských obciach (ŽNO), kto-

ré zanikli v rokoch 1945 – 1968. Vďaka tomuto jedinečnému a dosiaľ nespracovanému materiálu som mal k dispozícii nepomerne viac poznatkov o stave a problémoch židovskej komunity v období krátko po oslobodení než o jej situácii v období normalizácie (1969 – 1989) a po roku 1989. K tomuto materiálu objektívne neexistuje nijaká paralela. Výsledný obraz oboch období by preto bol rozsahovo neproporčný a obsahovo neporovnateľný. Rozhodol som sa preto samostatne spracovať situáciu v období 1945 – 1968 (s dôrazom na prvých desať rokov po oslobodení) a neskôr sa prípadne pokúsiť o zmapovanie stavu komunity po roku 1969 a 1989.

Veľké rozhorčenie (nielen židovskej) verejnosti vyvolala tabuľa, ktorú v júni 1990 slávnostne odhalili na sídle bývalého učiteľského ústavu v Bánovciach nad Bebravou. Archív ÚŽŇO.

Nástup komunistickej moci spočiatku mnoho židov vítal s nádejou, že prinesie lepšiu budúcnosť. V konečnom dôsledku ale obdobie vlády KSČ (1948 – 1989) pôsobilo na komunitu negatívne, čo sa premietlo aj do atmosféry tejto práce. Získané poznatky odrážajú oveľa častejšie záporné než pozitívne momenty v živote jednotlivcov aj inštitúcií. Práve kvôli prevažne pesimistickému vyzneniu textu považujem za dôležité zdôrazniť, že napriek novým krivdám, ktoré utrpeli, bola počas holokaustu situácia

židov jednoznačne horšia než v ktoromkoľvek období po roku 1945. Platí to aj pri vedomí skutočnosti, že po oslobodení jednotlivci možno trpeli viac než počas holokaustu. Niektorých perzekvovali za to, že pred vojnou sa hlásili k nemeckej či maďarskej národnosti,⁵ iných obvinili z protislovenských či protikomunistických postojov, ďalších sklamala prítomnosť rôznych foriem antisemitizmu. Pre časť židov však najväčším sklamaním bol postoj, ktorý ku komunite zaujal komunistický režim. Pôvodne verili, že v tomto spoločenskom systéme sa naplnia deklarované heslá o sociálnej rovnosti a spravodlivosti. Namiesto toho sa realitou stali súdne procesy, útoky proti prejavom náboženského citenia, likvidácia synagóg a cintorínov. Napriek všetkému chcem opäť zdôrazniť, že z hľadiska komunity ako celku zločiny komunistického režimu a osobné utrpenie jednotlivcov nedosiahli ani zďaleka parametre tragédie, ktorá židov zo Slovenska zasiahla v rokoch 1939 – 1945.

Dlho som uvažoval o názve a najmä podtitule publikácie. Napokon som sa priklonil k forme *Židia na Slovensku po roku 1945* (medzi vierou a realitou). K tomuto rozhodnutiu ma viedli dva dôvody. Počas holokaustu židia verili, že sa vrátia do „normálneho“ sveta. Chápali pod ním obnovenie pomerov, ktoré vládli v Československu medzi svetovými vojnami. Táto ilúzia im vydržala krátky čas, pretože realita bola iná, vo väčšine prípadov horšia. Rozpor medzi vierou v návrat do „peknej minulosti“ a po-vojnovou realitou presne sformuloval Emil Utitz: „Ačkoliv všichni věděli, že byl jejich dřívější majetek prodán a ukraden, rozptýlen na všechny strany, mysli-li přece, že vše opět najdou tak, jak to opustili. Neviděli, že budou muset vstoupit do podstatně jiného a změněného světa, že je i v nej-příznivějším případě čekají těžké časy, plné starostí“ (Utitz 1947: 20-22).

Po februári 1948 vzniklo zas napätie medzi náboženskou vierou a ateistickou (často aj formou perzekúcií presadzovanou) ideológiou režimu. Dôsledkom boli sebaobránné reakcie jednotlivcov aj orgánov komunity.

1. kapitola

Východiská a pramene

Holokaust⁶ a oslobodenie nepredstavujú začiatok (ani koniec) dejín židov na Slovensku. Znamenajú len ďalší (opäť nie prvý a určite nie posledný) historický zlom, s akými sa stretávali v dávnejšej minulosti, ale aj v priebehu 20. storočia. Po skončení druhej svetovej vojny sa ľudia, ktorí sa ešte nestihli spamätať z hrôz holokaustu, ocitli znovu pred dilemou, ako ďalej. Vyrovnávali sa s hrôzami nedávnej minulosti, hľadali si miesto v spoločnosti, do ktorej zároveň patrili aj nepatrili. Vlastné utrpenie a tragické osudy blízkych ovplyvňovali nielen aktuálne reakcie na dobové situácie, ale aj úvahy o stratégiách budúcnosti. Modelovo možno zhrnúť, že tieto stratégie predstavovali hľadanie individuálnych a kolektívnych odpovedí na dilemy doby: zostať na Slovensku alebo odísť? Uprednostniť vieru či ateizmus?⁷ Vychovávať deti v duchu židovských tradícií alebo radšej asimilovať? Do procesu rozhodovania sa aktívne zapojili jednotlivci, ale ovplyvňovali ho aj rôzne židovské organizácie a vonkajšie tlaky. Rozhodovanie nebolo jednoduché aj preto, že na výber mali širokú paletu možností. Niektorými aspektmi dobovej situácie sa budem zaoberať v tejto knihe. Pokúsim sa v nej priblížiť, ako sa roky 1945 – 1955 javia pri pohľade zvnútra židovskej komunity. Uprednostňujem preto materiály, ktoré umožňujú takýto prístup.

< Hroby potomkov slávneho rabína Chatama Sofera ilustrujú, že v prípade významných rabínskych osobností k tradičným kamienkom mnohí pridávajú aj písomné želania. Veria, že nebohý sa prihovorí za ich naplnenie. Foto Peter Salner.

Východiská

V ďalšom texte sledujem niekoľko cieľov:

- 1) chcem prezentovať dosiaľ neznámy (hlavne archívny) materiál;
- 2) na základe poznatkov z prostredia náboženských inštitúcií komunity si všimnem vývoj vzťahov k judaizmu;
- 3) sledujem niektoré formy komunikácie a) vo vnútri židovskej komunity; b) medzi náboženskými inštitúciami (ÚŽŽNO, ŽNO) a štátnymi úradmi; c) vzťahy s majoritným prostredím.

Na základe zvoleného prístupu som sa rozhodol, že sa pokúsim čo najviac aplikovať „jidiškajť“. Tento pojem chápem ako komplex židovských náboženských, spoločenských, historických a kultúrnych tradícií, hodnôt a skúseností, ktoré (vedome či podvedome na základe generačne odovzdávaných skúseností) determinujú konanie členov židovskej komunity v danom období a prostredí. Zvolené postupy neraz protirečia zabehaným predstavám majoritného okolia. Spomenutý „židovský pohľad“ využívam v miere, akú umožňujú spomienky súčasníkov, materiály z archívov Ústredného zväzu židovských náboženských obcí (ÚŽŽNO) a Židovskej náboženskej obce v Bratislave (ŽNO),⁸ ale aj dostupná literatúra a osobné skúsenosti. Takýto prístup vytvára síce určité obmedzenia pri výbere prameňov, ale aj riešených problémov, no zároveň umožňuje lepšie pochopiť, prečo danú situáciu vyhodnotili práve tak a nie iným spôsobom.⁹

Uvedomujem si, že ešte na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov pôsobili na Slovensku aj iné židovské organizácie (sionistické, SRP, rôzne spolky). Jedine ÚŽŽNO, ktorý ako ústredný orgán náboženských obcí vznikol až v septembri 1945, však pôsobil legálne a kontinuálne v priebehu celého obdobia 1945 – 2015. Ostatné inštitúcie (takmer vždy nedobrovoľne) zanikli a nie vždy obnovili po roku 1989 svoju činnosť. Verím, že v dohľadnej dobe sa nájdu odborníci, ktorí aktivity nereligióznych židovských organizácií dôkladne spracujú a doplnia tak chýbajúce časti dobovej mozaiky.

Text som (okrem úvodu a záverečného zhrnutia) rozdelil do štyroch kapitol. V prvej sa pokúšam priblížiť niektoré situácie, s ktorými sa po oslobodení museli prežiť vyrovnávať. Opieram sa najmä o materiál z projektu Oral history: Osudy tých, ktorí prežili holokaust.¹⁰ Druhá kapitola sa zaoberá doterajšími poznatkami etnologického výskumu tejto problematiky. Nasleduje prvý pokus o podrobnejšie zmapovanie dejín

Ústredného zväzu ŽNO. Posledná časť knihy najmä na základe archívnych prameňov prezentuje spôsob, akým Zväz riešil otázky správy majetku (najmä synagóg a cintorínov) náboženských obcí, ktoré po oslobodení prestali (alebo vôbec nezačali) fungovať. Tento zdanlivo suchý materiál reflektuje meniace sa postoje k náboženským predpisom halachy, ale aj konflikty v komunite a vzťahy s majoritným prostredím.

Podstatná časť tohto textu sa venuje ľudsky a nábožensky citlivej problematike synagóg a najmä cintorínov. Predstavujú podobné a zároveň odlišné hodnoty. Podstatou synagóg bolo uchovávanie a ochrana

Počas bohoslužieb sa v synagóge číta Tóra – 5 kníh Mojžišových. Hebrejský text, napísaný na zvitku pergamentu, je navinutý okolo dvoch tyčí. V priebehu roka sa má postupne prečítať (previnúť) celý text, takže od židovského Nového roka sa všetko opakuje od začiatku. Foto Peter Salner.

zvitkov Tóry. Veď práve kvôli nim sem ľudia prichádzajú. Židia boli často donútení opustiť svoje domovy. Synagógy ostávali na mieste a menili sa na prázdne dekorácie, ale Tóry putovali s vyhnancami. Nie náhodou ju Henrich Heine poeticky označil slovami „prenosná vlasť židovského ľudu“ (Franeek 2009: 10-11).

Situácia cintorínov bola a je zložitejšia. Tento priestor totiž „...má taký charakter, že je to pozemok, ktorý sa nedá zabaliť a zobrať do batôž-

ku. Keď človek opúšťa krajinu, zanecháva aj hroby svojich predkov“ (Silvia z Nemecka).¹¹ Tradičný judaizmus považuje hroby a ľudské pozostatky za nedotknuteľné. Prípadné problémy nemožno preto riešiť „odnesením Tóry“. Existuje síce možnosť exhumácie, ale z hľadiska halachy je toto riešenie tolerované len vtedy, keď na pôvodnom mieste hrozí pozostatkom zničenie. Druhú možnosť predstavuje ich premiestnenie z nežidovskej pôdy na židovský cintorín alebo (z ktoréhokoľvek miesta) do Izraela.

Teoreticky mali preto funkcionári ÚZŽNO nekompromisne odmietnuť akúkoľvek žiadosť o predaj, prenájom či iné využitie týchto priestorov

Holokaust spôsobil, že v mnohých slovenských mestách zanikli židovské obce. Ostali len opustené synagógy a cintoríny, o ktoré sa nemal kto starať. Medzi ne patrí aj cintorín v Holíči. Foto Archív ÚZŽNO.

nežidovskými osobami a inštitúciami. Na druhej strane platné úradné predpisy a hodnoty majoritnej spoločnosti vnímajú po uplynutí povinnej tlecej doby (obyčajne najmenej desať rokov) priestor cintorína ako „normálnu pôdu“, ktorú možno využívať podľa aktuálnej potreby. V materiáloch sa objavuje množstvo ponúk na odkúpenie pozemkov cintorína. Súkromníci, jednotné roľnícke družstvá či štátne podniky ich chceli využívať pre potreby poľnohospodárstva, vinohradníctva, záhradníctva, prípadne

ako skladovacie alebo dielenské priestory. Ďalší záujemcovia v nich videli vhodné stavebné pozemky. Štát často potreboval plochu cintorínov pri budovaní cestnej siete, priehradných nádrží, stavby priemyselných podnikov a pod.

Napriek zdanlivo jasným náboženským pravidlám neexistuje všeobecne platný vzorec. Funkcionári Zväzu riešili tieto žiadosti individuálne, k čomu ich oprávňovali princípy halachy. Tento súbor 613 prikazov a zákazov totiž neponúka jediné a jedine správne riešenie. Predstavuje určitý rámec, do ktorého sa zvolené rozhodnutie musí zmestiť. Do hry tu vstupujú duchovné authority, teda ľudský faktor. Niektorí (z opatrnosti alebo presvedčenia) budujú „plot okolo Tóry“ a zužujú rozhodovací priestor. Iní sa v súlade so svojím chápaním halachy pohybujú na hranici dovoleného (a niekedy aj kúsok za ňou). Výsledkom je široké spektrum realizovaných riešení. V prípade cintorínov sa škála pohybovala od nesúhlasu s akýmkoľvek narušením pokoja mŕtvych cez rôzne (niekedy prekvapujúco mierne) kompromisy až po jednoznačný súhlas. Pod tlakom okolností sa často uchýlili k filozofii menšieho zla.¹² Vzhľadom na množstvo možností nebolo výnimkou, že zdanlivo rovnaké zadania priniesli rôzne (niekedy dokonca protichodné) výsledky.

Prístupy k téme

Zameranie na židovskú komunitu v období po oslobodení nie je v slovenskej etnológii nové, hoci práve tento úsek našich dejín donedávna stál na okraji záujmu odbornej aj laickej verejnosti. Prekrýval ho tiež hrôzy holokaustu, násilnosti v rokoch 1945 – 1948, ale aj vynútené mlčanie o židovskej problematike v rokoch 1948 – 1989. V tomto období komunistický režim (s výnimkou kritických útokov proti Štátu Izrael a „sionistickej reakcii“) vnímal židovské tradície, dejiny, kultúru a náboženstvo ako tabuizované („protisocialistické“) témy, o ktorých sa nepatrí a nesmie hovoriť.

Z odborného hľadiska som sa s týmto obdobím prvý raz stretol v rámci knihy *Prežili holokaust* (1997), ale podrobnejšie som sa ním zaoberal až v ďalšej knihe *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou* (2000). Uvedomil som si, že práve vtedy sa formovali (často dodnes platné) stratégie budúcnosti (Salner 2000: 149-150). Napriek tomu som väčší záujem

venoval iným problémom. Možno preto, že v porovnaní s holokaustom, fenoménom židovskej identity alebo s procesom otvárania geta v dávnejšej minulosti, či dôsledkami emigračnej vlny po auguste 1968 sa mi dianie v rokoch 1945 – 1949 javilo ako okrajové či dokonca „nudné“. Zdalo sa mi, že tvorilo len krátky most, po ktorom súčasníci (jedni s nádejou v lepšiu budúcnosť, iní neisto alebo so strachom) prešli do nového režimu, ktorého skutočný charakter spoznali až neskôr. Musím znovu zopakovať, že napriek nesporným negatívam komunistický systém bol pre židovskú komunitu neporovnateľne priaznivejší než hrôzy nedávnej tragédie... Pomaly pribúdali ďalšie poznatky a s nimi postupne narastal môj záujem. Ukázalo sa, že tento krátky časový úsek bol v skutočnosti dynamický, plný dramatických situácií a dôležitých rozhodnutí. Niektoré sa dotkli len osudov jednotlivcov, iné (alija, teda hromadné vysťahovalectvo do Izraela, protizidovské násilnosti) zasiahli komunitu, ďalšie dokonca celú spoločnosť. V tejto súvislosti uvediem voľby v roku 1946 alebo následný nástup komunistickej moci vo februári 1948.

Proces uvedomovania si významu tohto obdobia pre mňa definitívne zavrášila konferencia Židia na rázcestí. Uskutočnila sa v roku 1997 v Banskej Bystrici¹³ a v jej priebehu odznelo viac referátov, ktoré priniesli množstvo nových poznatkov. Symbolom zložitosti a dôležitosti týchto rokov sa pre mňa stali najmä dvaja izraelskí historici. Obaja vyrástli v prostredí malého slovenského mesta, mali podobné životné osudy. Spájali ich trpké skúsenosti z holokaustu, rozhodnutie odísť do Izraela, vzdelanie a profesia historika, ktorej sa v novej vlasti venovali. Mali prístup k rovnakým prameňom, písali na tie isté témy, svorne zdôrazňovali nevyhnutnosť jidiškajtu pre pochopenie doby. Napriek uvedeným zhodám sa ich závery v mnohom líšili. Pripomenulo mi to známu anekdotickú otázku, či je pohár poloprázdny alebo plný. Ješajahu Andrej Jelinek situáciu na povojnovom Slovensku charakterizoval slovami: „Skľúčeným pozostalým pripadala krajina ako obrovský cintorín a túžili po odchode.“¹⁴ Robert Jehošua Büchler naopak optimisticky zdôrazňoval vitalitu preživších: „Zvyšok slovenského Židovstva po oslobodení napriek nepriaznivej situácii prejavil obdivuhodnú vitalitu v znovuoživovaní svojho individuálneho, ako aj spoločenského života. V tomto ohľade Židia na Slovensku dosiahli nezvyčajné úspechy a získali si obdiv a ocenenie od židovských svetových štruktúr“ (Büchler 1998: 75).

Keby sa ma vtedy niekto spýtal, komu dávam za pravdu, bol by som na vážkach. Pravdepodobne by som v intenciách iného klasického

židovského vtipu odpovedal, že súhlasím s obidvomi pohľadmi. Rovnako by som súhlasil aj s námietkou, že obaja predsa nemôžu mať pravdu. A nemal by som pravdu... Rozdielne závery vyplývali z uhla, ktorý zvolili pri pohľade na skúmaný jav. Jelínek hľadel viac do nedávnej minulosti, kde videl predovšetkým smrť a utrpenie: viac ako 100 000 zavraždených židov zo Slovenska, vyše stovky zaniknutých židovských náboženských obcí, zničené rodiny, osobné tragédie preživších. Súčasťou obrazu boli znesvätené synagógy, prázdne školy, cintoríny, o ktoré sa nemal kto starať. Vedel, že niekde síce prežilo zopár jednotlivcov, ale bolo ich primálo na to,

Medzinárodná konferencia Židia na rázcestí sa uskutočnila v roku 1997 v Banskej Bystrici. Stretnutie odborníkov zo Slovenska a Izraela prinieslo mnoho významných podnetov pre ďalší výskum povojnového obdobia. Foto Archív ÚZŽNO.

aby vytvorili minjan a fungujúcu náboženskú obec.¹⁵ V mnohých dedinách a mestách ale neostal nik.

Büchlera viac zaujímal dobový stav a najmä blízka budúcnosť. Jeho život a vedecké dielo dokazujú, že poznal (a nepodceňoval) nedávnú tragédiu. Osobne zažil niekoľko koncentračných táborov, napísal o tom viac odborných štúdií, veľmi dobre vedel, čo doba vniesla do života jednotlivcov aj komunity. Napriek tomu zdôrazňoval hlavne perspektívu.

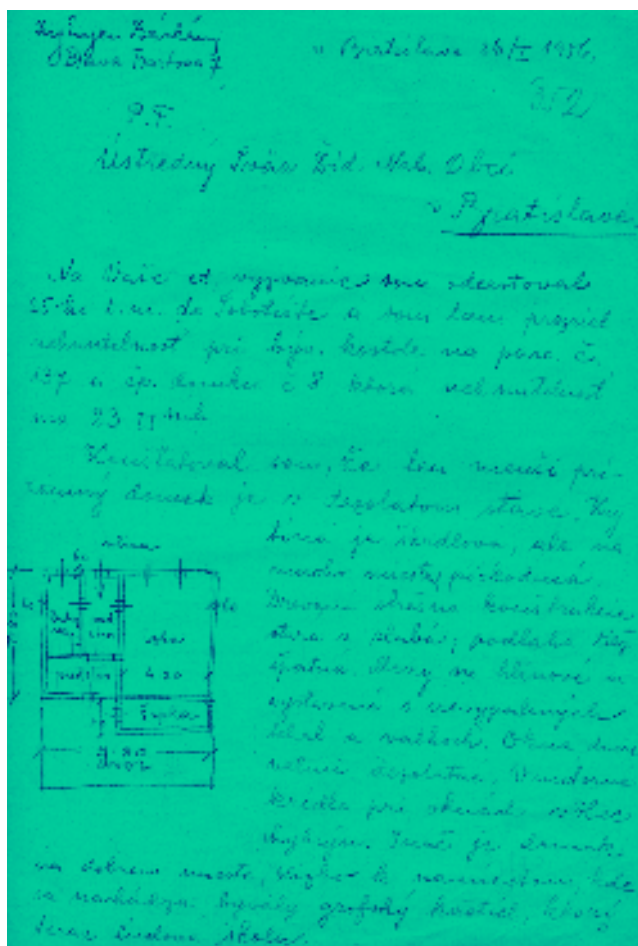
Pozitívne hodnotil činnosť zhruba osemdesiatky obnovených obcí, ale vzdvihoval predovšetkým prínos sionistického hnutia, v ktorom sa pred svojou emigráciou do Izraela angažoval. Z vlastnej skúsenosti poznal, že viera vo vznik židovského štátu sa stala najmä pre mladšie generácie preživších „novým náboženstvom“. Zapĺňalo prázdne miesta, ponúkalo hodnoty, ktoré nahradzovali stratené ideály, ilúzie a vieru. Uvedomoval si, čo znamená, že takmer 10 000 ľudí uprednostnilo život v ťažkých prírodných podmienkach a neistých politických pomeroch vznikajúceho židovského štátu pred „istotami“ strednej Európy.¹⁶ Chápal, že svojou emigráciou na jednej strane prispeli k vzniku a záchrane Izraela, zároveň však ešte viac oslabili už aj tak decimovanú komunitu na Slovensku. Intenzitu vysťahovalectva a jeho dôsledky ilustruje nasledujúci návrh E. Fischera: „Tak, ako pri kostole v Jelšave, tak aj pri iných kostoloch, ktoré prídu na odpredaj, nachádzajú sa kompletne kostolné zariadenia, t.j. lavice, skrine, stoly atď. a vynorí sa tá otázka, čo sa má stať s týmito zariadeniami, kde tieto majú byť umiestnené, nakoľko pre veľké vysťahovanie tieto už nebudú potrebné. Dovoľujem si nastoliť tu otázku, či by nebolo účelné vstúpiť do styku s vyslanectvom Izraelu s cieľom odtransportovania kostolných zariadení do Izraelu, kde tieto iste budú potrebné.“¹⁷

Pramene

Pri spracovaní problematiky som využíval rôzne formy získavania materiálu:

a) Archívny výskum

Túto formu výskumu som realizoval v archívoch ÚZŽNO a ŽNO Bratislava. Žiaľ, oba sú neúplné. Časť dokumentov sa stratila pri niektorom z početných sťahovaní, iné v nevhodných podmienkach podľahli zubu času. Vzhľadom na sledovanú problematiku považujem za osobitne dôležité, že sa zachovali informácie o stave viac ako 100 židovských náboženských obcí, ktoré po oslobodení (najčastejšie z dôvodu nedostatočného počtu členov v dôsledku holokaustu a neskoršej alije) neobnovili svoju činnosť, alebo boli z rovnakého dôvodu zrušené o niekoľko rokov neskôr.

Eugen Bárkány písal svoje správy rukou a potom ich dával prepísať na stroji. Archív ÚZŽNO.

Tieto údaje nepokrývajú celú škálu činností obcí. Vzhľadom na dobové priority obsahujú najmä aktivity spojené so správou a predajom majetku. Menej informácií sa vzťahuje na vlastný chod obcí. Napriek tomu tieto zdanlivo suché a jednostranné fakty ako celok (samozrejme v kombinácii s inými zdrojmi informácií) umožňujú rekonštruovať značnú časť toho, čo sa odohrávalo v sledovanom období. Zachované údaje približujú vzťahy komunity s majoritnou spoločnosťou a štátom, ale tiež zložitú, neraz

kontroverznú komunikáciu medzi ÚZŽNO a jednotlivými ŽNO. Ilustrujú aj meniaci sa prístup preživších k tradičnému judaizmu a postupujúcu stratu vplyvu ortodoxie.

Ďalším dôležitým zdrojom informácií sa stali zápisnice zo zasadnutí ÚZŽNO. Zachovala sa iba časť z nich (vždy po jednej zápisnici z rokov 1953 až 1958). Aj takéto torzo však ponúka množstvo informácií, ktoré sa priamo alebo nepriamo viažu k skúmanej problematike. Ďalšie údaje nachádzame v zápisniciach ŽNO Bratislava (najmä z rokov 1945 – 1949).

b) Formy kvalitatívneho výskumu

V rokoch 1995 – 2015 som skúmal rôzne prejavy sociálnej kultúry židov na Slovensku. Kvalitatívne orientovaný hlbkový výskum, založený na opakovanom kontakte s informátormi považujem za podstatný pre pochopenie sledovanej problematiky.

Veľmi dôležitú rolu zohral projekt Oral history: Osudy tých, ktorí prežili holokaust.¹⁸ Tento medzinárodný projekt inicioval profesor Hartmann a odborne ho zaštitila Yale University, kde dlhé roky pôsobil. Na Slovensku ho v rokoch 1995 – 1998 organizovala Nadácia Milana Šimečku, ktorá dodnes archivuje a chráni zozbierané svedectvá. Výskumný kolektív, vedený Martinom Bútorom (neskôr ho nahradila Inge Vagačová-Antalová) dokumentoval formou videonahrávky svedectvá 149 židov, ktorých zastihol holokaust na území Slovenska v jeho dnešných hraniciach (teda vrátane oblastí, ktoré po viedenskej arbitráži pripadli Maďarsku).¹⁹

Už názov signalizuje, že výskum sa opiera o metódu oral history. V centre záujmu bol samozrejme holokaust. Otázky moderátorov však dávali svedkom priestor, aby priblížili aj svoje detstvo a život po oslobodení. Subjektívny rozmer prezentovaných spomienok pomáha pochopiť „veľké dejiny“. Treba ale pripomenúť, že táto vzorka reprezentovala stav židovskej komunity na Slovensku v čase výskumu. V malej miere sú v nej preto zastúpení príslušníci sionistického hnutia, najmä však kedysi početní ortodoxní veriaci. Svojím zložením presvedčivo ilustruje, že komunita, ktorá prešla hlbokou premenou, nebola ani v minulosti, ani v čase realizácie projektu religiózne, sociálne, kultúrne ani politicky tak homogénna, ako si mnohí ľudia predstavujú.

Verím, že uvedené vysvetľuje, prečo napriek množstvu odborných a memoárových prác o tomto období dávam prednosť autentickému ma-

teriálu z územia Slovenska. Domnievam sa, že korpus osobných výpovedí má (vďaka subjektívnemu faktoru, emocionálnemu náboju a veľkému počtu vzájomne sa dopĺňujúcich svedectiev) vysokú výpovednú hodnotu. Informácie o situácii po oslobodení sú cenné aj preto, že na konkrétnych prípadoch ilustrujú najdôležitejšie aspekty doby: kontrast života a smrti, medziľudské vzťahy, problémy pri pokusoch zaradiť sa do „normálneho“ života, ale aj byrokratické komplikácie či sklamanie z vývoja spoločnosti.

V priebehu výskumov mi pomáhalo, že pre väčšinu informátorov som nebol anonymný bádateľ. Mnohí z nich poznali mojich rodičov. Dôležitú úlohu zohralo, že som sa podieľal na spomenutom projekte a výstup v podobe knihy *Prežili holokaust* mal priaznivé ohlasy. Vďaka tomu ma členovia komunity poznali osobne a zároveň vedeli, že ako etnológ skúmam židovskú problematiku a získané poznatky priebežne publikujem v odbornej tlači. Iní mali ku mne dôveru vďaka tomu, že od roku 1990 dodnes pôsobím v exekutive ŽNO Bratislava (od roku 1996 aj v prezídiu ÚŽŽNO).

Pri citovaní materiálu beriem do úvahy citlivosť sledovanej problematiky. Až na výnimky (verím, že odôvodnené a dobre premyslené), nevádzam mená či iné osobné údaje, ktoré by umožnili identifikáciu svedkov. Myslím, že informácia o pohlaví a roku narodenia sú pre čitateľov dostatočné na to, aby im umožnili zaradiť dané svedectvo do širšieho kontextu.

c) Literatúra

Pri analýze sledovanej problematiky sú dôležité etnologické a historické práce, ale aj memoárová a beletristická literatúra.

Ako som už spomenul, slovenská etnológia venovala zatiaľ židovskej komunite v prvých rokoch po oslobodení menšiu pozornosť, než si toto obdobie zasluguje. Systematicky sa mu venuje najmä Ivica Bumová, ktorá sa vo svojich prácach okrem etnologických poznatkov vo veľkej miere opiera o archívny materiál. Zaoberala sa zatiaľ na Slovensku nedostatočne rozpracovaným fenoménom sionistického hnutia (Bumová 2011A, 2012), ale skúmala aj úsilie komunity o dosiahnutie občianskej a sociálnej rehabilitácie po oslobodení (Bumová 2008). Zaujímavé poznatky prináša jej analýza tajnej správy o Slovensku (Bumová 2010), ako aj porovnanie demokratickej a komunistickej tlače v rokoch 1945 – 1948 (Bumová 2016 v tlači). Peter Salner venoval vo viacerých knižných monografiách a vedeckých

štúdiách pozornosť dôsledkom holokaustu, fenoménu židovskej identity, ako aj vzťahom vo vnútri židovskej komunity. Veľa prínosných údajov o sledovanom období ponúka kolektívna monografia Židovská komunita po roku 1945 (Vrzgulová 2006; Novotná 2006; Singerová 2006; Heitlingerová 2006; Salner 2006; Soukupová 2006; Leichtová 2006). Zaujímavé príspevky k vzťahu medzi holokaustom a identitou ponúka kolektívna monografia Premeny židovskej identity po holokauste (Bumová 2011B; Soukupová 2011; Salner 2011). Mnoho zaujímavých informácií o sledovanej problematike prinášajú štúdie M. Vrzgulovej (2012; 2013a; 2013b).

Pražská etnologička Blanka Soukupová sa vo svojich prácach o židovskej komunite v 20. a 21. storočí venovala aj obdobiu po oslobodení (Soukupová 2004, 2006, 2009). Monografia sociologičky Aleny Heitlingerovej o generácii českých a slovenských židov narodených krátko po holokauste nesporne patrí k základnej literatúre z tejto oblasti. Doplnujúce poznatky poskytujú špecializované lokálne monografie: Frankl a Frankl 2009 o komunite v Žiline; Kornfeld 2014 z prostredia Dunajskej Stredy; Švolíková 2012 o Leviciach či Trubíni-Trubíni 2004 o vrábeľských židoch.

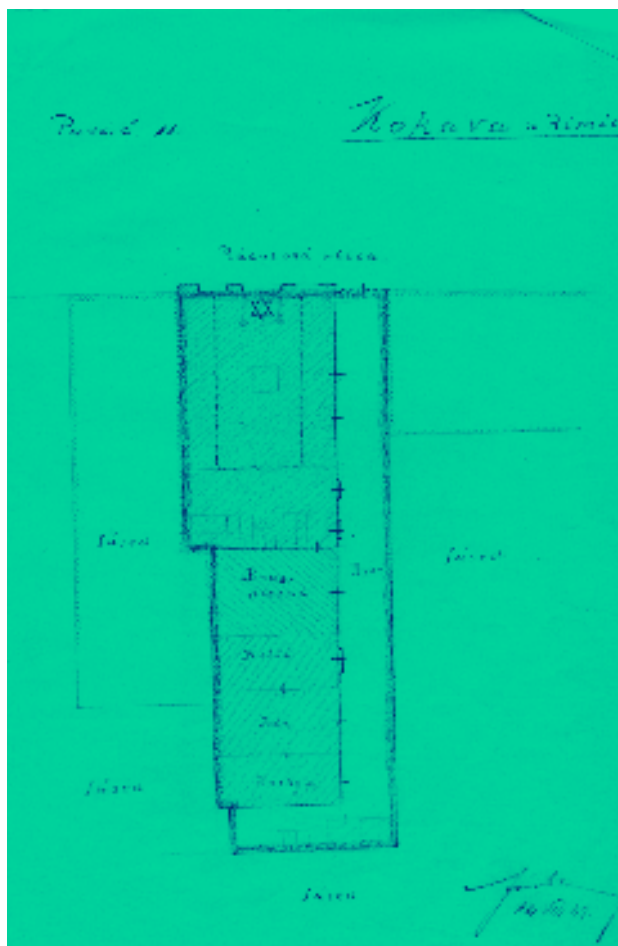
Pre poznanie a pochopenie situácie židov zo Slovenska majú primárny význam práce izraelských historikov. V prvom rade musím opäť zdôrazniť prínos skôr spomenutých autorov. Mám ale na mysli iné ich práce než spomínam vyššie.

J. R. Büchler bol iniciátorom, zostavovateľom, prekladateľom a hlavným autorom Encyklopédie židovských náboženských obcí na Slovensku (ďalej v texte len Encyklopédia a číslo príslušného zväzku). Do tejto rozsiahlej knihy (na Slovensku vyšla v štyroch dieloch) sústredil množstvo informácií o dejinách, povojnovom vývoji (prípadne zániku) jednotlivých náboženských obcí.²⁰ Pozornosť venuje aj významným (hlavne rabínskym) osobnostiam, ktoré v nich pôsobili.²¹

J. A. Jelínek sa v monografii Dávidova hviezda pod Tatrami zameriaval najmä na široké spektrum javov vo vnútri komunity, ale všimol si aj vzťahy ku štátu a majoritnému obyvateľstvu. Musím priznať, že pri prvom čítaní ma táto kniha veľmi neoslovila. Jej význam som docenil až vtedy, keď som sa k nej opakovane vracal kvôli konkrétnym podrobnostiam.

Pohľad do interiéru
renovovanej košickej
synagógy na Puškinovej
ulici. Foto Peter Salner. >

Eugen Fischer dopíňal svoje písomné správy situačnými nákresmi. Archív ÚZŽNO.

Najskôr hlavne preto, aby som si overil niektoré mená či dátumy. Stále viac však oceňujem jej prínos pri spracovaní nedostatočne známych tém a súvislostí, na ktoré autor systematicky upozorňuje.

Tieto knihy vznikli nezávisle od seba (len zhodou okolností vyšli u nás obe v roku 2009), mapujú rôzne okruhy problémov, líšia sa zvolenou metodikou aj historickým záberom. Napriek všetkým rozdielom sa navzájom výborne dopĺňajú. Ich význam preto ešte viac vynikne, keď obe ne-

vnímame izolovane, ale ako jeden celok. Büchlerovo encyklopedické dielo prispieva k poznaniu komunity, Jelínkova monografia je zas dôležitá pre jej pochopenie.

V období po oslobodení postavenie židovskej komunity ovplyvňovalo nielen domáce dianie, ale aj medzinárodná politická situácia. Dôležité boli predovšetkým okolnosti vzniku a prvých rokov existencie Izraela, ale aj protizidovské pogromy a násilnosti v rôznych štátoch vrátane Slovenska.²² Pre ich pochopenie sú veľmi dôležité niektoré zahraničné historicko-politologické diela. Všeobecný obraz prináša Povojnová Európa z pera britského historika Tonyho Judta. Už názov *Krutý kontinent* (s podtitulom *Európa krátko po druhej svetovej vojne*) ukazuje jednak, akým smerom sa zameral ďalší britský historik Ken Lowe, ale aj podstatu záverov, ku ktorým dospel. Ťažiskom monografie amerického historika Timothy Snydera (2013) je obdobie pred rokom 1945, v záverečných kapitolách však analyzuje aj povojnovú realitu. Staršia, ale stále aktuálna a skvelá publikácia izraelského historika a novinára Toma Segeva *Sedmý milión* (Izraelci a holokaust) mi pomohla pochopiť situáciu v Izraeli, najmä ale zložité vzťahy medzi diasporou a jišuvom.²³ Uvedené diela (každé osobitne, predovšetkým však ako syntetizujúci celok) ponúkajú komplexný obraz zložitej problematiky, akou určite bola situácia židovskej komunity krátko po holokauste.²⁴

Pre poznanie dobových súvislostí je dôležité uvedomiť si vtedajší význam sionistického hnutia. Dejiny a ideológiu rôznych názorových prúdov sionizmu približuje Šlomo Avineri (2010). K poznaniu situácie na Slovensku významne prispel Anton Baláž (2010). Z memoárovej literatúry uvediem knihy Žo Langerovej (2007), Eugena Lőbla (1968), Artura Londona (1968), Ladislava J. Kalinu (2000), Agneši Kalinovej (2012), Arona Grünhuta (2015). Osobitne cenný je pre mňa nedatovaný rukopis B. Eichlera, ktorý od roku 1945 až do svojej emigrácie koncom roka 1972 pôsobil v ÚZŽNO, pričom v rokoch 1955 – 1972 zastával funkciu predsedu.²⁵

2. kapitola

Tí, ktorí (ne)prežili

יְהוָה וְיִתְדָךְ שְׁמָהּ רַבָּא בְּעֵלְמוּ דִּי בְרָא בְּדִקְוָתָהּ
וְיִמְלִיךְ מַלְכוּתָהּ בְּחַיִּיבוֹן וּבְיוֹמֵיכוֹן וּבְחַיֵּי דְכָל
בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּעָגְלָא וּבְזִמְן קָרִיב וְאָמְרוּ
אָמֵן:

יְהֵא שְׁמָהּ רַבָּא מְבָרַךְ לְעָלְמָא וּלְעָלְמָא
עָלְמָא:

יְהֵא שְׁלָמָא רַבָּא מִן שְׁמַיָּא וְרַיִסְעָרְיָנוּ וְעַל כָּל
יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

עֲשֵׂה שְׁלוֹם בְּמִדְוָמֵינוּ הוּא יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם עָלֵינוּ וְעַל
כָּל יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

Jisgadai vejskadas šime rabò beolmò divro
chiruse vejamlach malchise bechajeichojn
uvejomeichojn ubechajei dchòl beis jisrael
baagolo ubizman kuriv veimri Omejn
Jhe šme rabò mevórach teotam uleotmei oimaià

Jhe štomo rabò min šamaiu vechajim uleini veal
kol jisrael Veimri Omejn
Diše šulòm bionirjmov H · jaase šu'òm ufejni veal
kol jisrael Veimri Omejn

Touto pamätnou doskou chceme pripomenúť
každému návštevníkovi Domu smútku tragédie
našich bratov a sestier, ktorí zahynuli strašnou
smrťou v rokoch Holokaustu.

Osobitne si chceme uctiť pamiatku tých ktorým
zių osud nedoprial vlastný hrob.

ŽIDOVSKÁ NÁBOŽENSKÁ OBEC V BRATISLAVE

juí 1995

Z hľadiska židovskej komunity a jej členov v sledovanom období išlo a zároveň nešlo o novú situáciu. Každá veľká spoločenská zmena predstavuje z hľadiska človeka aj spoločnosti jedinečný fenomén. Počas dvoch tisícročí života v diaspóre sa však židia na „osudových križovatkách dejín“ ocitali opakovane. Často si pri tom na vlastnej koži overovali platnosť (len zdanlivo humorného) tradičného poučenia, že „každá zmena je k horšiemu“. Sprievodným javom bola dilema „ako ďalej“. Prijaté riešenia niekedy rozhodovali doslova o živote a smrti súčasníkov. V iných prípadoch mali dôsledky síce menej osudový charakter, vždy však ovplyvňovali budúcnosť jednotlivcov aj komunity ako celku.

Z udalostí, ktoré prebehli na území Slovenska v 20. a 21. storočí aspoň heslovite pripomeniem prvú svetovú vojnu a následný rozpad monarchie, holokaust, totalitu komunistickej strany, okupáciu Československa v auguste 1968, november 1989 a rozdelenie Českej a Slovenskej federatívnej republiky 1. januára 1993. Každý z týchto historických medzníkov ponúkal nádeje, výzvy, najčastejšie však hrozby. S odstupom času dnes pri pohľade späť vieme presne určiť, čo bolo v tom-ktorom okamihu správnym rozhodnutím a akú chybu urobili... Súčasníci však problém neřešili od kancelárskeho stola. Museli sa na základe dostupných informácií a tradíciou zdedených skúseností rozhodovať **tu a vtedy**. Opäť je to doklad, že dobové reakcie nemožno pochopiť, keď (popri spoločenských pomeroch) nezohľadníme špecifika jidiškejtu.

Tí, ktorí neprežili alebo Štatistika holokaustu na Slovensku

Po roku 1945 sa preživší museli v prvom rade vyrovnat s fyzickou a duševnou traumou holokaustu.

Hoci sa zameriavam hlavne na inštitucionálnu činnosť ÚŽŽNO, pre lepšie pochopenie pomerov, po oslobodení je nevyhnuté aspoň rámcovo načrtnúť situáciu, v ktorej sa ocitli preživší, ale aj aktivity iných židovských organizácií.

Na úvod niekoľko základných štatistických údajov. Pri sčítaní ľudu v roku 1930 sa na Slovensku k judaizmu prihlásilo 136 767 obyvateľov a židovskú národnosť zvolilo 65 217 osôb.²⁶ Židia žili v 2337 lokalitách, boli teda rozptýlení prakticky na celom území krajiny.²⁷ Nadpolovičná väčšina (55 % z nich) sídlila v dedinách alebo malých mestách do 5000 obyvateľov (Encyklopédia1 : 9). Na rozdiel od bežne rozšírených predstáv židovská komunita nebola homogénna, ale prejavovala sa výrazná názorová diferenciácia. Prevládala religiózna, najčastejšie ortodoxná identita. Veriaci boli organizačne rozdelení do 228 náboženských obcí,²⁸ ktoré sa hlásili k trom rôznym prúdom judaizmu. Vo väčšine z nich (170 obcí, v ktorých evidovali 75 % všetkých židov) vyznávali tradičný judaizmus (Büchler – Fatranová 2009: 8).²⁹ Zvyšok (približne 25 % z počtu obcí aj členov) sa deklarovali ako neologické alebo status quo ante.

Prevaha tradičného judaizmu nebola tak jednoznačná, ako sa javí na základe uvedených čísiel. Podľa Jelínka totiž už pred holokaustom „aj v slovenskom Židovstve prebiehala sekularizácia, akulturácia a miestami asimilácia“ (Jelínek 2009: 217). Rozpad dovtedajšej religióznej jednoty začal na prelome 18. – 19. storočia v Nemecku. Spájal sa s úsilím reformovať ortodoxiu tak, aby sa priblížila k formám kultúry a spôsobu života majority. Pokus zmieriť oba prúdy skončil neúspešne. Výsledok v praxi potvrdil známy múdrosť „dva židia – tri názory“.³⁰ Na území Slovenska vidiek ostal výrazne ortodoxný. Štiepenie prebiehalo hlavne v mestskom prostredí, kde pôsobili početní židovskí lekári, architekti, advokáti, umelci, staviteľia, ktorí z titulu svojej profesie chceli a museli komunikovať s majoritným okolím. Podstatná časť z nich sa priklonila ku kultúre a spôsobu života meštianstva. Práve táto zložka mestského obyvateľstva predstavovala pre židov vlastnú referenčnú skupinu, podľa ktorej sa orientovali pri svojom pozvoľnom vstupe do nežidovskej spoločnosti (Trančík 1997: 29). Koncom 19. storočia sa rozšíril sionizmus. Zámer vybudovať židovský štát na úze-

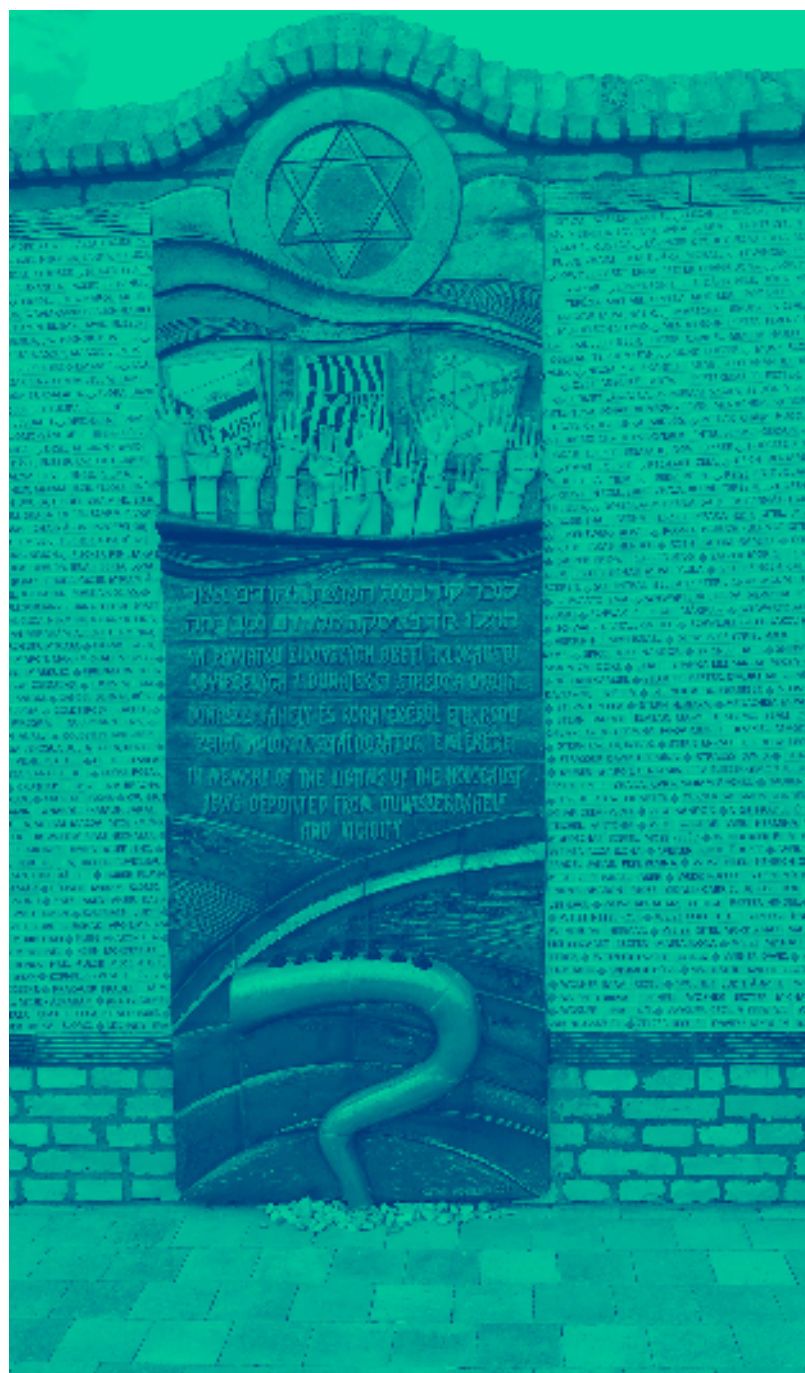
mi vtedajšej Palestíny oslovil hlavne mladých ľudí. Časť komunity uprednostnila socialistickú (neskôr prípadne komunistickú) orientáciu vrátane ateizmu.³¹ Vzájomné vzťahy príslušníkov rôznych názorových prúdov a organizácií boli často vyhrotené. Najmä medzi ortodoxnými veriacimi a sionistami sa objavovali neskrývané konflikty.³²

V roku 1940 žilo na území vojnovkej Slovenskej republiky 88 951 židov. Ďalších približne 40 000 sa ocitlo na území, ktoré po viedenskej arbitráži pripadlo Maďarsku. Údaje v rôznych prameňoch sa od seba líšia, preto nie je možné jednoznačne stanoviť počty zavraždených a preživ-

V roku 1963 boli na múre Domu smútku v Bratislave slávnostne odhalené pamätné tabule. Slovenský a hebrejský text mal návštevníkom ortodoxného cintorína pripomenúť nedávnú tragédiu bratislavskej komunity. Foto Peter Salner.

ších. Rabin Eliáš Katz dal svojmu spisu Cedry libanonské podtitul „Vydané na nehynúcu pamiatku umučených veľikášov židovstva a 110 000 občanov židovského vyznania zo Slovenska 1942 – 1945“. Porovnanie so stavom v roku 1930 ukazuje, že uvažoval o počte 26 až 27 000 preživších. Podľa Eichlera (1959: 126) „viac ako 100 000 slovenských židov zomrelo ako obeť fašistickej mašinérie smrti“. Iný starší prameň uvádza 108 000 obeť, čo predstavuje približne 28 až 29 000 zachránených (Bárkány – Dojč

1991: 5, 8). V súpisoch, ktoré iniciovali židovské inštitúcie v rokoch 1945 – 1947 je zaregistrovaných približne 24-25 000 osôb, ku ktorým „treba prirátat ešte asi 5000 osôb židovského pôvodu, ktoré sa k židovstvu z rozličných príčin nehlásia, a preto nie sú registrované“ (Jelínek 1984, citované podľa Büchler 1998: 67).

Rozdielne čísla nachádzame aj v prácach historikov. J. A. Jelínek opakovane uvádza široké rozpätie 15 až 30 000 preživších (Jelínek 1998: 93, 2009: 382). Nemecká bádatelka Eva Schmidt-Hartmannová spomína približne 25 000 zachránených, z toho asi 5000 na juhu Slovenska, čo znamená asi 112 000 mŕtvych (Schmidt-Hartmann 1994: 374). Izraelská historička Chana Jablonková uprednostnila rozpätie 25 až 30 000 zachránených, pričom nižšie číslo považuje za reálnejšie (Jablonková 1998: 165). Podľa Roberta Büchlera (1998: 67) zo Slovenska v jeho dnešných hraniciach holokaust prežilo najmenej 30 000 židov. Pripomína však, „že tu nejde o overené štatistické údaje, ale o pomerne fundovaný odhad“. Neskôr (v spoločnej štúdii s G. Fatranovovu) tento „optimistický“ odhad zopakoval: „Počas druhej svetovej vojny zahynulo asi 100 000 slovenských židov, 73 % z celkového počtu židov, žijúcich na území Slovenska v roku 1938“ (Büchler – Fatranová 2009: 10). Znamená to 35 až 36 000 zachránených, čo predstavuje najvyššie číslo zo všetkých uvedených prameňov.

Cieľom tejto práce nie je spochybňovať tieto údaje alebo rozhodovať, ktorý z nich sa najviac blíži ku skutočnému stavu obetí a zachránených. V každom prípade z nich vyplýva, že po roku 1945 žilo na Slovensku 15 000 až 36 000 židov. Aj najoptimistickejšia z uvedených alternatív znamená, že násilnou smrťou v rokoch 1942 – 1945 zomrelo viac ako 100 000 ľudí. Prežilo len 11,9 % až 27,1 % židov, teda zlomok zo stavu, ktorý tu bol v roku 1930. Aj na Slovensku preto platí zovšeobecnenie, pomocou ktorého britský historik Kenneth Lowe vysvetľoval rozdielne prístupy majority a židovskej komunity k tomuto obdobiu: „V roku 1945, keď väčšina ľudí rákala, koho všetkého z rodiny či priateľov vo vojne stratili, židovskí pozostalí rákali, kto všetko im ešte zostal. Niekedy nezostal úplne nikto“ (Lowe 2014 : 37). Ruth Klügerová charakterizovala situáciu slovami: „Čísla, ktoré sa takto objavujú, sú príšerné, v každej rodine masový hrob“ (Klüge-

rová 1997: 12). V rámci projektu oral history svedkovia neraz uvádzali desiatky zavraždených členov rodiny či príbuzenstva ako protiklad k jednotlivcom, ktorí prežili. Ruth Bondyová pomer štyroch preživších k 25 mŕtvym príbuzným komentovala slovami: „Z hľadiska statistiky – šťastná rodina. Niekdo prece prežil, aby vyprávěl její příběh“ (Bondyová 2003: 34).

Čo pre slovenské mestá a dediny, najmä však pre židovskú komunitu znamenali nepredstaviteľné desaťtisíce zavraždených, približuje spomienka Arona Grünhuta: „Desiateho mája som sa vrátil do Bratislavy. Ulice bez Židov, vydrancované byty. Hľadal som Židov z domu do domu. Niektorí prežili v bunkroch. (...) Hovorilo sa, že niektorí Židia koncentráky prežili, a rozhodol som sa, že zatiaľ budem čakať. Do Bratislavy sa naozaj denne vracali ľudia, čo ušli hrobárovi z lopaty, živé mŕtvolý, chorí, vysilení“ (Grünhut 2015: 141).

Minulosť, ktorá neumrela s mŕtvymi

Konkrétne príklady utrpenia židov zo Slovenska v období holokaustu nájdeme v stovkách memoárových kníh, umeleckých diel, odborných štúdií a vedeckých monografií. Ich zoznam presahuje možnosti a cieľe tejto práce už preto, že predmetom jej záujmu je v prvom rade obdobie po oslobodení. Napriek tomu sú životné príbehy jednotlivcov v rokoch 1939 – 1945 dôležité. Pomáhajú pochopiť, ako sa po oslobodení na Slovensku formovala židovská komunita, v čom sa líšila v porovnaní so stavom v nedávnej minulosti. Objasňujú, že rozdiely nevyplývali len z toho, že komunita bola oveľa menšia. V prvom rade pôsobila skutočnosť, že po prežitých skúsenostiach ľudia, ktorí ju tvorili (ale aj príslušníci majority), sa mentálne a hodnotovo nachádzali celkom inde, než boli pred niekoľkými rokmi.

Holokaust sa dotkol všetkých, hoci každého inak. Časť komunity sa naďalej prikláňala k judaizmu či už v ortodoxnej, alebo neologickej

< Pamätník holokaustu odhalili v septembri 1997 na mieste zbúranej neologickej synagógy (Rybné námestie v Bratislave).
Foto Peter Salner.

podobe, ďalší zvolili opačné riešenie.³³ Po februári 1948 tlak ateistického režimu, problémy so zabezpečovaním košerných produktov³⁴ a dodržiavaním predpisov viery spôsobili, že dodržiavanie religiózných tradícií sa postupne uvoľňovalo. V mnohých rodinách dostalo len symbolický charakter. Iní sa z presvedčenia, vďačnosti alebo oportunizmu priklonili ku komunistickej strane a jej ideológii. Túto problematiku rozvinul vo svojich knihách Miloš Žiak (2012: 216, 2003: 312-313). Aj tu však treba vziať do úvahy názorovú diferenciáciu komunity a skutočnosť, že počiatočný pozitívny vzťah k novému režimu sa už začiatkom päťdesiatych rokov rýchlo vytrácal.

Tí, ktorí prežili

Projekt Oral history: Osudy tých, ktorí prežili holokaust prináša množstvo svedectiev, ktoré približujú dobové dilemy a formy ich riešenia. Upozorňujú zároveň, že v týchto procesoch dôležitú úlohu zohrávali nielen hodnotové orientácie, ale aj zdravotné a psychické obmedzenia preživších. Ťažko sa vyrovnávali najmä s tým, čo ich (ne)čakalo po návrate:³⁵

„Najhorší zážitok bol ten, že sme sa vrátili domov a nikoho sme nenašli doma“ (OH, Ž 1921).

„Hlavne viete, čo bolo hrozné tiež? Prísť späť a nenájsť nikoho, keď sa vráti. Prázdny dom“ (OH, Ž 1924).

„Rodičia moji boli zavraždení v koncentračnom tábore Osvienčim, respektíve Treblinka. Celé príbuzenstvo bolo vyvraždené, takže prakticky som sa vrátil do svojho rodného mesta a som nikoho nenašiel, nikoho. Ani súrodencov, ani rodičov, ani príbuzných. Som úplne bol sám“ (OH, M 1924).

Sprievodným javom doby bola neistota o živote alebo smrti členov rodiny. Presné (hoci aj smutné) informácie boli dôležité z hľadiska psychiky preživších: *„...napríklad jeden z nich dlhé mesiace denne chodil, bývali sme na takej križovatke hlavnej ulice s vedľajšou. Bola to hlavná ulica od železničnej stanice po námestie. Ako v malom meste to býva, všetok život sa tam odohrával. Chodil denne na železničnú stanicu a vyzeral vlaky, nech by chodili z akéhokoľvek smeru a čakal či sa mu nevráti manželka. A toto trvalo vyše roka“* (OH, M 1942). Nešlo o ojedinelý prípad. V Žiline „po vojne sedelo vtedy 11-ročné dievča celé dni na schodoch pred domom Do-

náthovcov na Masarykovej ulici. Každého, kto išiel od stanice a výzorom pripomínal bývalého väzňa nacistického tábora, sa trpezlivo vypytovalo: „Nevideli ste mojich rodičov a brata, neviete o nich niečo?“ Nikto ich nevidel, nikto nič nevedel. Nikdy sa nevrátili“ (Frankl – Frankl 2008: 277).

Istotu potrebovali nielen preživší, ale vyžadovala ju aj dobová byrokracia.

„Vraciam sa k povojnovej situácii. Pretože nikto nevidel môjho otca mŕtveho, sa pokračovalo úradným spôsobom tak, že po jednotlivých obecných úradoch, neviem presne, ako sa to volalo po vojne, snád národné vý-

Pamätník v Kremničke pripomína, že hrôzy holokaustu sa odohrali aj priamo na území Slovenska. Hoci väčšinu obetí tvorili židia, až po novembri 1989 dostal architekt Juraj Fatran z Izraela možnosť, aby k pomníku pridal aj židovský symbol v podobe sedemramennej menorý. Foto Arne Mann.

bory, boli vyvesené zoznamy nezvestných so žiadosťou, aby v prípade, že majú o nezvestných nejaké informácie, aby podali správu. Pol roka toto trvalo, a keď po pol roku nikto nepodal žiadnu správu o mojom otcovi, bol úradne prehlásený za mŕtveho“ (OH, M 1937; pozri tiež Švolíková 2014: 41-42).

Z hľadiska judaizmu holokaust predstavuje dodnes „teologický problém predovšetkým pro veriaciho človeka, ktorý verí v milujúciho všemohoucího Boha; pro nevěřícího je tato událost jen potvrzením jeho dřívěj-

šieho rozhodnutí byť ateistou“ (Turková 2012: 14). Nedávna minulosť otriasla dovtedy nespochybniteľnými istotami. V záplave tragických zážitkov sa len ojedinelo objavovali názory, ktoré prežitie jednotlivcov či dokonca celých rodín hodnotili ako dôkaz viery: *„Moja mamička začala veriť skôr po vojne. Tvrdila, že to je zázrak, že celá rodina prežila, a že ten zázrak musel niekto zariadiť“* (OH, Ž 1919).

Utrpenie holokaustu malo častejšie opačný dôsledok a slúžilo ako vysvetlenie pre stratu viery. V danom prípade svedkyňu ovplyvnil zážitok z koncentračného tábora Ravensbrück. Videla, že ortodoxné židovky z východného Slovenska uprednostnili smrť, ale nedotkli sa jedla, ktoré nezodpovedalo košerným predpisom:

„Všetky zomreli hladom. A od tej chvíli fakticky ja neverím v nič. Pretože keď takto pobožné ženy, ktoré neboli ochotné v tej najväčšej hrôze a v tej najväčšej biede dotknúť jedla, lebo nebolo kóšer a bolo od Nemcov, tak vtedy moja celá viera išla vedľa. A odvtedy nemôžem v nič veriť“ (OH, Ž 1920).³⁶

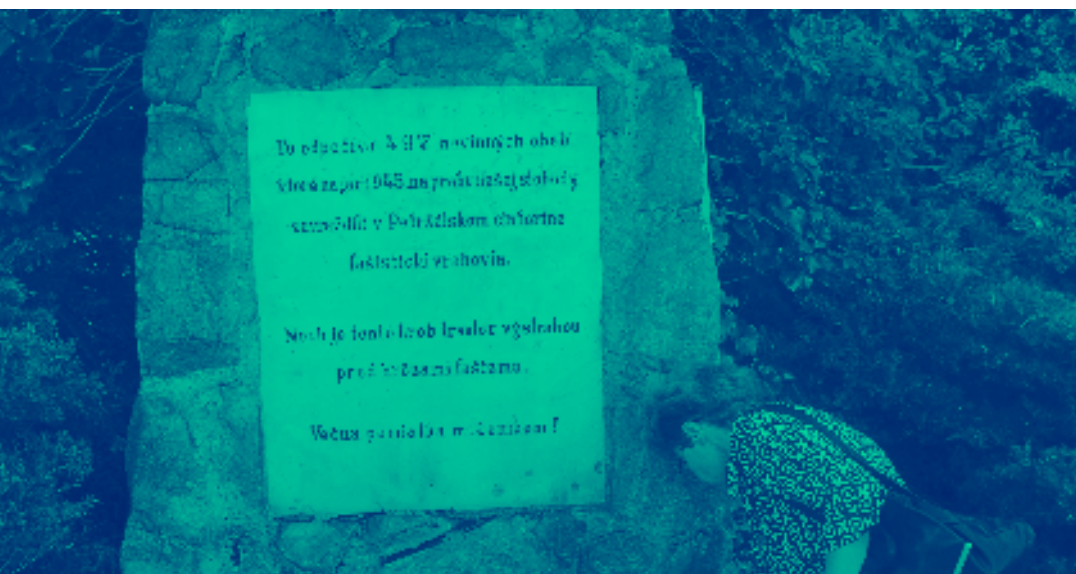
V ďalšom prípade bola dôvodom pre (prechodnú) stratu viery smrť starej mamy:

„...keď som sa vrátil po druhej svetovej vojne, tak keď končila, moja cesta viedla aj do Banskej Bystrici, išiel som hľadať tú babku. Ja som tú babku nenašiel, ale vtedy akurátne exhumovali Kremničku a ja som zistil podľa zoznamu, že moja babka bola zastrelená, v tej Kremničke leží, aj s mojím strýkom, aj tetou, ktorých vtedy zobrali. No a vtedy som proste, môžem vám povedať otvorene, napriek mojej všetkej bývalej pobožnosti, som povedal: ‚Keby existoval nejaký boh, tak to nemohol pripustiť, aby táto stará osoba, ktorá vychovala tri siroty, aby takto skončila‘ a ja som prestal veriť, ja som bol proste ateistom“ (OH, M 1919).

Prežitie utrpenie ovplyvnilo nielen psychický a fyzický stav preživších, ale aj stratégie budúcnosti. Zvolené riešenia svojim významom ovplyvňovali nielen jednotlivcov, ale prekračovali hranice Slovenska a horizont trvania ľudského života. Časový aj geografický presah vtedajších rozhodnutí dokumentuje Peter Scheiner (rodák z Komárna, ktorý od roku 1968 žije vo Švajčiarsku):

„Moja mama pochádza zo Szegedu, otec z Komárna. Doma sme rozprávali len maďarsky, ale v dôsledku asimilačného tlaku na Židov ma zapisali do slovenskej školy a rodičia so mnou nikdy nehovorili o tom, čo museli prekonať. Otec prežil Mauthausen, vážil len 35 kg a mal týfus, matka prežila vojnu v Budapešti. V oboch sa upevnil pocit, že sa musia

prispôbiť, splynúť s ostatnými, pretože len tak možno prežiť. Pre môjho otca, ktorý pochádzal z veľmi pobožnej rodiny, zomrel Boh v Mauthausene. Jeho rodičia vlastnili obchod s košernými potravinami v Komárne. Z ôsmich súrodencov bol otec jediný, ktorý sa vrátil. Dokážem pochopiť, že neveril v Boha. Ale až teraz, pretože v mojom detstve sa doma o viere nikdy nehovorilo. Otec bol síce členom obce, zúčastňoval sa však len na spomienkových slávnostiach za obete. Hovoril totiž, že medzi nimi sú aj špicli a vrel, že nechce byť členom komunity, v ktorej musí dávať pozor na každé slovo. Rodičia dbali na to, aby židovstvo pre mňa nebolo žiadnou

Pamätník na cintoríne v Petrážke postavili v roku 1958. Pripomína osud 497 mužov, ktorých zavraždili 28. marca 1945 (na Veľký piatok). K tejto udalosti došlo týždeň pred oslobodením Bratislavy. Foto Archív ŽNO Bratislava.

témou, pretože mysleli, že by mi to prinieslo len problémy. A ja som sa o svoj pôvod viac nezaujímal. Musel som si ho preto sám objaviť až v dospelosti“ (Szóveg Vrabec 2015: 5).

Medzi starou a novou identitou

Súčasťou prvých mesiacov a rokov po oslobodení v mnohých prípadoch bolo „prehodnocovanie“ minulosti.³⁷ Ako som už spomenul, časť preživších zotrvala pri tradičných hodnotách judaizmu. Mnohí ale budovali „novú identitu“. Do nej v rôznom pomere integrovali rodinné tradície, vzťah k viere, skúsenosti holokaustu, realitu povojnovej spoločnosti. Niektorí hľadali perspektívu v emigrácii, iní sa rozhodli ostať na Slovensku. V takomto prípade k bežným javom patrilo úsilie asimilovať, začleniť sa do majority. V záujme úspechu tejto stratégie volili prechod do nového prostredia a s tým spojenú anonymitu: „Niektorí sa radšej odsťahovali do miest, kde ich nikto nepoznal alebo volili odchod do zahraničia“ (Švolíková 2014: 40). Tibor Kornfeld (2014: 204) sa domnieva, že odchod do veľkých miest mohol byť súčasťou oboch riešení. Podľa neho odchádzali „dúfajúc, že si tak ľahšie zachovajú anonymitu, resp. svoje náboženské zvyky“.

K novej identite pomáhala tiež zmena mena. V rokoch 1945 – 1946 sa tento krok objavoval často: „Nová existencia: Bola tiež nová identita a zmena priezviska, naznačujúceho židovský pôvod“ (Švolíková 2014: 40). K motívom patrilo presvedčenie, že to pomôže zabezpečiť seba a svojej rodine zvýšený pocit bezpečnosti: „Že si mnohí židia zmenili meno a snažili sa splynúť s ostatným obyvateľstvom? Je možné sa im po nedávnych skúsenostiach čudovať? Chceli hlavne pokoj, dohnať zameškané roky pri zakladaní rodín, nech už nikto na nich a ich nenarodené deti neukazuje prstom“ (Frankl – Frankl 2008: 280). Procesy v päťdesiatych rokoch a následné reakcie úradov (aj časti verejnosti) ukázali, že takáto „ochrana“ mala len obmedzenú účinnosť.³⁸

Viac ráz som uviedol, že po holokauste mnohí odhodili vieru, ale nie vždy sa chceli spolu s tým zbaviť aj svojho židovstva. (Niektorí to síce skúsili, ale na Slovensku, kde každý každého pozná, sa vždy našiel človek, ktorý pripomenul ich pôvod.) Aj bez náboženstva sa cítili židmi a chceli nimi zostať: *„Po oslobodení vôbec nie, priznám sa Vám k jednému, že som nechcela so židovstvom... Som ihneď zmenila meno, vystúpila z cirkvi a nechcela som patriť k vyvolenému národu. No nepodarilo sa mi to. A či chcem, či nechcem, to cítenie mám v sebe, ten šolét mi chýba, hej, a tie rôzne tie tradície z domu, to je, to súvisí s detstvom, súvisí s minulosťou. I keď nebola som nábožná, vôbec nie. Hej, ako decko, to tiež nie preto, že by som bola nejak, kde by som ja, nejakého teoretického hľadiska, hej, čisto*

len protest. Je to zaužívané a ten Boh prečo robí tie rozdiely, budem aj bez Boha“ (OH, Ž 1924).

V súvislosti so vzťahom k judaizmu sa vynára otázka, čo v súčasných pomeroch znamená byť židom. Etnologička Táňa Langerová po auguste 1968 emigrovala z rodnej Bratislavy do Švédska. V závere (nepublikovanej) eseje „Byť Židom – veľmi dôležitá súčasť mojej identity“ sa pokúsila definovať, v čom spočíva jej židovstvo: „Nie v mojom pôvode, nie v návštevách synagógy, nie vo vzťahu k Izraelu. Myslím si, že je to okolie, dejiny a holokaust. Mala som a mám posadnutosť holokaustom. Narodila

Aj pamätná tabuľa, odhalená v roku 1955 na cintoríne vo Zvolene potvrdzuje, že v období socializmu slovo žid nahradzali všeobecné pojmy ako „rasovo prenasledovaní“, „nevinné obeť“ a podobne... Foto Peter Salner.

som sa tak krátko po vojne, že som vždy bola konfrontovaná faktom, že patrík k vyvoleným ľuďom – v tom zmysle, že som sa narodila dosť neskoro, aby som bola ušetrená plynových komôr“ (Langerová 1998: rkp.). Rovnaký problém riešil aj britský historik Tony Judt: „Na túto otázku niet všeobecne platnej odpovede: vždy ide o to, čo to znamená pre mňa, a to môže byť niečo celkom iné, než čo to znamená pre iných Židov. Pre nezasvätených sú takéto úvahy záhadné. Luterán, ktorý neverí v písmo sväté, katolík, kto-

rý neuznáva autoritu rímskeho pápeža, či moslim, pre ktorého Mohamed nie je prorok: to všetko sú nezmyselné kategórie. No Žid, ktorý neuznáva autoritu rabínov, neprestáva byť Židom (keď už pre nič iné, tak na základe matrilineárnej rabínskej definície), a kto by si to trúfol poprieť?

Neuznávam autoritu rabínov, všetkých do jedného (a mám v tom na svojej strane rabínsku autoritu). Nepodieľam sa na živote židovskej náboženskej obce, nedodržiavam židovské rituály, v spoločenskom styku nijako nevyhľadávam Židov a moje manželky väčšinou neboli Židovky. Nie som odpadlík od viery, keďže som nikdy veriacim nebol. „Nemilujem

V tomto spoločnom hrobe sú uložené exhumované pozostatky, ktoré sem pod kontrolou rabínov preniesli v roku 1943 zo zničeného cintorína Chatama Sofera. Foto Peter Salner.

Izrael' (ani v modernom slova zmysle, ani v tom pôvodnom všeobecnom zmysle lásky k židovskému národu) a neprekáža mi, že ani Izrael nemiluje mňa. No vždy, keď sa ma niekto opýta, či som Žid, alebo nie, bez váhania mu dám kladnú odpoveď a prepadol by som sa od hanby, keby som odpovedal inak“ (Judt 2015: 235-236).

Tento dlhý výrok som citoval, pretože podobný vzťah ku komuni-

tak v praxi, že kehila plní nielen religiózne funkcie.)³⁹ Do obce vstupovali okrem iného preto, lebo od začiatku päťdesiatych rokov predstavovala jediné oficiálne akceptované miesto, kde sa mohli stretávať so seberovními a spolu s nimi ventilovať svoje židovské skúsenosti, radosti či problémy. K judaizmu sa stavajú väčšinou vlažne, niekedy dokonca nepriateľsky. Nejavia záujem dodržiavať náboženské príkazy a zákazy, niekedy ich porušujú priam demonštratívne. Synagógu navštevujú (ak vôbec) hlavne zo spoločenských dôvodov počas Roš Hašaná (začiatok židovského roka). Židovské sviatky slávia (pokiaľ vôbec) ako rodinné alebo spoločenské udalosti. Z tradičných obradov vyberali neraz len také prvky, ktorými symbolicky deklarovali príslušnosť ku komunite, nie ale vzťah k viere:

„My sme boli židia, ale mimonábožensky. Toto vôbec sa nedržalo. Sviatky Pésach boli sviatky macesových knedlí, a nie sviatky vysťahovania z Egypta. Sa hovorilo, že nie Pésach, ale knedle sú. Tak toto bolo ono. Takto som bol vychovaný“ (OH, M 1924).

„To, že si pripomínam sviatky, a hlavne zase v tých rodinných súvislostiach, v spomienkach, ako to bolo a tak ďalej, ale nejak vieru už nemám, áno? Vieru mám najviac v humanizmus, by som povedala. Na druhej strane musím povedať, že napríklad, keď som išla do dôchodku, som sa prihlásila do náboženskej obce, ale len čiste z toho dôvodu, že chcem byť pochovaná tam, kde sú pochovaní moji rodičia, áno? Ale ináč tieto zážitky veľmi otriasli vierou, nedá sa nič robiť. To sa nedá“ (OH, Ž 1920).

Z činnosti obce ich obyčajne zaujímajú sociálne a kultúrne aktivity, najmä však akcie, ktoré súvisia s holokaustom, jeho skúmaním, pripomínaním, s bojom proti zabúdaniu. Často sa však zúčastňujú na Maskire.⁴⁰ Mnohí sa nezbavili tohto bremena do konca života, niekedy ho nesú so sebou aj po smrti. Práve spomienky na holokaust neraz spôsobili, že pred tradičným uložením do zeme uprednostnili spopolnenie, hoci tradičný judaizmus takýto spôsob pochovania jednoznačne zakazuje. Na základe dlhodobého výskumu možno konštatovať, že v generácii preživších kremácie boli a sú predovšetkým prejavom solidarity s tými, ktorí nemajú vlastný hrob, pretože boli spálení v krematóriách koncentračných táborov (podrobnejšie Salner 2014).⁴¹

Vzťahy k majorite

Na budovaní vzťahu medzi židovskou komunitou a majoritným prostredím sa podieľali i skúsenosti s konaním príslušníkov väčšinyvej spoločnosti počas holokaustu a krátko po oslobodení. Židia kriticky vnímali najmä rozpor medzi deklaráciami kresťanského milosrdenstva a konkrétnymi postojmi voči židom. Na ilustráciu uvediem dva príklady:

„Situácia, na ktorú zabudnúť nemôžem, bola prihoda, ktorú som zažil na stanici v Žiline, keď týchto ľudí, Židov z východného Slovenska, medzi nimi mojich rodičov, hnali do zberného tábora. Gardisti ich hnali, oni mali také malé zavazadlá, nesmeli, pravda, viac. Niekoľko kíl bolo predpísaných, nesmeli brať so sebou viacej. Hnali ich, niektorí, proste... sadisti ich bili, niektorí kopali ich. A v tej chvíli, ako ten prúd, ten sprievod ľudský, nešťastných ľudí, sa uberal smerom do toho zberného tábora, v tej chvíli naraz bolo počuť, bolo počuť spev veriacich, tých katolíkov, ktorí so svätými obrazmi išli práve popri. Popri tom tábore viedla cesta, pravdepodobne, ja neviem, či tam kalvária bola, či čo, neviem, či kostol, skrátka, bola to procesia veriacich ľudí a ako prechádzali a teraz skoro by som povedal, že paralelne išli dva prúdy, jeden prúd, to boli tí nešťastní ľudia, ktorých hnali do zberného tábora, ktorých bili, a druhý, to boli tí veriaci katolíci, ktorí za spevu náboženských piesní išli asi slúžiť omšu, teda na nejakú bohoslužbu. A vtedy tí istí gardisti, ktorí predtým kopali a bili tieto ženy a týchto nešťastných ľudí, naraz sa postavili do pozoru, zasalutovali a vzdali česť, vzdali hold týmto svätým obrazom. Na jednom z nich, samozrejme, bola Panna Mária. Panna Mária, čiže Židovka Miriam. Tak jednej Židovke vzdávali hold a tejto dávno, dávno už spred dvoch tisíc rokov, dávno mŕtvej a stovkám Židoviek udeľovali trest, hoci si ho nijako nezaslúžili“ (OH, M 1916).

„...no v štyridsiatom druhom išli tie prvé transporty od nás. A tak išli, že išli do kostola, taký paradox, na omšu a keď sa z omše ľudia vrátili, potom veliteľ tej gardy a tí gardisti... Tam už stáli vagóny, na vagónoch mali našu mládež. S harmonikou ich doprevádzali do vagónov. Viete toto... Príde z kostola a za hodinu to pácha takého zverstvú. No proste to ľudia,

Pomník na Zámockej ulici
je spomienkou na Raoula Wallenberga,
ktorý v rokoch 1944 – 1945 zachránil
tisíce ohrozených Židov. Foto Peter Salner.

>

ktorí sa narodili po... to nepochopí nikto, to neexistuje, to sami my židia, teda naša mládež, moje deti. I keď som to do nich hustila a práve moja dcéra (...) ešte sa nemôže s tým vyrovať, aby vstúpila do tej cirkvi. Čo jej môžem povedať, ona sa bojí: mami šak ty si to prežila, a čo keď sa niečo vráti...” (OH Ž 1926).

Vzťahy s majoritou polarizovali aj prípady, keď ľudia odmietali vrátiť arizované majetky alebo predmety, ktoré si u nich pred deportáciou uschovali židovskí spoluobčania. K sprievodným javom týchto konfliktov často boli urážlivé vyjadrenia. Na druhej strane existovali aj pozitívne prípady:

„V prvom rade musím povedať, že náš vlastný byt, ktorý sme v septembri roku štyridsaťštyri opustili, z ktorého sme ušli, tam už bývali úplne cudzí ľudia. My sme však všetko nechali doma. Nábytok, proste celé bytové zariadenia, posteľnú bielizeň, osobnú bielizeň, bytové doplnky, to všetko bolo preč. Postupne sme sa dozvedali, kde sa nachádzajú niektoré kusy nášho nábytku. Otec musel veľmi pracne pátrať a veľmi pracne vymáhať od týchto ľudí. Títo ľudia boli nahnevaní, že musia ukradnutý nábytok vrátiť. Niektorí ochotne vrátili a niektorí boli výslovne nahnevaní a vykrikovali, že sa nás viac vrátilo, ako odišlo.⁴² Môžete si predstaviť, ako nám to padlo, po holokauste, keď váš sused vám povie, že však sa vás vrátilo viacej, ako ste odišli. Takže aj s takýmito vecami sme sa stretli, aj s takýmito prípadmi. Ale musím povedať, že takto škaredo sa chovala malá časť obyvateľstva. Väčšina slovenského obyvateľstva sa chovala korektne a slušne a nám pomáhala. To musím zdôrazniť. Pred našim odchodom sa nám podarilo niektoré veci, tie, na ktorých nám najviac záležalo, sme ukryli u našich kresťanských priateľov, ktorí nám všetky veci po návrate poctivo vrátili“ (OH, M 1930).

K pocitom sklamaní prispeli aj úradné inštitúcie v prvých obdobiach po oslobodení, najväčším sklamaním však boli päťdesiate roky. Najmä Alena Heitlingerová (2006) vo svojej knihe na základe konkrétnych príkladov ilustruje, ako sa antisemitizmus premietol do každodenného života. Podobné prípady prispeli k tomu, že oslobodenie koncentračných táborov a kapitulácia hitlerovského Nemecka neprinieslo „hrubú ciaru za minulosťou“. Pre časť komunity holokaust pokračoval aj po holokauste. Prejavoval sa vo vzájomných vzťahoch, fyzických a psychických následkoch nedávnych útrap, ale aj vo výbere manželského partnera. K dôsledkom patrí pretrvávajúci pocit viny spojený s presvedčením, že ich prežitie bolo podmienené smrťou iných, často lepších, než boli oni sami. „Snáď najhoršiu chvíľu... Keď som sa dozvedela, že sa mi nikto nevrátil, aj ten

môj brat, ten mladý nadaný človek, ktorý skutočne mal obrovskú perspektívu, oveľa väčšiu než ja som mala, lebo príroda mu dala toľko plusov. A že musel dvanásťročný ísť do tej plynovej komory. A aj, prečo som tam radšej nešla ja“ (OH, Ž 1926).

Životné podmienky v koncentračných táboroch, ale aj v rôznych úkrytoch vyvolali vážne zdravotné problémy, neraz s trvalými následkami. Už v novembri 1945 na túto tému prednášal osvieňčinský väzeň č. 32482.⁴³ Zhrnul v nej svoje skúsenosti z tábora v Osvienčime, kde bol od roku 1942 až do oslobodenia tábora. Doktor P. charakterizoval hygienické

Pohľad na cintorín v Senici na mňa zapôsobil veľmi silným dojmom. Na malom priestor ilustruje, ako blízko k sebe majú minulosť a súčasnosť, život a smrť, radosť a smútok.

Foto Archív ÚŽŽNO.

pomery a najčastejšie choroby, ktoré sa tu objavili. Z infekčných ochorení uviedol epidémie škvrnitého a brušného týfu, rôzne formy hnačiek, tuberkulózu. Medzi najvážnejšie problémy patrili následky trvalého nedostatku potravy. Prejavovali sa hlavne v koncentračných táboroch, stretli sa s nimi však aj tí, ktorí prežili v rôznych úkrytoch (podrobnejšie Salner 2012). Konanie preživších často ešte desaťročia po oslobodení ovplyvňuje „pamäť hladu“. Potvrdzujú to výroky, ktoré zazneli viac ako pol storočia „potom“:

„V súvislosti s jedlom mám tiež zvláštne pocity, možnože z toho aj sa mi vytvorila akási žalúdočná nervozita. Keď odchádzam z domu, vždy si niečo zajem alebo kávu uvarím, lebo akosi v najhlbšom podvedomí, akoby som nejak cítila, že neviem kedy, a či sa zas vrátim domov. Toto zotrúva stále“ (OH, Ž 1926). K bežným sprievodným javom patrí, že preživší nedokážu nechať zvyšky jedla na tanieri, hoci racionálne vedia, že by už nemali jesť; potrebujú zásoby jedla v chladničke, dostatok soli, cukru, múky v špajzi: „Keď nastala situácia, že ja som cítila, že už, čo ja viem, zajtra bude problém, čo navariť, tak ja som za posledné peniaze nakúpila salámu.

Pamiatku obetí si jednotlivé židovské komunity každoročne pripomínajú pri príležitosti JomHaŠoa (Dňa holokaustu). V Bratislave je neodmysliteľnou súčasťou spomienky zapálenie sviečok v sedemramennom svietniku (menora). Foto Viera Kamenická.

Jednu štanglu salámy som musela mať. Čiže tento pocit hladu, ktorý som ja prežila, môj muž tomu hovoril koncentračnícky syndróm, ale pravdu mal, ja musím mať zásoby. Ja nemusím jesť, ale ja to tam musím mať“ (OH, Ž 1932).

Nereligiózne židovské inštitúcie

Ľudia, ktorí prežili holokaust sa usilovali o návrat do niekdajšieho „normálneho“ života. Súčasťou bolo obnovovanie židovských organizácií. Umožňovala to aj skutočnosť, že napriek obrovským stratám počet zachránených teoreticky stále umožňoval budovanie a fungovanie rôznych štruktúr komunity. Zdanlivo sa vracala niekdajšia rozmanitosť, hoci v iných podobách a určite v menšom rozsahu než pred holokaustom.

Činnosť obnovila časť náboženských obcí, hoci na inej organizačnej platforme. Zmenili sa však priority a hodnotové orientácie veľkej časti preživších. Z náboženského hľadiska deportácie „raz navždy“ ukončili dovtedajšiu dominantnú pozíciu ortodoxie: „Ako ukázal demografický prieskum, vekový priemer tých, čo prežili, bol nižší, istá časť židovského obyvateľstva mala vojnové a zahraničné skúsenosti, všeobecne išlo o obyvateľstvo sekularizovanejšie. Práve mladší, ktorí dokázali vojnu prežiť, ostali bez tradičnej formálnej náboženskej výchovy, alebo bola časovo obmedzená. Väčšina známych svetských i náboženských vodcov buď zahynula, alebo sa jej podarilo vysťahovať sa a náboženské masy ostali bez vedenia“ (Jelinek 1998: 101).

Ako uvádzam vyššie, výrazne k charakteristickým javom doby často patrila strata viery. V roku 1949 sa z počtu 25 až 30 000 preživších prihlásilo k židovskému náboženstvu 7476 osôb, teda približne štvrtina⁴⁴ (Meštan 1999: 13). V spektre členov náboženských obcí mali zastúpenie okrem veriacich aj politicky a nábožensky vlašní ľudia, z ktorých mnohí videli perspektívu v asimilácii. V dôsledku dobovej atmosféry si však aj mnohí z nich (niekedy proti vlastnej vôli) uvedomovali svoje židovské korene.

Na prelome mája a júna 1945 vzniklo Sdruženie rasovo prenasledovaných (SRP). Podľa prijatých stanov malo za úlohu „hájiť kolektívne a individuálne občianske, sociálne, hospodárske a kultúrne záujmy. Potierať antisemitizmus, napomáhať členom založiť si a budovať novú existenciu a zapojiť ich do spoločenského a hospodárskeho života vôbec“. K ďalším cieľom patrila starostlivosť o mládež, opustených starých ľudí „...či ostatných akýmkoľvek spôsobom postihnutých rasovou perzekúciou“ (Bumová 2008: 45). Vedenie SRP-u privítalo február 1948, ale aj v nových pomeroch nachádzalo priestor pre svoje aktivity, ku ktorým patrili samostatné židovské noviny: „Jeden z dôvodov, ktorý nás viedol pri vybudovaní vlastného orgánu, isteže odpadol nastalou politickou zmenou. Je to boj proti

diskriminačnému antisemitizmu, uskutočňovanému zámerne fašistickými živlami, ktoré sa vlúdili do významných mocenských pozícií predošlého režimu. Sme presvedčení, že nový ľudovodemokratický režim nestrpí otvorené vystúpenie týchto živlov a rázne zamedzí každý pokus oživiť tendenčné písanky určitej tlače, ako sme to v poslednom čase mohli s uspokojením konštatovať. No židovské noviny majú napriek tomu dôležité poslanie. Má sa v nich jednak odzrkadliť židovské stanovisko k udalostiam, ku ktorým má židovstvo priamy vzťah, alebo ku ktorým sa má židovstvo manifestačne osvedčovať, čo v ostatnej tlači náš židovský čitateľ nenájde a jednak má informovať židovských a nežidovských čitateľov o daniach v židovskom svete, ktoré informácie z ostatnej tlače takpodobne nemôže čerpať, aspoň nie v takej miere, v akej ich môžu poskytnúť židovské noviny. Slovenské židovstvo rozhodne potrebuje a želá si židovské noviny.⁴⁵

Až do zákazu židovských spolkov a organizácií začiatkom päťdesiatych rokov mal v komunite dôležité postavenie sionizmus. Existovalo v ňom niekoľko ideových prúdov, pretože „sionistické hnutie sa skladalo z rozličných skupín – pravicových, ľavicových a centristických. Pôsobili skupiny dospelých a existovali mládežnícke hnutia“ (Jelinek 2009: 224). Bez ohľadu na formálne názorové rozdiely v členskej základni prevládalo presvedčenie, že perspektívu predstavuje presídlenie do Izraela.⁴⁶ Najmä v hnutí Hašomer Hacair „sa kládol veľký dôraz na zásady socializmu a na spojenie sionizmu so socializmom“ (Lahav 2003: 60). Aj v spomienkach vidno záujem kombinovať život v Palestíne s prvkami komunistickej ideológie:

„Potom sa situácia úplne zmenila. A to v tom zmysle, že čoraz viac ľudí bolo presvedčených, že sa musia vysťahovať. A samozrejme my, ktorí sme boli presvedčení sionisti. Naša chvíľa nadišla, bolo len otázkou času, kedy nás tam zaradia. Takže ja som bol na tej hachšare asi rok, nie, menej, až do konca roku tisíc deväťsto štyridsať osem. Medzitým som si odpracoval ako dobrý zástanca komunistického režimu jednu brigádu na Trati mládeže, dostal som údernický odznak, ale my sme to robili z presvedčenia. Trošku z presvedčenia a trošku zo srandy. Dostali sme odznak. Chodili sme vo zväzáckych uniformách. Nie v našich uniformách, ale sme mali zvlášť tábor, naša brigáda sa volala Brigáda Chavivy Raikovej, aj sme boli vyznamenaná brigáda. V štyridsiatom ôsmom roku sme maširovali v Košiciach na centrálnych oslavách Slovenského národného povstania, na balkóne tam sedela celá komunistická elita, chcela sa prvý raz predstaviť. My sme tam maširovali s izraelskou zástavou“ (OH, M 1929). Podobný obraz ponúka

uznania sme dostali pozvanie, ako jedna z troch vynikajúcich brigád, na oslavy výročia Povstania, ktoré usporiadali v roku 1948 v Košiciach. Boli to ‚medové týždne‘ v izraelsko československých vzťahoch. Pochodovali sme po uliciach mesta pod izraelskými, československými a červenými zástavami a všade nás vítali potleskom.“ Brigáda mala aj vlastnú hymnu:

„Pevne zovri dlane a vzdaj práci česť,
nech celým svetom dunia práce kročaje.
Armádu robotníkov mladi budú viesť
kupredu, kupredu ide Trať mládeže.
REFRÉN: My zmeníme myšlienku v čin,
do skál spiatočníctva vrazíme klin,
nech skončia boje. Tu bratstva koľaje
stavia brigáda Chavivy Reik.
Svetom sa nesie/ pieseň práce nová,
pieseň odhodlania zázraky dokáže.
My prenosieme hory, keď bude treba,
kupredu, kupredu, ide Trať mládeže. REFRÉN⁴⁷

Sionistická ideológia ponúkla (v prvom rade mladým ľuďom) spôsob, ako zabudnúť na holokaust a tým aj perspektívu budúcnosti:

„Pre mnohých bol život v hnutí druhým domovom a pre tých, ktorí stratili rodičov, to bol skutočný domov“ (OH, M 1935).

„Môj brat už bol veľmi aktívny v sionistickom hnutí Hašomer Hacair a ja som sa tiež pripojila. Tá potreba byť časťou niečoho bola veľmi silná. Milovali sme Hašomer Hacair, ktorý bol na Zochovej 3. Boli tam dve budovy, jedna bola pre židovskú obec, mali sme tam náboženské vyučovanie, a vedľa bola budova pre mládežnícke organizácie židovské. Dole v telocvični bol Hašomer Hacair, uprostred bol Makabi Hacair a hore boli Bnei Akiba a tie pobožnejšie hnutia. Tam sme mali krásne dni. Nikto nikdy nespomenul holokaust. My sme to niekde pochovali a nechceli sme o tom hovoriť. Chceli sme byť mladí, zdraví, s novými myšlienkami. A ja myslím, že tí, čo to viedli, nás zachránili, duševne nás zachránili. Mali sme zlé detstvo, ale mali sme veľmi peknú mladosť. Vlastne sme nemali nič, boli to povojnové časy, ale to nás nezaujímal, mali sme kultúrne večierky a prvé lásky a priateľstvá a v lete a v zime sme mali tábory, tešili sme sa, že sa chystáme na niečo dôležité. Dnes sa vlastne nepamätám, kto boli moje spolužiačky, to je ako odseknutá vec. Celkom sme sa koncentrovali na hnutie Hašomer Hacair a čakali sme na tú chvíľu, keď budeme môcť ísť do Izraelu. Počúvali sme správy, čo

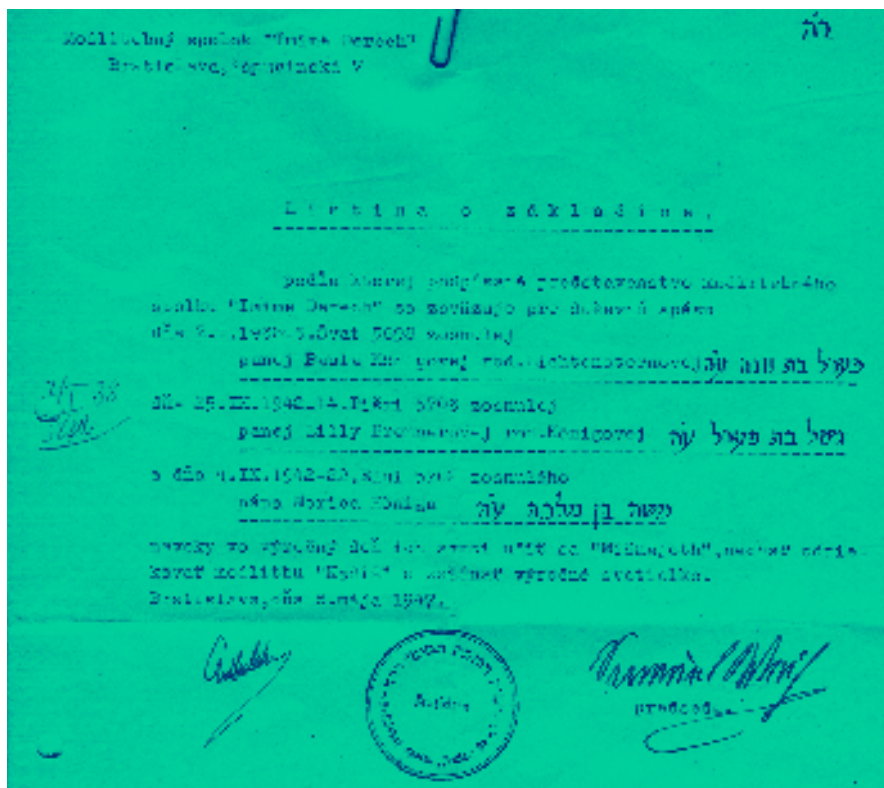
sa tu deje, keď vyhlásili izraelský štát, tak sme tancovali pred Národným divadlom. Mali sme pocit, že svet patrí nám“ (OH, Ž 1936). Treba upresniť, že „zabúdanie“ malo vo väčšine prípadov dočasný charakter, pretože spomienky sa s pribúdajúcim vekom vracajú stále intenzívnejšie. Citovaná žena vybavila pre svojich blízkych Stolpersteine (vôbec prvé v Bratislave). Na ich slávnostné osadenie do asfaltu bratislavskej ulice prišla z Izraela aj s deťmi, vnukmi a ďalšími príbuznými, spolu 18 ľudí. O rok neskôr sa vrátili, aby si v bratislavskej synagóge spoločne pripomenuli okružle výročie bar-micva svojho nebohého staršieho brata, ktoré sa uskutočnilo v roku 1944.

Iný dôvod pre aliju sformulovali vo svojej knihe stručne a vecne bratia Franklovci: „Nechceli sa stretávať so svojimi včerajšími prenasledovateľmi a predvčerajšími dobrými susedmi a priateľmi, volili odchod. Odišli študovať do iných miest, vysťahovali sa do Palestíny alebo USA“ (Frankl – Frankl 2008: 279).

Realita komunity

Holokaust sa dotkol jednotlivcov, ale aj židovskej komunity ako celku. Zväz aj obce v rámci svojich možností pomáhali preživším (najmä tým, ktorí sa vrátili z koncentračných táborov) riešiť ich sociálne, zdravotné, ekonomické či ubytovacie problémy. Bocom neostala ani pamiatka mŕtvych. Už v roku 1946 odhalili vo vstupnej časti jedinej zachovanej bratislavskej synagógy na Heydukovej ulici na počesť obetí dve tabule (jednu so slovenským, druhú s hebrejským textom). Pamätné tabule a pomníky postupne vznikali aj v ďalších slovenských mestách. V Prešove na jeseň 1948 slávnostne posvätili obnovenú veľkú synagógu, v ktorej je pamätná tabuľa na počesť obetí (Kónya-Landa 1995: 60). Žilinská obec sa v apríli 1949 obrátila na ÚZŽNO s neobvyklou žiadosťou: „Ako je Vám známo, stavia sa na tunajšom židovskom cintoríne pomník obetí minulej vojny. K pozlateniu mena, aspoň padlých partizánov a zahraničných vojakov, ostatné budú čiernym písané, potrebujeme prídel zlata, rozumieme pod tým štancované zlato, a potrebujeme 4 tucty, 48 knížok toho.“⁴⁸ K slávnostnému odhaleniu došlo 26.10.1952. Zväz v tejto súvislosti organizátorom oznámil, že „vdp. Eliáš Katz, hlavný rabín, prijíma funkciu slávnostného rečníka, ak sa nevyskytne medzičasom nepredvídaná iná funkcia náboženského rázu“.⁴⁹ Dobová

atmosféru charakterizuje, že pred rokom 1989 pomníky a pamätné tabule takmer bez výnimky vznikali z iniciatívy jednotlivých ŽNO (a ich členov) na židovských cintorínoch. Napríklad v Lučenci v roku 1952 uskutočnili

V roku 1947 sa ešte mnohí preživší spoliehali, že formou zmluvy so spolkom Temine derech „naviky“ zabezpečili spomienku na svojich blízkych. Už o rok bolo všetko inak a zmluvy nemal kto plniť... Archív ŽNO Bratislava.

„slávnosť odhalenia pomníka umučených v Osvienčime“,⁵⁰ k podobným udalostiam došlo v Žiline, Bardejove a ďalších mestách.

Od roku 1946 sú každoročne neodmysliteľnou súčasťou kalendárneho cyklu smútočné askary, venované spomienke na obete holokaustu. Najmä v menších obciach predstavujú tieto podujatia dodnes najdôležitejšiu udalosť roka. Pôvodne boli na tieto podujatia pozývaní len členovia obcí a prípadne zástupcovia Zväzu protifašistických bojovníkov. Po roku

1989 pozývajú širšiu verejnosť, takže okrem „domácich“ (vrátane židovských rodákov, žijúcich v zahraničí) prichádza aj miestna reprezentácia a záujemcovia z radov obyvateľov.

Problémom jednotlivcov aj komunity bola nielen minulosť, ale aj súčasnosť a ďalšie perspektívy: „V Dunajskej Strede však už nič nebolo také, ako predtým. Inštitúcie židovskej náboženskej obce neboli schopné pokračovať vo svojej bohumilej činnosti. Veľkú synagógu zbúrali a z jej tehál postavili tribúnu nového futbalového štadióna DAC-u. Do starobinca sa nasťahoval úrad práce, zo židovskej školy sa stala štátna, neskôr hu-

Dôležitú úlohu v živote slovenskej židovskej komunity zohrali hlavný rabín Eliáš Katz a dlhoročný predseda ÚZŽNO Benjamín Eichler. Obaja zvolili po auguste 1968 emigráciu do Izraela, resp. do Kanady. Archív rodiny Spitz/Eichler

dobná škola. Administratívna budova náboženskej obce so štyrmi bytmi šachterov bola prestavaná. Zriadili tam zubné oddelenie a pneumológiu s röntgenom, ktoré tam fungovali až do tých čias, kým budovu nezbúrali. Praktizovanie viery podľa ortodoxných tradícií a zásad bolo prakticky nemožné. Posledný dunajskostredský rabín odišiel z Dunajskej Stredy ešte v roku 1948, takže v prípade potreby sem pozývali na výpomoc bratislavského rabína Eliáša Katza“ (Kornfeld 2014: 200).

V úvode som spomenul, že po oslobodení niektorých židov perzekvovali za to, že v období medzi svetovými vojnami sa prihlásili k nemeckej alebo maďarskej národnosti. Potvrdzujú to slová vtedajšieho predsedu SNR (a Demokratickej strany) Jozefa Lettricha: „V národnostných ohľadoch nemôžeme robiť rozdiel medzi Židom a Nežidom. Židov, ktorí sa zmýšľaním a rečou hlásili k Maďarom a Nemcom, považujeme preto za Maďarov a Nemcov a budú preto zdieľať osud Maďarov a Nemcov.“⁵¹ Ďalším dôvodom nespokojnosti bola dlhodobá prítomnosť antisemitizmu vo vtedajšej spoločnosti. Dokladom je napr. tajný dokument Správa o Slo-

Podobne ako v Galante, aj v iných mestách Slovenska sa každoročne organizujú askary (smútočné spomienky na obete holokaustu). Okrem členov miestnych židovských komunít sem prichádzajú aj rodáci zo zahraničia a predstavitelia lokálnych a štátnych úradov. Archív ÚŽŽNO.

vensku, ktorý v máji 1947 poslali ministromi vnútra Václavovi Noskovi českí pracovníci Štátnej bezpečnosti. Okrem iného sa v ňom uvádza: „Jsou vytloukána okna židovských podniků, ve veřejných místnostech bývají židé insultováni, veřejně se na ně nadává, protizidovské letákové akce jsou častým zjevem a nezdá se, že by byla v blízké době naděje na nějakou změnu.“⁵²

Uvedené možno pomôže pochopiť, prečo židia dôverovali viac Komunistickej než Demokratickej strane. Tým väčšie sklamanie preto pri-niesli antisemitské perzekúcie začiatkom päťdesiatych rokov:

„Povstanie, to bolo pre mňa nesmierne šťastlivá vec, vy si viete pred-staviť človeka, ktorý bol stokrát ponížený, čo to preňho znamená, že dosta-ne do ruky zbraň, a má nepriateľa pred sebou a môže na toho nepriateľa strieľať, a môže bojovať. A mojej náture to ohromne zodpovedalo.

A keď môžem porovnať, o to horšie to bolo po vojne, keď zrazu moji vlastní, aspoň som si myslel, moji vlastní súdruhovia, tí, s ktorými spolu som ja bojoval za socializmus, zrazu pre tých som sa stal nespoľahlivým. A tí ma prenasledovali preto, že som bol inej mienky, a preto, že som bol Žid, lebo Židia sa stali razu, v tej internacionalistickej strane zrazu sa stali Židia nespoľahliví a tak. Tam to, to nesmierne bolestivé bolo to, že som vedel, že za fašizmu som mal nepriateľa pred sebou, a teraz som mal okolo seba, a mám ho za sebou, a moji vlastní súdruhovia ma tuto takto prena-sledujú. Tak to boli veľmi ťažké situácie a ťažké časy“ (OH, M 1923).⁵³

Oživenie tragickej minulosti.

V roku 1990 nacistické symboly
zneuctili židovský cintorín v Nitre.

Archív ÚZŽNO.

Doterajšie výskumné poznatky a osobné skúsenosti⁵⁴ potvrdzujú, že prakticky každý žid má osobné skúsenosti s verbálnymi (menej často fyzickými) útokmi. Stretol sa s nimi v škole alebo neskôr v pracovnom kolektíve, pri styku s úradmi alebo na verejnosti. Keď tieto výpovede položíme vedľa seba, môže vzniknúť dojem, akoby antisemitizmus bol konštantnou súčasťou všedného dňa. Až na výnimky však tieto prejavy majú nárazový charakter a nepredstavujú permanentný stav: „Koľkokrát mi kamaráti vynadali do špinavých židákov. A potom sme si išli spolu zahrať futbal.“⁵⁵

Ako uvádza Michal Šmigel, v prvých povojnových rokoch sa prejavil v stredoeurópskom priestore „nárast protižidovských nálad, ktorých skonkretizovaná forma vyústila do antisemitsky zameraných javov rôznej podoby a intenzity“ (Šmigel 2011: 251). Britský historik Tony Judt charakterizoval dobovú situáciu židov: „V Poľsku sa hlavným terčom ľudovej pomsty stávali veľmi často Židia – 150 z nich bolo v oslobodenom Poľsku zabitých počas prvých štyroch mesiacov roku 1945. Do apríla 1946 tento počet na-

Ďalšia ilustrácia
oživenia tragickéj
minulosti (Nitra 1990).

Archív ÚZŽNO.

rástol na takmer 1200. K útokom dochádzalo aj na Slovensku (v Topolčanoch v septembri 1945) a v Maďarsku (v Kunmadarase v máji 1946), ale najhorší pogrom sa stal v Poľsku 4. júla 1946 v Kielcoch, kde zavraždili 42 Židov a mnoho ďalších zranili potom, ako sa rozchýrili reči o únose a rituálnej vražde jedného z miestnych detí“ (Judt 2007: 41).⁵⁶ Ako poukázal Snyder (2013), na Ukrajine, v pobaltských štátoch alebo v Rusku k židom nepristupovali pozitívnejšie.

Na Slovensku pozornosť úradov, verejnosti, ale aj príslušníkov komunity vyvolali protižidovské násilnosti⁵⁷ v Topolčanoch⁵⁸ a neskôr v Bra-

Osamelý náhrobný kameň akoby symbolicky strážil pokoj obyvateľov širokého okolia.

Hôrka nad Váhom 1973. Foto Andrej Sulitka, Archív ÚEt SAV.

tislave,⁵⁹ Prešove, ale aj v iných mestách Slovenska. Tieto udalosti našli odzvu aj v svedectvách pamätníkov: „Jedného dňa som šiel do školy akosi neskoršie, asi o deviatej, naraz vidím v meste akýsi rozruch, ľudia utekajú popri mne, nevedel som, čo to je, krik, zhon. Tak som sa zastavil u tých Šovcov, ktorí bývali práve na ceste do školy. Pýtal som sa ich, čo sa to deje. ,Čo ty nevieš, čo sa robí?’ hovoria. ,Bijú židov,’ tak sa tomu hovorilo, nie pogrom. Hovorím: ,Ved’ som tade išiel, nikto si ma nevšimol.‘ ,Bijú židov,’ hovoria ,ideme

na povalu. 'Lebo prišiel tam jeden a ten povedal, že výtržníci chodia z domu do domu, vyťahujú židov von, bijú ich a rabujú. A tak starý Š. hovorí: 'Ideme na povalu. 'Isli sme na povalu a naozaj, prišli do toho domu, hľadali Š., ale nikoho nenašli, tak odišli preč“ (OH, M 1929). V Prešove „na jeseň 1945 vyzýval smutne známy Žemlička na Hlavnej ulici k vyvraždeniu židov, čo prisahal na svoj guľomet. So svojimi spoločníkmi (prevažne staršie ženy) vpocho- doval do priestoru židovskej obce, kde bola umiestnená kuchyňa. Začali plieniť, avšak privolaná vojenská jednotka (zavolať ju správca Schwarcz) zamedzila ďalšiemu plieneniu, kradnutiu, ničeniu a možno i vraždeniu. Pri týchto výtržnostiach inzultovali niekoľko náhodne prítomných židov, pri- čom z previnilcov nebol nikto, okrem Žemličku, ani len pokarhaný“ (Landa 1997: 109). Najmä topolčiansky výbuch násilia sa stal katalyzátorom ďalšieho vývoja, pretože „značne znepokojil židovské obyvateľstvo krajiny a odrážal sa na ich emigračných tendenciách“ (Šmigel 2011: 256).

Náboženské inštitúcie komunity

Hoci opakovane zdôrazňujem fenomén straty viery (ktorý posilnili štyri desaťročia komunistickej moci), židovské náboženské inštitúcie zo- hrávali v celom období 1945 – 1989 dôležitú úlohu.

Podľa Jelínka (1998: 101) v roku 1946 pôsobilo na Slovensku 79 ná- boženských obcí.⁶⁰ Aj v dôsledku hromadného vystahovalectva do Izra- ela klesol o desaťročie neskôr ich počet na 44. O tom, že niektoré obce emigrovali doslova „do poslednej nohy“ svedčí úryvok z listu vtedajšieho predsedu ŽNO vo Vrútkach: „...oznamujem Vám, že naši súverenci sa vy- sťahovali a tých pár, čo tu ostali, sa tiež do konca novembra vysťahujú, takže naša ŽNO sa likviduje a tým je už likvidovaná. Ja ako predseda zriekam sa svojej funkcie dnešným dňom. Ďakujem Vám za dôveru, ktorú ste mi doteraz prejavili“.⁶¹

Existovalo ďalších 45 lokalít, v ktorých žili menšie skupiny židov, takže ich počet nestačil na to, aby vznikla náboženská obec v zmysle plat- ných kritérií. Prezídium ÚZZNO preto v roku 1955 rozhodlo, „...aby sa previedlo zlúčenie menších skupín súvercov, ktorí netvorí náboženskú obec v mieste, s najbližšími náboženskými obcami. Taktiež má ústredie zistiť u slabších náb. obcí možnosť zlúčenia sa týchto s fakticky žijúcimi

náboženskými obcami“.⁶² Negatívne dôsledky okupácie v auguste 1968 najlepšie ilustruje rapidný pokles počtu náboženských obcí. Deštrukcia komunity ale nezadržateľne pokračovala. Podľa vtedajších stanov na prvom ponovembrovom Valnom zhromaždení ÚZZNO v roku 1990 oficiálne evidovali len 11 ŽNO (Bratislava, Galanta, Komárno, Košice, Lučenec, Michalovce, Nitra, Nové Zámky, Prešov, Trnava, Žilina) a 16 filiálnych ŽNO. Po overení skutkového stavu niektoré ŽNO stratili štatút obce (Lučenec, Michalovce, Trnava), kým iné (Banská Bystrica, Dunajská Streda, neskôr aj Rimavská Sobota, Trenčín) ho zas získali.

V rokoch 1945 – 1948 sa zdalo, že pomery smerujú aspoň k čiastočnej obnove niekdajšej názorovej pestrosti v komunite i celej spoločnosti. Okrem náboženských obcí tu boli štyri prúdy sionistického hnutia.⁶³ Záujmy sekulárnych židov obhajovalo Združenie rasovo prenasledovaných (SRP). Po februári 1948 boli postupne zakázané židovské organizácie. Jedinú výnimku predstavoval nedávno založený Ústredný zväz ŽNO (a náboženské obce, ktoré od neho odvodzovali svoju právnu subjektivitu).⁶⁴ Nútene ukončili svoju činnosť aj sionistické organizácie. Pôvodný význam pojmu sionizmus sa od päťdesiatych rokov dlhodobo vytratil z verejného priestoru.⁶⁵ Termín „sionista“ sa stal synonymom slovného spojenia „židovského pôvodu“. Reálne či vyfabrikované obvinenia z (minulej alebo aktuálnej) príslušnosti k tomuto hnutiu znamenali existenčné ohrozenie pre obvineného, ale aj pre jeho rodinných príslušníkov. Neskôr narodení tento pojem vnímali v súlade s oficiálnou terminológiou už len ako označenie (židovského) nepriateľa komunistického režimu a ideológie. Nepriateľský postoj oficiálne legitimizovala rezolúcia OSN č. 3379, ktorá v roku 1975 označila sionizmus za formu rasizmu. V roku 1991 bola táto rezolúcia novým hlasovaním pléna OSN zrušená,⁶⁶ dodnes sa však zneužíva na útoky proti Izraelu, ale aj židom v diaspóre.

Pre pochopenie dobovej atmosféry si stačí prečítať prakticky ktorúkoľvek stranu zápisníc z procesu „s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym“. Pri menách jedenástich zo štrnástich obžalovaných obžaloba dôsledne zdôrazňovala ich židovský pôvod.⁶⁷ Rukopis pamäti Michaela Gera ilustruje, že sankcie mali široký dopad. V roku ho 1950 prepustili z justície a pracoval (ako mnoho iných židov s podobným osudom) v drevárskom priemysle. Vo svojich spomienkach neskrýva roztrpčenie: „V roku 1951 sa zmenili politické pomery. Zažili sme veľkú vlnu zatýkania straníckych a štátnych funkcionárov. Zatkli aj mnoho našich dobrých známych, ako dr. Winterstein, Križan atď.

Nikto nepoznal skutočné dôvody a žili sme vo veľkej neistote. Najstrašnejšie chýry nám naháňali strach.

V tých rokoch 1951 – 1953 vládol u nás skutočný teror. Zatýkanie bolo celkom svojvoľné a postihovalo všetky kruhy obyvateľstva. Len protižidovské smerovanie – maskované ako antisionistické, bolo stále zjavnejšie. Len gardisti a členovia Hlinkovej strany boli ušetrení. Na vrchole zatýkacej vlny bol zatknutý generálny tajomník KSČ Slánsky a s ním 12 ďalších vysokých funkcionárov. Žili sme v stálom strachu. Raz, na jeseň 1952, ma odviekli dvaja agenti ŠtB na policajné riaditeľstvo na Špitálskej ulici. Tam ma zobrali do jednej miestnosti a jeden z agentov mi oznámil, že budem teraz vypočutý ako svedok proti dr. Viktorymu a dr. Feješovi. Vedeli, že ma prepustili z justície a od môjho postoja, resp. spolupráce záviselo, či mňa samého nechajú na pokoji. Dali mi viac čistých hárkov papiera a písací stroj a prikázali mi vypovedať všetko o týchto dvoch ešte stále v úrade činných osobách. Najmä koľko peňazí prijali ako úplatky, ich styky s USA a ďalšími nepriateľmi štátu atď. Moje námietky neakceptovali. Nechali ma v miestnosti samého a zamkli dvere za sebou“ (Gero 1989: 162-163).⁶⁸

Náhrobky na cintoríne v Melčiciach
(okr. Trenčín). Archív ŽNO Trenčín.

Podobné situácie sa odohrali na celom Slovensku: „Začiatkom päťdesiatych rokov boli v Dunajskej Strede dva takéto procesy, namierené proti vedúcim pracovníkom konzervárne Slovlik a Hydinárskych závodov, v tej dobe nazývaných Karpatia a Dunostrov. Súdne procesy sa konali v bývalom hostinci „Veľký Kázmér“, neskôr známy pod menom Partizán (Zlatý klas). Aktéri oboch procesov boli zas len Židia: Dukesz, Mráz, Kardos, Novotný. Na základe vykonštruovaných obvinení ich odsúdili a uväznili. Ich neskoršia rehabilitácia už krivdu neodčinila“ (Kornfeld 2014: 203).⁶⁹

Osud obetí holokaustu pripomína aj tento záber, ktorý vznikol koncom osemdesiatych rokov na cintoríne v Nitre. Foto Katarína Krajčovičová, Archív ÚET SAV.

Pán Robert Kardoš mi krátko pred smrťou venoval overenú kópiu zápisnice zo svojho procesu. V rozsudku Najvyššieho súdu z roku 1953 sa okrem iného uvádza: „Veľmi významnú úlohu v týchto kontrarevolučných plánoch, ako to bolo v procese so Slánskym a aj v tomto procese zistené, mal hrať sionizmus so svojou po celom svete rozvetvenou sieťou sionistických organizácií. Sionizmus ako židovské buržoázno-nacionalistické hnutie, rozprestreté po celom svete, veľmi dobre zapadlo do plánov

amerických imperialistov, namierených proti životne dôležitým záujmom pracujúcich v ľudovodemokratických krajinách.“

Dôležité miesto v obžalobe patrilo tvrdeniu, že „...zapojili do toho aj tzv. dobročinnú organizáciu amerických židovských kapitalistov Joint, ktorá pod rúškou falošnej altruistickej a filantropickej činnosti prevádzala prostredníctvom rôznych sionistických organizácií v krajinách ľudovej demokracie špionáž a záškodníctvo. Organizácia Joint mala v hlavných mestách ľudovodemokratických štátov svoje odbočky, ktoré pod rúskom rozdeľovania peňazí a šatstva vojnou ochudobneným Židom organizovala rôzne hospodárske podvody a prevádzala priemyselnú špionáž“.70 Aj na základe takejto spolupráce s Jointom bol v roku 1957 odsúdený podpredseda ÚZŽNO Ján Bernfeld. Ako spomína vo svojich pamätiach, „...obvinili ma, že som neopustil krajinu len preto, lebo ma izraelská tajná služba Mossad požiadala zostať v Československu, aby som mohol pokračovať vo svojich ‚podvratných sionistických aktivitách‘. Zostal som v Senci a žil životom tamjšej židovskej komunity. Zvolili ma za jej predsedu. Naďalej som pracoval ako podpredseda Zväzu židovských náboženských obcí. Pracoval som ako vedúci v Drevone, bývalom podniku môjho svokra“ (Bernfeld 2004: 11-12).

Zhrnutie

Ako vidno, jar 1945 priniesla oslobodenie, tento radostný fakt však neznamenal „hrubú čiaru“ za tragédiami nedávnej minulosti. Preživší sa museli vyrovnáť s „osobnými“ problémami, akými boli smrť blízkych, ale tiež vlastné fyzické a psychické následky holokaustu. Ťažko znášali aj „vonkajšie reakcie“ v podobe nie vždy pozitívnych postojov zo strany časti majority. Medzi časté príčiny roztrpčenia patrili frekventované varianty výroku, že sa vrátilo viac židov, než ich odišlo. V niektorých mestách Slovenska došlo k prejavom násilia proti židom. K reakciám preživších patrila alija (približne 10 000 členov komunity zvolilo emigráciu do Palestíny/Izraela), alebo úsilie o asimiláciu.

Mnohí s optimizmom vítali nástup vlády komunistickej strany. Počiatkové nádeje rýchlo vystriedalo rozčarovanie. Sklamanie vyvrcholilo na začiatku päťdesiatych rokov. Politické súdne procesy a rôzne formy „boja proti sionizmu“ niesli totiž výraznú antisemitskú pečať.

3. kapitola

Ústredný zväz ŽNO⁷¹

Smerovanie židovskej komunity po roku 1945 ovplyvnilo založenie Ústredného zväzu ŽNO. Nová inštitúcia mala medzi časťou svojich členov spočiatku zložitú pozíciu. Jej autoritu znižovala skutočnosť, že vznikla nariadením úradnej moci. Konkrétne pozitíva a negatíva Zväzu môžu byť predmetom diskusií, jeho prínos pre židovstvo na Slovensku je však nepopierateľným faktom.

Vyhláška 231/1945 a jej dôsledky⁷²

Už pred druhou svetovou vojnou pôsobili na Slovensku ústredné inštitúcie, ktoré koordinovali činnosť židovských náboženských obcí. Pôsobili však izolovane od iných zložiek komunity, pretože spájali výlučne kehily, ktoré sa hlásili k určitému smeru judaizmu.

Ako prvá začala svoju činnosť 14. apríla 1920 Organizácia autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí na Slovensku. Už z názvu je zrejmé, že zastupovala obce, ktoré združovali ortodoxných veriacich. O niekoľko rokov, 4. novembra 1926, vznikol Zväz kongresových a status quo ante židovských náboženských obcí na Slovensku. Pôvodný názov bol v marci 1928 úradne zmenený na Ješurun.⁷³ Napriek spoločnému vedeniu a vzájomnej spolupráci dvoch rôznych prúdov platilo, že „v rituálnych otázkach ostali verné svojej tradícii pred zjednotením“ (Jelínek 2009: 154).

< Synagoga vo Sv. Jure predstavuje
jediné zachované miesto na Slovensku,
kde pôsobil rabín Chatam Sofer.

Foto Ľubo Stacho.

V roku 1945 bola situácia obcí i celej spoločnosti celkom odlišná, pretože židovská komunita sa nachádzala doslova v troskách. Zvyšky ústredných organizácií aj jednotlivých obcí sa síce pokúšali obnoviť činnosť, brzdilo ich ale množstvo rôznorodých problémov. Impulz na riešenie tejto krízovej situácie vyšiel z vnútra komunity, do života ho však zaviedli „zhora“. Slovenská národná rada schválila v septembri 1945 Vyhlášku 231/1945. Jej relatívne krátky text (má len dve strany) nestráca aktuálnosť ani v súčasnosti, hoci v priebehu siedmich desaťročí sa na Slovensku zmenili politické systémy aj štátne útvary.

Armin Frieder (1911 – 1946). Portrét predčasne zosnulého prvého predsedu ÚŽŽNO sa nachádza v priestoroch ÚŽŽNO. Autorom je známy slovenský maliar Robert Reichental. Foto Peter Salner.

Prijaté uznesenie okrem iného nariaďovalo založiť Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku a vymedzovalo jeho kompetencie. Medzi úlohy Zväzu patrila koordinácia povinne zjednotených náboženských obcí, ktoré museli niesť zhodný názov „Židovská náboženská obec v ...“.⁷⁴ Vďaka tomu teda formálne vznikol stav, ktorý je platný dodnes.

Medzi prvé úlohy ÚŽŽNO patrilo zmapovanie reálnej personálnej a majetkovej situácie židovskej komunity. Z údajov v predchádzajúcich

kapitolách je zrejmé, že pomery po holokauste nemožno klásť na jednu rovinu so stavom v medzivojnovom období. V roku 1945 síce každý vedel, že väčšia časť členov komunity zahynula, neboli však ešte známe presné čísla. Nik nevedel, koľko ľudí prežilo, ako sú na tom fyzicky a psychicky, aký je ich vzťah k judaizmu. S tým sa spájala otázka, ktoré z bývalých obcí majú reálnu perspektívu, aby mohli pokračovať v činnosti.

Vyhláška 231/1945 ďalej určovala, že v každom meste smie pôsobiť jediná židovská náboženská obec. V praxi to znamenalo nútenú spoluprácu dovtedy nekompatibilných ortodoxných a „moderných“ zložiek ko-

Synagóga v Trenčíne bola pôvodne určená na bohoslužby. Veriacim vzhľadom na ich nízky počet stačí malá modlitebňa, takže v priestoroch synagógy sa dnes nachádza galéria. Foto Maroš Borský.

munity. Neistotu zvyšovalo, že časť preživších vstúpila do nereligióznych židovských organizácií a nemali záujem o náboženský život. Situácia sa spriehľadnila, keď po februári 1948 vládnuca moc zakázala väčšinu spolkov. Dotklo sa to aj sionistických a iných židovských organizácií (Mannová 1992: 27-29). Zväz, takisto ako aj židovské náboženské obce boli v rokoch 1950 – 1989 jedinými povolenými reprezentantmi komunity. Ľudia dostali na výber dve alternatívy: vstúpiť do náboženskej obce, alebo sa ocitnúť

mimo židovských štruktúr. Pri ich rozhodovaní pôsobila aj skutočnosť, že ÚŽŽNO a náboženské obce „nezaistovali len obnovu náboženského života (náboženstvo totiž nebolo hlavným článkom, ktoré členov obcí po vojne spájalo), ale v kooperácii so Spolkom⁷⁵ rasovo prenasledovaných (SRP) a za pomoci zahraničných židovských organizácií sa starali tiež o zabezpečovanie sociálnych a zdravotných potrieb svojich členov“ (Šmigel 2011: 252). Výsledkom bola donedávna nepredstaviteľná situácia. Pod spoločnou strechou sa ocitli ortodoxní, neologickí, kultúrni, sionistickí, etnickí a neskôr tiež asimilovaní a ateistickí židia.

Stanovy ÚŽŽNO

K povinnostiam Zväzu patrila tiež povinnosť „do pol roka“ pripraviť a predložiť na schválenie stanov.⁷⁶ Hoci išlo o potrebný dokument, k jeho prijatiu došlo až v roku 1955, teda o desaťrocie neskôr. Dôsledkom bolo množstvo sporných situácií, ktorým mohli platné stanov predísť. Jedným z mnohých príkladov je list, v ktorom ŽNO Michalovce žiadala od vedenia Zväzu oficiálne znenie, „nakoľko sa v našej náboženskej obci nachádzajú jedinci, ktorí podrývajú našu činnosť a dokonca hatia nás v našej práci, v ktorej s úspechom pokračujeme“.⁷⁷ V odpovedi Zväzu sa uvádza: „...oznamujeme Vám zdvorile, že pracujeme na vyhotovení jednotných stanov pre všetky náboženské obce a tieto v dohľadnej dobe predložíme Povereníctvu školstva a osvety na schválenie. Do tej doby sa náboženské obce riadia našimi inštrukciami“.⁷⁸ Benjamin Eichler komentoval vyhlášku a dôvody, prečo prijatie stanov trvalo tak dlho: „Tento právny dokument tvoril základ pre riadenie židovskej náboženskej spoločnosti na Slovensku. Keďže neobsahoval podrobnosti, bolo len rámcové nariadenie, vznikali v mnohých smeroch pochybnosti a v takýchto prípadoch rozhodovalo kuratórium podľa pokynov štátnych orgánov. Tento stav trval do prvého zhromaždenia židovských náboženských obcí na Slovensku do jara 1955. Ide o desaťročné časové spátium.“ Spomenul aj príčiny meškania: „V rokoch 1948 – 1949 Alijah, vysťahovanie Židov do rôzneho kúta sveta, boj ortodoxie proti utváraní jednotných náboženských obcí, nestabilné politické pomery etc. etc.“ (Eichler : 4).⁷⁹

Presné pravidlá mohli odstrániť nejasnosti v otázke, kto a komu má platiť cirkevnú daň. Z pohľadu ÚŽŽNO bola odpoveď jednoznačná:

Dobový pohľad na synagógu
v Spišskej Novej Vsi. Archív Židovského
komunitného múzea.

„K Vašej ctenej informácii Vám oznamujeme, že každý Žid je automaticky členom Židovskej náboženskej obce a musí platiť cirkevnú daň.“⁸⁰ Sťažnosť, ktorá prišla zo Spišskej Novej Vsi dokumentuje, že realita bola zložitejšia. Platenie (a vymáhanie) cirkevnej dane prinášalo niekedy dramatické situácie: „Židovská náboženská obec Sp. Nová Ves s odvolaním sa na ‚Vaše‘ pokyny chce nechať u mňa cez ONV exekučnou cestou vymáhať ‚nedoplatky‘ cirkevnej dane. Neuznávam túto vôbec za jestvujúcu, lebo

nevykonáva ani tie najminimálnejšie požiadavky rituálneho konania.“⁸¹ List ŽNO Lučenec svedčí, že v tomto bode sa situácia ešte viac skomplikovala po februári 1948: „Dovoľujeme si Vám úctive oznámiť, že v poslednej dobe máme s našimi členmi nedorozumenie ohľadom vymerania cirk. dane. Máme niekoľko členov, ktorí stoja na stanovisku, že úplne je zbytočné platiť daň, lebo náboženská obec je poštátnená, teda štát platí všetky výdavky.“⁸²

Potreba platných stanov sa opäť ukázala, keď v roku 1954 spochybnili právoplatnosť volieb do predstavenstva bratislavskej ŽNO. Ako

Hlavný rabín Eliáš Katz predniesol úvodný prejav pri slávnostnom odhalení pamätných tabúl na bratislavskom ortodoxnom cintoríne. Za ním stojí ďalší rečník Benjamín Eichler. Archív ŽNO Bratislava.

uvádza zápisnica z rokovania prezidia ÚZŽNO, „nastala čulá debata tiež v otázke, kto má byť považovaný za člena židovskej náboženskej spoločnosti, kto môže vlastne zastávať funkcie v zastupiteľstve ŽNO z hľadiska náboženského, keďže hl. rabín Katz namietal, že do predstavenstva ŽNO boli zvolení takí židia, ktorí nie sú na to povolani. S názorom hl. rabína Katza sa nestotožňovala väčšina členov výboru, keďže zastávala stanovisko, že každá osoba, ktorá sa hlási k židovskému náboženstvu, bez ohľadu na

to, či dodržiava náboženské predpisy alebo nie, má používať všetky práva člena ŽNO, ak sú ináč splnené podmienky volebného poriadku.“⁸³

Zdanlivo formálny spor sa zmenil na „urputný boj medzi vtedy ešte existujúcimi troma rabinmi a laickými živlami, najmä medzi hlavným rabinom Katzom a delegátmi obcí. Tento sa usiloval o nezávislú moc na laickom živle, niečo podobné, ako majú katolícké cirkvi, čo sa ovšem priečilo židovským tradíciám“ (Eichler : 5). Hlasovanie dalo najtesnejším pomerom 5:4 napokon za pravdu laickej zložke komunity. Podľa Eichlera štatút prijatý v roku 1955 „vychádzal z takej koncepcie členstva v židovskej náboženskej obci, že nevyžadoval registrovanie ani deklaráciu o vstupe za člena, ani nebazíroval na platení členských príspevkov, ale bazíroval na automatickosti (stačilo byť Židom podľa rituálnych predpisov⁸⁴ a stal sa členom židovskej obce). Tento princíp vyhovoval rôznym kategóriám židovského obyvateľstva“ (Eichler : 7).

Možno ešte dôležitejšie bolo, že schválené znenie uľahčovalo Zväzu aj obciam odmietať štátne úrady, keď pod rôznymi zámienkami (ale „iste nie pre dobro Židov“, ako poznamenal B. Eichler) opakovane požadovali zoznamy členov. Po skúsenostiach z holokaustu židia neskrývali obavy pred akoukoľvek formou zverejnenia príslušnosti k židovským organizáciám.⁸⁵ Ilustruje to prípad ŽNO v Lučenci. V novembri 1951, teda v čase procesov od nich žiadal ONV Lučenec pre veci cirkevné zoznam členov. Obec sa obrátila na Okresný výbor KSČ v Lučenci so sťažnosťou, že „...menovaný referát našej ľudovej správy žiada medzi inými zoznam o pracovnom zaradení všetkých príslušníkov židovského vierovyznania ako aj funkcionárov“. V liste právny zástupca obce uvádza štyri dôvody, prečo s požiadavkou úradu nemôže súhlasiť:

- „1. žiadna iná náboženská obec podobný prípis neobdržala.
2. lebo pracovné zaradenie patrí do pôsobnosti úradu práce a nie do pôsobnosti cirkevného referátu.
3. lebo v našom ľudovodemokratickom zriadení nie je možná náboženská diskriminácia a nejaký špeciálny postup voči príslušníkom židovského vierovyznania.
4. lebo za týmto prípisom cirkevného referátu sa javí protižidovská tendencia zo strany neznámych osôb.

Z poverenia vedenia židovskej náboženskej obce v Lučenci prosím tento zjavne nesprávny postup vyšetriť, lebo naša strana kontroluje činnosť našej ľudovej správy a tým umožňuje kľudnú spoluprácu všetkých pracujúcich bez ohľadu na vierovyznanie.“⁸⁶

Nadriadený orgán Krajský národný výbor v Banskej Bystrici reagoval listom, ktorý (nečitateľne) podpísal „krajský cirkevný tajomník“:

„Na uspokojenie členov tamojšej náboženskej obce uvádzam nasledujúce okolnosti. Tunajší úrad dal všetkým cirkevným tajomníkom okresov v Banskobystrickom kraji úpravu, aby od predstavenstiev príslušných náboženských spoločností vyžiadali oznámenia o počte členov spoluveriacich, aby takto zistené číselné stavy členov mohli byť jednak podkladom pre zaistovanie štátnych podpôr a jednak pre systemizovanie počtu miest duchovných – rabínov, kazateľov náboženských spoločností. Išlo teda o to, či je únosné u tej ktorej náboženskej spoločnosti žiadaná štátna finančná podpora alebo systemizovanie miesta duchovného. V úprave boli dané aj pokyny, aby z administratívnych potrieb boli vyžiadané aj mená funkcionárov náboženských spoločností. Pri písomnom styku je úradu potrebné vedieť adresy takých funkcionárov.

Išlo v tomto prípade len o úradnú záležitosť a nie o nejakú diskriminačnú vec.“⁸⁷

Dostupný archívny materiál však potvrdzuje, že nešlo o jednorázovú iniciatívu, ale s podobnými požiadavkami sa stretli aj iné obce. V Levoči pracovník cirkevného oddelenia ONV osobne priniesol predsedovi obce v Spišskom Podhradí list s hlavičkou „Vyžiadanie zoznamu“ a čakal na okamžitú odpoveď. Z textu vyplýva, že ONV „žiada zoznam všetkých príslušníkov ŽNO nachádzajúcich sa v obvode Levočského okresu“. Zoznam mal obsahovať krstné meno a priezvisko, dáta a miesto narodenia, terajšie bydlisko a zamestnanie a napokon funkciu v náboženskej obci.⁸⁸ Predseda ŽNO ešte v ten istý deň napísal dva listy. Najskôr odovzdal čakajúcemu úradníkovi ONV vyhýbavú odpoveď. Ako v nej uviedol, „požadovaný zoznam neni možno obratom vydať, nakoľko nedisponujeme nad tým. (...) Predbežne mám len zoznam členov náboženskej obce v Spišskom Podhradí, ale tiež len obyčajný zoznam. Mená a iné ich rodné dáta sú nám neznáme, nakoľko k účelom náboženskej obce viac je nám nepotrebné“.⁸⁹ V druhom liste sa obrátil so žiadosťou o radu a pomoc na Ústredný zväz ŽNO. Bolo mu totiž jasné, že „menovaný úrad s mojou odpoveďou ešte sa neuspokojí“.⁹⁰ Z odpovede, ktorú dostal z ÚZŽNO vyplýva, že Zväz sa v tejto záležitosti urýchlene obrátil na nadriadený orgán, ktorým bol Slovenský úrad pre veci cirkevné (SLOVÚC): „Oznamujeme Vám, že cirkevný tajomník má právo si od Vás vyžiadať hlásenie o počte súvercov a vy ste povinný toto hlásenie podať. Čo sa týka menoslovu veriacich, neboli podľa nášho vedomia dané pokyny cirkevným tajomníkom k súpisu veriacich s dátami Vami naznačenými, preto

musí sa OCT uspokojiť hlásením počtu súvercov.“ V závere textu pisateľ konštatuje, že „SLOVÚC sa stotožňuje s našim názorom“.⁹¹

Ďalším problémom, ktorý mali stanovy riešiť, bola otázka volebného práva. V ortodoxných obciach smeli voliť výlučne muži. Z odpovede na otázku, ktorú poslala žilinská obec vyplýva, že tento stav prevzali aj schválené stanovy: „Ústava našej náboženskej spoločnosti v bode 1 svojho článku 11 jasno ustaľuje, že valného zhromaždenia sa zúčastňuje členstvo s aktívnym volebným právom. Členská schôdza je totožná s valným zhromaždením, keďže na toto zhromaždenie sú pozvaní všetci členovia. Že kto má vlastne volebné právo ustaľuje volebný poriadok pre voľby do zastupiteľstva Židovských náboženských obcí vo svojom paragrafe 1, ktorý štatút je neoddeliteľnou časťou ústavy. Pod literou a/ spomenutého paragrafu má volebné právo iba súverec mužského pohlavia. Je preto samozrejmé, že hlasovacie právo na členských schôdzach ženám neprislúcha.“⁹² Rovnaké stanovisko obsahuje aj Organizačný štatút, schválený v roku 1965. Podľa Čl. 6 „Orgánmi ŽNO sú: a) Členská schôdza pozostávajúca z plnoletých (18 rokov) členov mužského pohlavia“.⁹³ Po novembri 1989 sa tento stav zmenil. Bod 6/2 stanov, ktoré boli prijaté v roku 1990 uvádza: „Valné zhromaždenie tvoria všetci členovia ŽNO, ktorí dosiahli vek 18 rokov.“ Rovnaké stanovisko zaujali stanovy z rokov 1998 a 2010. V súčasnosti nie je výnimkou zvolenie žien za členov predstavenstva či do funkcie štatutárov ŽNO.

Možno práve dlhý schvaľovací proces spôsobil, že stanovy z roku 1955 sa rýchlo ukázali ako zastarané. Už v roku 1962 Zväz predložil Poverenictvu na schválenie nový návrh. Jeho znenie vyvolalo z rôznych príčin nesúhlasné reakcie. Medzi dôvody nespokojnosti patrilo vymedzenie, určujúce, kto môže byť členom vedenia ŽNO. Pripomením, že táto otázka vyvolala veľké emócie v nedávnej minulosti: „Do predstavenstva možno voliť člena ŽNO mužského pohlavia plnoletého (18 rokov), ktorý má kladný postoj k židovskému náboženstvu a sám žije nábožensky vyhovujúcim spôsobom života (Brith Milah, Chupa, Kidušin, Rituálne pohreby).“⁹⁴ Otázne je, do akej miery sa dodržiavanie tohto článku kontrolovalo v praxi.

V bratislavskej ŽNO vyvolal nespokojnosť iný bod stanov. Požiadavka, aby všetky obce mali rovnaký počet delegátov oslabovala veľké ŽNO. So žiadosťou o podporu sa obrátili na druhú najväčšiu slovenskú obec v Košiciach: „Tieto nové stanovy veľmi hrubo porušujú základné práva a životné záujmy našich dvoch najväčších náboženských obcí a to Bratislavu a Košice.“⁹⁵ V ďalšom texte pisateľ uvádza, že v prípade schválenia

„Židovská náboženská obec v Bratislave a Košiciach má tú istú samostatnosť a len tie isté práva, ako každá najmenšia židovská náboženská obec na Slovensku“. ⁹⁶ Na spomenutej členskej schôdzi prečítali protest prezidia ŽNO Bratislava „proti protiprávnemu, nedemokratickému a tajnému postupu pri vypracovaní a schválení nových stanov“. ⁹⁷

Aplikovanie vyhlášky 231/1945

Po dlhšej odbočke sa vrátim k vyhláške 231/1945. V úvodných vetách Zbor povereníkov „poveruje správou organizačných vecí židovských náboženských obcí na Slovensku Ústredný zväz židovských náboženských obcí na Slovensku, ktorý má predsedu, šesť členov poradného zboru a šesť náhradníkov. Za predsedu sa ustanovuje Armin Frieder, hlavný rabín kongresovej židovskej náboženskej obce v Bratislave, ktorému sa dáva v organizačných otázkach tohto ústredia ako aj židovských náboženských obcí všetkých rítov na území Slovenska plná moc“. Vyhláška ďalej menovite určila 6 členov a 6 náhradníkov poradného zboru. Riadnymi členmi sa stali predseda bratislavskej ortodoxnej obce Maximilián Weiss, tajomník Ústrednej kancelárie rady autonómnych ortodoxných obcí Jozef Grünblatt a ďalší predstaviteľ bratislavskej ortodoxie Ľudovít Benedikt. Ješurun okrem rabína Armina Friedera reprezentovali Oskár Neumann a Imrich Herzfeld, členovia bratislavskej kongresovej (neologickej) obce a Oskár Krasňanský z Nitry. V rovnakom pomere boli vymenovaní aj náhradníci: ortodoxný prúd zastupovali Jozef Šlesinger z Nového Mesta nad Váhom a predstavitelia bratislavskej ortodoxie Eugen Weis a Leo Rosenthál, za neológov tu boli Hugo Brief, Juraj Réves a Jozef Lipa (všetci traja patrili do bratislavskej kongresovej obce).

Zloženie ÚZŽNO poskytovalo zástupcom Ješurun-u prevahu v pomere 4:3. Nečudo, že väčšina ortodoxných obcí protestovala proti tomuto rozhodnutiu. Videli, že ich zbavuje samostatnosti a ruší vedúce postavenie

< Neologická synagóga na Rybnom námestí. Jej asanáciu mnohí dodnes vnímajú ako symbol zániku starej Bratislavy. Archív ŽNO Bratislava.

v komunite, ktoré si na základe predvojnového stavu naďalej nárokovali. Hoci vyhlášku zverejnili 29. septembra 1945, už 19. augusta k nej zaujal stanovisko poradný zbor bratislavskej ortodoxnej obce. Ako uvádza zápisnica, „pán predseda Max Weiss a Aron Grünhut poukázali vo svojich prednesoch na nebezpečie, ktoré hrozí ortodoxii zo strany ich nepriateľov a keď oboznámili poradný zbor o tom, že na schôdzi zboru povereníkov SNR bolo uznesené zrušiť Ústrednú kanceláriu a vytvoriť jednotný zväz pre obe obce...“. Na záver prítomní schválili rezolúciu s nasledujúcim textom:

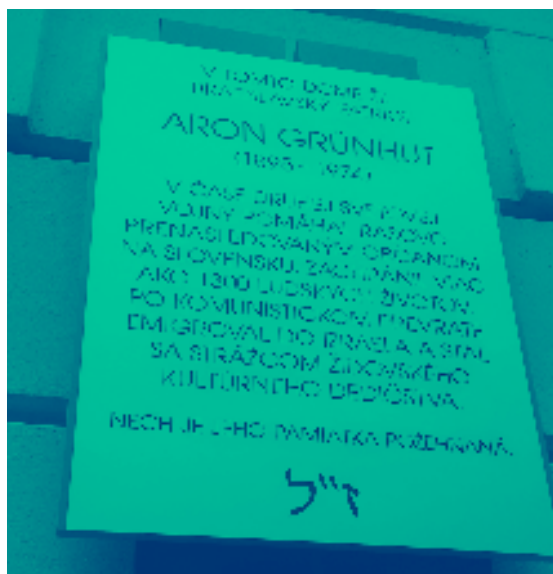
- a) Reprezentácia sa uznáva za účelom udržania ideí ortodoxie jednomyseľne vysloviť sa pre zásady Tora hakedoša (Svätá Tóra – P.S.).⁹⁸
- b) Sme pre mier v židovstve a vyzývame svojich súvercov zastaviť nezmyselné námahy.
- c) Pre prípad, ak by si priali boj, budeme bojom odpovedať.
- d) Žiadame Ústrednú kanceláriu vo svojej úlohe pokračovať a pomáhať k víťazstvu, taktiež tu- a cudzozemské organizácie.
- e) A nie naposled prosíme Hakadoš baruch hu (Svätého, nech je požehnaný – P.S.), aby v tom rozpore sa nás zastal.⁹⁹

Takmer presne o rok neskôr si vypočuli účastníci členskej schôdze ŽNO prehlásenie, ktoré v mene Agudy¹⁰⁰ prečítal Dezső Reisner. Deklaroval zároveň kompromis, aj vyhlásenie boja: „Uvaživši o tom, že život ortodoxnej náboženskej obce v Bratislave následkom sporov od doby rozpustenia ortodoxnej náboženskej obce v Bratislave vykazuje neutešený stav, ktorý vzhľadom na vážnu situáciu židovstva a na potreby našej židovskej pospolitosti je na trvalo neudržateľný, rozhodla sa naša skupina zúčastniť sa prác ortodoxnej náboženskej obce a zodpovednosť s ostatnými vrstvami spolu znášať. Pri tejto príležitosti ale slávnostne prehlasujeme, že nevzdáme sa svojho úsilia a svojej nádeje o znovuvytvorenie samostatnej ortodoxie.“¹⁰¹ Pozíciu tradičného judaizmu neskôr oslabil fakt, že „v rokoch 1948 – 1949 všetci ortodoxní rabíni opustili ČSSR málo sa starajúc o budúci náboženský život svojich súvercov, zanechaných na Slovensku. Výnimku tvoril Elijahu Katz...“ (Eichler : 4). Od roku 1949 až do svojej emigrácie v roku 1968 bol nielen bratislavským rabínom, ale zastával aj funkciu hlavného rabína Slovenska.

Spočiatku tvrdo odmietané a zdanlivo nevhodné riešenie sa skončilo kompromisom. Zjednotené obce „mali sa postarať o to, aby ortodoxní členovia sa mohli nábožensky ukájať a za týmto účelom zriadiť potrebné inštitúcie: košerná šechita, mikva atď.“ (Eichler : 4). Aj vďaka tomu sa v ko-

nečnom dôsledku Vyhláška 231/1945 ukázala ako racionálny a opodstatnený krok, ktorý priniesol pozitívne výsledky.

Funkcionár bratislavskej ortodoxnej obce Aron Grünhut vo svojich memoároch (vyšli v roku 1972 vlastným nákladom v Tel Avive) verejne obvinil „starú gardu sionistickej organizácie“, že „navštívili povereníka školstva a kultúry Laca Novomeského, ktorému podliehali aj cirkevné záležitosti, a žiadali ho o spojenie ortodoxnej a neologickej náboženskej obce“ (Grünhut 2015: 143). Ukazuje sa, že toto obvinenie bolo oprávnené. Ivica Bumová na základe svojich archívnych výskumov zistila, že už 17. mája

V októbri 2015 na Heydukovej ulici slávnostne odhalili pamätnú tabuľu. Prípomína osobnosť a skutky Arona Grünhuta, ktorý v tomto dome dlhší čas žil. Foto Peter Salner.

1945 „doručil Zväz židovských náboženských obcí na Slovensku Ješurun povereníkovi pre školstvo a osvetu Ladislavovi Novomeskému návrh, aby židovská konfesia bola organizovaná v jednotnom ústredí, členmi ktorého majú byť všetky židovské náboženské obce bez rítovej diferencie“. Nechýbalo ani racionálne zdôvodnenie predloženého návrhu: „Tento stav je neudržateľný, lebo nie je mysliteľné, aby tak malý počet Židov na Slovensku vystupoval nejednotne“ (Bumová 2008: 44-45).

Vyhláška sa zaoberá aj majetkovými pomermi komunity. Predpokladá zrušenie oboch bývalých centrálnych organizácií (Zväzu ortodoxných obcí a Ješurun-u): „Majetky uvedených ústredných organizácií prechádzajú do vlastníctva Ústredného zväzu ŽNO na Slovensku, taktiež majetky zaniknutých židovských náboženských obcí všetkých rítov s tým, že majetky zrušených ústredí môžu byť použité na ciele menovaného ústredného zväzu, majetky zaniknutých židovských náboženských obcí na organizačné ciele židovskej konfesie a na ciele sociálne, ale v každom prípade len s predbežným súhlasom Povereníctva Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu.“¹⁰²

Pri predajoch majetku zaniknutých obcí Zväz alebo ním poverené osoby (obyčajne členovia danej náboženskej obce) informovali miestnych občanov, ktoré objekty a prípadne za akú základnú cenu ponúkajú. Text žiadosti mal štandardizovanú podobu: „Zasielame Vám vyhlášku verejnej súťaže s tým, aby ste obsah tejto láskavo vybubnovali a potom vyvesili na obecnom dome. Trovy spojené s vybubňovaním a vyvesením ochotne zaplatíme.“¹⁰³

Zväz a (zaniknuté) obce

Z vyhlášky 231/1945 vyplynula tiež neprijemná povinnosť vymedziť, ktoré obce treba považovať za zaniknuté a oznámiť túto skutočnosť postihnutým. ÚZZNO vo vedomí, že reprezentuje náboženskú organizáciu, rozhodoval na základe religióznych kritérií. Podmienkou ďalšej existencie obce malo byť pravidelné konanie bohoslužieb.¹⁰⁴ Podmienkou bola teda existencia minjanu (desať dospelých židovských mužov) na bohoslužbách a náboženských obradoch. Kehily, v ktorých nebol dostatok členov, prípadne časť miestnych židov nejavila o náboženský život záujem, stratili svoju samostatnosť. Takéto rozhodnutia často vyvolali protesty. Ilustruje to napr. korešpondencia Zväzu s vedením obce v Šaštíne. V októbri 1946 im prišlo oznámenie, že ÚZZNO, vyhlasuje verejnú súťaž na odpredaj nehnuteľnosti patriacej Židovskej náboženskej obci v Šaštíne.¹⁰⁵ Odpoveď vedenia tejto obce bola negatívna: „Oznamujem vám, že tvoríme náboženskú obec Šaština s okolím. Máme viac ako 20 členov a preto si svoje záležitosti sami vybavujeme. Čudujeme sa preto, že ste dali bubnovať pre-

daj domov bez nás, a obzvlášť kostol, ktorý sa nemá a nesmie predať. Nesúhlasíme ba dokonca sa ohradzuje voči každému Vašemu zasahovaniu.“¹⁰⁶ Bodku za konfliktom položil list, podpísaný generálnym tajomníkom ÚZZNO Wintersteinom: „Na Váš ctený prípis zo dňa 24. m.m. Vám úctive oznamujeme: Je pravdou, že máte hlásený stav 20 duší, z toho je 10 mužov. Nikdy ste však nežiadali Ústredný zväz, aby zriadil vo Vašej obci Žid. náb. obec. Nikdy ste nehlásili, že ste ŽNO zriadili. Z toho dôvodu Vaša obec nie je samostatnou náb. obcou, ale patríte k ŽNO do Myjavy.

Stará synagóga v lokalite Šaštín – Stráže.

Foto Viera Kamenická.

Na návrh nášho staviteľa vypísali sme verejnú súťaž na odhadnuté nemovitosti patriace býv. ŽNO v Šaštíne a to z toho dôvodu, lebo bola obava, že tieto nehnuteľnosti budú vyvlastnené. Keďže ste sa sami nestarali o Vaše nehnuteľnosti, museli sme sa postarať my. Sme však ochotní zriaďiť vo Vašej obci náboženskú obec a preto hláste nám obratom pošty mená predstavenstva, ako aj okolnosť, či uvedený kostol budete môcť uviesť do pôvodného stavu a či ho budete môcť užívať, menovite nás zaujíma, či

Vám stojí k dispozícii aj modlitebňa a či sa schádzajú v Šaštine veriaci na bohoslužby. Keď zaručíte normálny cirkevný život, s radosťou upustíme od odpredaja vašich nehnuteľností.“¹⁰⁷

Nesúhlasné reakcie vyvolala informácia Eugena Fischera. Podľa neho v Dolnom Kubíne prestala už existovať ŽNO, preto zariadenie synagógy mali prideliť iným obciam, ktoré ho využijú.¹⁰⁸ Miestni súverci toto stanovisko (aj religiozitu ako podmienku ďalšej existencie) odmietli: „My si náboženskú obec udržíme čo aj v menšom merítku, teda nemôže byť reč o zaniklej obci. Ešte raz vám rozhodne upierame právo, aby ste predávali naše nemovitosti bez nášho súhlasu.“¹⁰⁹ Túto odpoveď poslal ÚZZNO Fischerovi, ktorý zareagoval: „Prijal som Váš list zo dňa 6. t.m., v ktorom mimo iné píšete, že v Dolnom Kubíne existuje náboženská obec a zariadenie potrebujú. Odvolávam sa na svoju správu č. 38 zo dňa 16. m.m., v ktorej oznamujem: ‚V celej obci sa nachádzajú len dve židovské rodiny.‘ Zariadenie kostola som disponoval, lebo som sa sám presvedčil o tom, že v Dolnom Kubíne sú toho času len dvaja mužskí súverci a náboženská obec tam nejestvuje, čo ráčte vziať láskavo na vedomie.“¹¹⁰

Rozpor medzi názormi predstaviteľa ÚZZNO Eugena Fischera a mienkou členov obce sa objavil aj v iných prípadoch: „V obci Hanušovce bývajú t.č. tri rodiny našich súvercov a nemôže byť považovaná za ŽNO ako žijúca náboženská obec, vzdor tomu, že p. Frank tvrdí, že so súvercami, ktorí žijú v okolí môžu byť zadržané Bohoslužby, čo nie je pravdepodobné. Navrhujem, aby ŽNO bolo rozpustené a vymenovaný ako dôverník p. L. Frank.“¹¹¹

Úryvok z nasledujúceho listu ilustruje, že alijsa sa výrazne dotkla aj obce v Bardejove. V roku 1948 sa obrátili na ÚZZNO so žiadosťou o „...finančnú pomoc na čiastočnú úhradu našej dlžoby v Investičnej banke“. Ako dôvod uviedli fakt, že „...veľmi značný počet súvercov, ktorí boli v lepšej finančnej situácii sa vysťahovali do cudziny a preto pomerne malý počet súvercov finančne slabých nie je v stave znášať finančné ťarchy našej obce v celosti“.¹¹² Takýto rozpor medzi nízkym počtom členov a vôľou pokračovať v činnosti ŽNO nebol výnimočným javom: „Naša náboženská obec v Plešivci má 1 synagógu, v ktorej bohužiaľ pre náš malý počet bohoslužby vykonávať nemôžeme, a za druhé, že vnútorné zariadenie budovy je úplne spustošené, takže v synagóge nemáme žiadne zariadenie. Vzhľadom na tú okolnosť, aby sme mohli zachrániť budovu, chceli by sme nachať opraviť všetky okná, ako i strechu, čo by približne stálo 15 000 Kčs, a budova je na ulici, takže neopravená budova budí po válke

špatný dojem.“ List ďalej pokračuje opisom stavu márnice a možnosťou jej opravy...¹¹³

Vo Vrútkach holokaust prežilo okolo 40 židov a približne polovica z nich v roku 1949 zvolila emigráciu do Izraela (Encyklopédia4 : 99). V dôsledku toho ÚZŽNO tamojšiu obec rozpustil: „Následkom vysťahovania sa našich súvercov z Vašej Židovskej náboženskej obce nie sú splnené podmienky k jestvovaniu samostatnej náboženskej obce. Pre nízky počet členov bolo nutné túto rozpustiť.“¹¹⁴ Ako svedčí „Výmer o zriadení židovskej náboženskej obce Vrútky – Martin“, našlo sa o krátky čas riešenie, ktoré

Bardejovské suburbium bolo ešte nedávno v dezolátnom stave. Pohľad na Bikur cholim v miestnej synagóge ilustruje, že vďaka obetavej práci miestnych nadšencov opäť dostalo (staro)novú tvár. Archív Židovského komunitného múzea.

umožnilo pokračovať v činnosti.¹¹⁵ Podobná situácia vznikla o niekoľko rokov neskôr v Spišskej Novej Vsi: „V prílohe predložím Vám žiadosť členov ŽNO v Spišskej Novej Vsi o obnovenie a znovuzaloženie náboženskej obce. Už pred niekoľkými mesiacmi požiadali ma o to. (...) Pri poslednej mojej návšteve v Spiš. Novej Vsi odovzdali mi sem založenú žiadosť, aby som ju Vám predložil k prajnému vybaveniu. Presvedčil som sa, že značná časť z členov s ochotou sú zato pre obnovenie života židovskej pospolitosti,

vidím to aj pri vyučovaní náboženstva, čo uciním každý týždeň, pritom vidím tam dosť pekný výsledok.“¹¹⁶

Žiadosť o obnovenie obce v Banskej Štiavnici Zväz privítal, neza-
budol však pripomenúť platné religiózne kritériá: „Z našej predošlej ko-
rešpondencie vidno, že jestvovanie jednej ŽNO je viazané k podmienkam
občasného konania bohoslužieb (aspoň v piatok večer a v sobotu), každo-
pádne však vo všetkých sviatkoch, podľa náboženských predpisov (Min-
je), poskytnutie možností na rituálne rezanie (šechita). O pricestovanie
šocheta sa radi postaráme.“¹¹⁷

S odmietaním religiozity a zároveň záujmom o pokračovanie ďalšej
existencie obce sa možno stretnúť často. Táto skutočnosť zároveň potvr-
dzuje spomínané zmeny hodnotových orientácií po holokauste. Na otázku
Zväzu predstavitelia obce v Žabokrekochoch poslali zaujímavú odpoveď: „Na
Váš ct. prípis z 8. t.m. vám oznamujeme, že naša obec je existentná a síce
nielen ako obec, ale aj ako rabinát. Keď toho času aj Rabína nemáme. Po-
čet našich členov je 13, Minjan máme a bohoslužby riadi pán D. Sch. A na
sviatky si berieme predmodlenika.“¹¹⁸

Zvyšky cintorína v Uhrovci.

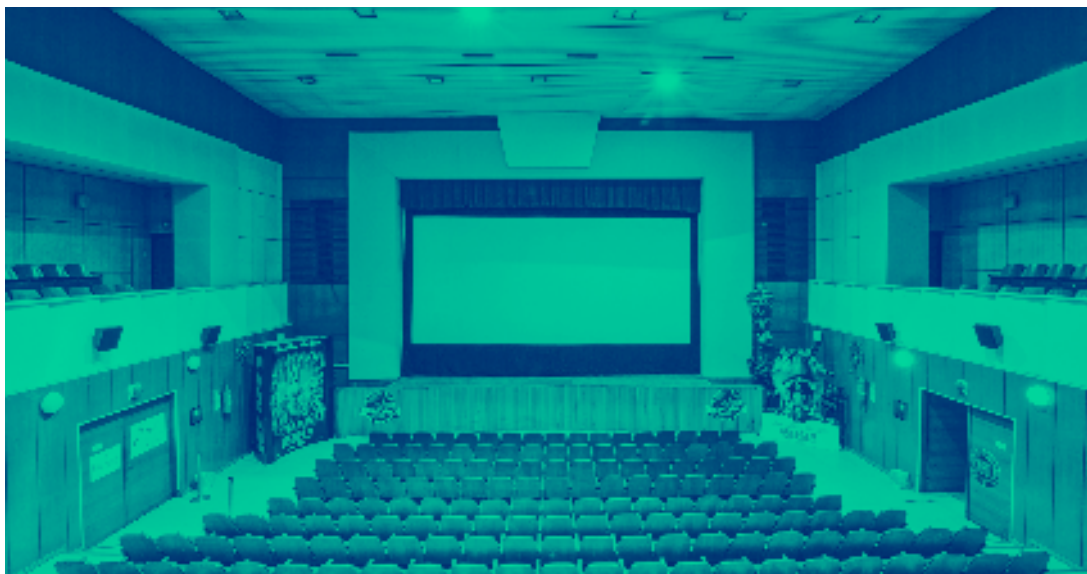
Archív ŽNO Trenčín.

ŽNO vo Svätom Kríži nad Hronom reagovala na informáciu, že Zväz predal ich synagógu „zaniknutej obce“ vyhlásením: „Dovoľujem si oznámiť, že Židovská náboženská obec vo Svätom Kríži neprestala nikdy jestvovať a fakticky aj teraz jestvuje, i keď potrebný počet mužov pre minjan neni.“¹¹⁹ Podobne sa zachovala ŽNO v Modrom Kameni. V januári 1947 informovali Zväz, že predali kostol v Sklabinej, „ponevác sa z deportovaných žiaľ mnohí nevrátili, kostol vzhľadom na malý počet členov sa už žiaľ ako taký nemôže používať“. Zároveň tento list konštatuje, že obec sa rozhodla darovať získané peniaze „do Erecu“.¹²⁰ Reakcia ÚŽŽNO zo dňa 6.2.1947 bola záporná, obec sa však nevzdávala: „Ku horejšiemu číslu Vám sdelujem, že Židovská náboženská obec Modrý kameň – Sklabina dosiaľ nezanikla a dúfame, že ani nezanikne, len z jej členov sa, žiaľ, mnohí nevrátili. Dľa Vášho zdelenia podľa vyhlášky 231/1945 ste Vy právnym nástupcom zaniklých žid. náb. obcí. Keďže naša žid. náb. obec dosiaľ nezanikla a dúfame, že aj v budúcnosti bude jestvovať, spomenuté nariadenie sa na nás nevzťahuje.“¹²¹ O niekoľko dní neskôr svoj postoj zopakovali: „Zdelujeme Vám zdvorile, že náš dom v Sklabine, v ktorom sme mali našu modlitebňu sme predali preto, lebo dom bol v úplne demolovanom štádiu a disponovali sme s tým sami, nakoľko naša náboženská obec nezanikla. Žiadame Vás, ráčte odpredaj schváliť na zmluve.“¹²² ÚŽŽNO odpovedalo opäť negatívne: „Podľa vyhlášky 231/45 Úr. vest. obec Sklabina je vedená v zozname zaniklých žid. náb. obcí a táto obec nebola pripojená k obci Modrý Kameň. S týmito nehnuteľnosťami disponujeme iba my a preto Vaše pokračovanie, podľa ktorého ste uzavreli kúpnopredajnú zmluvu s p. K. je protizákonné. Je samozrejmé, že túto zmluvu neschválime.“¹²³

Obec v Modrom Kameni nebola jediná, ktorá sa rozhodla výťažkom z predaja prispieť na pomoc Izraelu, prípadne na podporu vysťahovania do židovského štátu: „Kúpnu cenu máme v úmysle dať tým našim sociálne slabým členom, ktorí sa chcú vysťahovať do Izraela a nemajú k tomu hmotné prostriedky.“¹²⁴ List predsedu obce ilustruje, že podobná situácia sa vyskytla v Bardejove: „Počul som, že sa na mňa hnevali pre tých 150 000, ktoré nám Zväz požičal pre tých chudobných, ktorí sa vysťahovali do Palestíny. My sme nie preto požičali, žeby sme vám požičku nevrátili, ale preto, že sme kostoly predávali a z výnosu sme chceli všetko vrátiť.“¹²⁵ Vyššie spomenutá obec Svätý Kríž plánovala financie zo sporného predaja „venovať pre akciu Jaár Kedoše Čechoslovakia“.¹²⁶ ŽNO Vrútky predalo časť cintorína a „celý obnos vyzískaný z odpredaja tejto nehnuteľnosti bol nami ihneď poukázaný ešte r. 1948 na veľmi nalieha-

vú akciu Hagana“.¹²⁷ Podobne ŽNO Trstená mienila „mimo osobných darov“ venovať zo svojho konta na Akciu Hagana sumu 52 000 Kčs.¹²⁸ Dobré vzťahy Československa s Izraelom (a tolerancia podobných aktivít) však netrvali dlho. Už v marci 1949 obežník Povereníctva vnútra upozorňoval, „že rôzne sionistické organizácie na Slovensku organizujú medzi členmi ŽNO zbierky, výnos ktorých je určený na podporu židovského hnutia v Palestíne. Zbierky však neboli povolené a nemožno ich považovať za žiadúce. Proti neoprávneným organizátorom sa prísne zakročí“ (Frankl – Frankl 2008: 283).

Neologická synagóga v Žiline (dielo svetoznámeho architekta Petra Behrensa bolo dokončené v roku 1931) slúžila dlhý čas ako kino. V súčasnosti prebieha rozsiahla rekonštrukcia. Po ukončení plánujú v týchto priestoroch zriadiť Kunsthalle. Foto Ľubo Stacho.

Život prinášal aj konflikty vo vnútri obcí. Dvaja členovia kehily v Zlatých Moravciach predložili Zväzu nasledovnú sťažnosť: „18.9. t.r. bola prevezená voľba nového predstavenstva ŽNO v Zl. Moravciach a pri tejto príležitosti došlo k utvoreniu dvoch skupín a nové predstavenstvo dostalo 5 hlasov, proti tomu predstavenstvu hlasovalo tiež 5. Nakoľko nebola väčšina, jeden zo skupiny vyhodil korunu do vzduchu a povedal, že podľa tohoto losovania vypadne voľba. S týmto sme nesúhlasili. Proti tejto voľbe

protestujeme a prehlasujeme, že ide nám o zmierlivé vyriešenie tohto prípadu, že chceme, aby kultový život v Zl. Moravciach bol zachovaný a chceme udržať ŽNO. Dozvedeli sme sa však, že peniaze, ktoré boli udržiavané za odpredaný dom doteraz neboli uložené do banky a údajne sa majú prevádzať investície v starom dome. Z týchto dôvodov žiadame, aby Ústredný zväz zjednal poriadok.“¹²⁹ Zdá sa, že po zásahu ÚŽŽNO sa situácia vyriešila k spokojnosti väčšiny zúčastnených: „Súčasne musím Vám oznámiť, že od posledných volieb je v našej obci úplný klud a poriadok. Všetci členovia sú s výsledkom volieb spokojní až na pána W. Voľby sa previedli za prítomnosti desať členov, takže to bola snáď prvá schôdza, na ktorej bola tak veľká účasť od oslobodenia, prez úbytok na našom členstve.“¹³⁰

List, ktorý podpísali predseda ÚŽŽNO Emanuel Frieder a generálny tajomník Vojtech Winterstein naznačuje osobné nezhody medzi členmi ŽNO v Žabokrekoch: „Oznamujeme Vám zdvorile, že sa k nám dostavil pán E. K. zo Žabokriek a udáva, že vo Vašej obci žijú iba tri rodiny židovského vierovyznania a že iba s veľkými ťažkosťami môžete pozbierať toľko súvercov, aby ste mali na sviatky Minjan. V dôsledku toho, že podľa stanov, ktoré vyjdú v najkratšej dobe môže byť iba tá náboženská obec považovaná za existentnú, ktorá má minjan a ktorá vydržiava aspoň jedného cirkevného zamestnanca, Vás zdvorilo žiadame, aby ste nám láskavo zaslali presný zoznam súvercov bydliska a dát narodenia. (...) V prípade, že by tvrdenia p. K. zodpovedali pravde a Vaša náb. obec by bohoslužby nevykonávala, dajte láskave k dispozícii Vaše obradné kostolné predmety, ktoré by sme mohli prideliť existentným náb. obciam, ktoré sa na nás stále obracajú s podobnými žiadosťami.“¹³¹

Smutnú realitu odhaľuje správa E. Fischera z Brezna: „Oznamujem Vám zdvorile, že som sa dňa 23. t.m. dostavil do obce Brezno nad Hronom, kde t.č. údajne žije 28 duší, ktoré sú pričlenené do ŽNO v Banskej Bystrici. V obci Brezno nad Hronom nenašiel som žiadne stopy náboženského života, takže túto obec nemožno považovať za existenčnú. O prevedení odhadu jedinej nehnuteľnosti podávam nižšie uvedene moju správu.“¹³²

Nasledujúce riadky tiež potvrdzujú rozpor medzi podmienkou pravidelných bohoslužieb a úsilím udržať obec napriek malému počtu členov: „Sme ochotní aj odhodlaní našu náboženskú obec udržať, avšak čo sa týka minjanu, môžeme tuňa iba raz týždenne minjan mať. Čo sa týka šocheta, zamestnávame zatiaľ šocheta z Kežmarku, ktorý nás raz týždenne navštevuje, za čo ho aj sami platíme. Súčasne vám oznamujeme úctive, že naša náboženská obec pozostáva z chudobných 17 členov a sme presved-

čení že teraz nebudete žiadať od nás, aby sme zaplatili staré nedoplatky na sociálnych poisteniach a daniach.“¹³³

Napätie v dôsledku rozdielneho prístupu k tradičnému judaizmu odráža sťažnosť ortodoxne zameraného člena kehily v Spišskej Novej Vsi. Podľa neho obec, v ktorej sa väčšina členov hlásila k prúdu status quo ante, sa málo venovala každodennému náboženskému životu: „Členovia obce (asi 95 %) majú záujem na maskir a na cintorín. K tomuto účelu majú k dispozícii Chevra Kadišu. Mój názor však je: ‚Prv chcem žiť ako žid, a potom len zomrieť ako žid.‘ Ako ďalšiu sťažnosť uvádzam môjho 5-ročné-

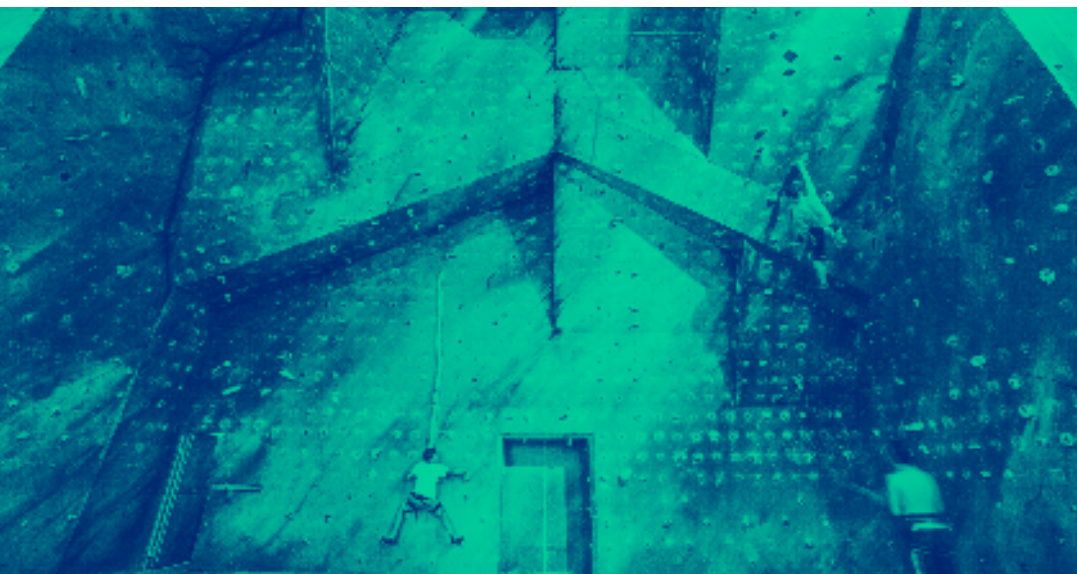

Dobový pohľad na synagógu v Zlatých Moravciach (1935). Archív Židovského komunitného múzea.

ho chlapca, ktorý nemá možnosť naučiť sa základ našej viery.“¹³⁴ Vedenie obce však nesúhlasilo s týmito názormi: „Naša ŽNO má okolo 35 členov platiacich cirkevnej dane, z ktorých väčšina sú členovia bývalej status quo obce a ktorí nemajú taký veľký záujem o šocheta ako členovia bývalej ortodoxnej obce, ale nie sú ani proti tomu, aby v našej obci šochet bol. Nakoľko aj Vám je známe, že v terajších časoch je ťažko nájsť šocheta, ktorý by mohol zastupovať aj v iných funkciách, preto sa nám doteraz nepodarilo

nájsť vhodného zamestnanca pre našu náb. obec. Naša náb. obec ale ešte m.r. pozvala šocheta z Kežmarku, ktorý chodieval raz týždenne a platili sme mu za jednu cestu Kčs 500 a rezal len pre 2-3 členov. Pán B. nebol s tým spokojný z dôvodu, že on musí mať šocheta v meste. Sme informovaní, že sú aj väčšie náb. obce, ktoré nemajú ešte šocheta, ale predsa, čo sme mohli v tejto veci urobiť, sme urobili.

Preto máme ale modlitebňu, v ktorej aspoň v sobotu sa modlíme, keď je minjan a pán B. už od minulého roku mesiaca marca k modleniu nechodí. Sám pán H.B. neni taký pobožný, nakoľko v sobotu pracuje tak

Tak, ako v mnohých iných prípadoch na Slovensku, aj synagóga v Zlatých Moravciach plní v súčasnosti iné funkcie, než pre ktoré bola pôvodne určená. V jej priestoroch vybudovali lezeckú stenu... Foto Ľubo Stacho.

ako každodenne a ešte viac, nakoľko je tu v sobotu trh. V sobotu cestuje a čo sa týka ostatných rituálnych vecí, sa nedodržuje napr. mikva atď.“¹³⁵

Veriaci udržiavali náboženský život nielen v Bratislave či Košiciach, ale aj v menších obciach. V niektorých medzitým židovské obce zanikli, v lepšom prípade v nich dnes žije len niekoľko jednotlivcov. Príkladov úpadku kedysi bohatého náboženského života možno uviesť viac. Skôr spomenutá obec v Kežmarku mala pred holokaustom 1181 členov, v roku

1948 ich stav klesol na 258. (Encyklopédia1 : 182) Aj tento počet umožňoval udržiavať náboženský život. Koncom päťdesiatych rokov „každý piatok večer, na šabat ráno a popoludní sa konali bohoslužby“. Optimistický pohľad do budúcnosti ilustruje, že ešte v roku 1959 obec plánovala výstavbu nového rituálneho kúpeľa (mikve) a pripravovala religiózne vzdelávanie mládeže (Iltis 1959: 151). ŽNO Nitra má v súčasnosti niekoľko desiatok členov. Po oslobodení (1948) ich bolo 610, teda zlomok zo stavu 4358 osôb v roku 1940 (Encyklopédia2 : 89). V roku 1957 z vlastných prostriedkov vybudovali modernú košernú kuchyňu, fungovala tu mikve a Chevra kadiša. Bohoslužby prebiehali dvakrát denne. Viedol ich duchovný, ktorý pôsobil zároveň ako šojchet (rituálny mäsiar) pre hovädzí dobytok aj hydinu (Iltis 1959: 170). Niekdajšia početná obec v Topolčanoch prestala existovať v polovici šesťdesiatych rokov: „Pri tejto príležitosti Vám zdelujem, že naša stará slávna Kile zaniká, t.j. náš pán Šimko, keď aj s veľkými ťažkosťami sa ju snažil udržať, (aby bolo Minje a pod.), sa odsťahuje z Topolčian a už na sviatky Roš Hašono Jom Kipur nebude minje, nakoľko cestuje na sviatky do Prahy.“¹³⁶

Ako som už uviedol, na základe vyhlášky sa prvým predsedom ÚZŽNO stal rabín smeru status quo ante (teda zástupca Ješurun-u) Armin Frieder. O Grünhutovom postoji voči „neológovi“ Friederovi svedčí, že ho tituloval „vládny komisár“ (Grünhut 2015: 143). Tento autor ďalej uvádza, že varoval Armina Friedera (a neskôr vraj aj Huga Briefa), aby neprijali funkciu, „ktorá im nepatrí“, lebo padne na nich cherem (kliatba) Chata-ma Sofera. Po Friederovej smrti na uvoľnený post údajne vymenovali Ing. Huga Briefa,¹³⁷ ortodoxní veriaci ho však odmietli vpustiť do kancelárie: „Ing. Brief sa vrátil do hotela Carlton, kde ako slobodný býval, a telefonicky oznámil Lacovi Novomeskému, čo sa stalo. Keď položil slúchadlo, dostal srdcovú porážku a bol na mieste mŕtvy.“ Autor zároveň prináša svoju interpretáciu záhadných úmrtí: „Frieder a Brief opustili tento svet preto, lebo padla na nich cirkevná kliatba veľkého Chatama Sofera; to je jediné vysvetlenie. Každý, kto sa zahráva s týmto nebezpečným ohňom, spáli si prsty“ (Grünhut 2015: 145). Na základe dostupných faktov sa zdá, že Grünhutova verzia patrí do kategórie mestských legiend. Armin Frieder zomrel v júni 1946 a Huga Briefa ešte v auguste 1946 na členskej schôdzi zvolili do nového výboru ŽNO Bratislava.¹³⁸ Podľa údajov Knihy mŕtvych H. Brief zomrel 29. apríla 1947 (9. Ijar 5707), teda takmer o rok neskôr ako Frieder. Pochovali ho na neologickom cintoríne.

V súvislosti s podobnými názormi treba pripomenúť, že opustené soferovské dedičstvo doliehalo nielen na neológov, ale trápilo aj (možno

ešte viac) ortodoxných veriacich: „Po vojne vznikol v Bratislave problém, či niekto, kto vykonával a vykonáva po vojne rabínsku funkciu v Bratislave, mu prislúcha aj titul „rabín“, keďže v Izraeli žili potomkovia Chatam Sofera, ktorí odišli z Bratislavy bez toho, že by sa vzdali tejto funkcie formálne. Pričom treba poznamenať, že ani jeden z týchto potomkov neprišiel po vojne do Bratislavy pozrieť sa na osud svojich súvercov a Kehily“ (Eichler : 76).

Hoci tradiční veriaci sa postavili proti vyhláske, jej prínos si uvedomovali aj niektoré ortodoxné obce.¹³⁹ Pripomeniem, že v dôsledku holokaustu veľká časť niekdajších obcí nedokázala obnoviť svoju činnosť a bo-

Pohľad na opustenú synagógu dokumentuje, že kedysi veľká židovská obec, ktorá pôsobila v Novom Meste nad Váhom, je už dávnejšie minulosťou. Foto Katarína Krajčovičová, Archív ÚEt SAV.

lo treba rozhodnúť o ďalšom osude ich majetkov. Ako najjednoduchšie riešenie sa javil odpredaj väčšiny z nich. Za týchto okolností bolo pôsobenie ÚZŽNO viac ako potrebné. Prostriedky, ktoré v rokoch 1945 – 1949 Zväz takto získal, umožnili realizáciu rôznych religióznych a sociálnych aktivít, ale aj podporu vznikajúceho štátu Izrael.

V mnohých slovenských mestách práve zjednotenie dovtedy navzájom izolovaných miestnych obcí vytvorilo predpoklady pre ich zmyslupl-

nú existenciu. Tento názor si dodatočne osvojil aj funkcionár bratislavskej ortodoxnej komunity, neskôr dlhoročný predseda ÚŽŽNO B. Eichler. Vyhlášku ako funkcionár obce spočiatku odmietal. Neskôr, možno poučený skúsenosťami z pôsobenia vo vedení Zväzu, svoj pôvodný postoj zmenil: „Oprávnená a krásna je idea pre udržanie židovstva, keď v slobodnej spoločnosti sa separujú židia rôzneho odtieňa, superortodoxní, ortodoxní, chasidi, konzervatívci, neológovia a reformovaní, ktorí inak majú kladný vzťah k židovstvu, ale nie v štátnom zriadení, kde oficiálny program vedúcej politickej sily je protináboženský. Tu treba pevnej jednoty na udržanie židovstva“ (Eichler : 76).

Ideu zjednotenia bolo potrebné zaviesť do praxe jednotlivých ŽNO. V roku 1946 tajomník Zväzu odporučil obci v Michalovciach (a určite aj v iných mestách) nasledovný postup: „Nemáme žiadnych námietok proti tomu, aby ste previedli demokratické voľby, ktoré navrhujeme previesť tak, že zostavíte kandidátnu listinu v dohode so všetkými frakciami Vašej obce, aby ste mali zaručenú spoluprácu všetkých frakcií.“¹⁴⁰ Příklad Bratislavy ukazuje, že hľadanie (po)volebného kompromisu nebolo jedno-

Tabule na miestach zničených cintorínov (ako napr. v Čečejovciach) pripomínali niekdajšiu prítomnosť židovskej komunity. Dnes väčšinou neexistujú ani tabule. Archív ÚŽŽNO.

duché: „Pán Pressburger ako doterajší vedúci agend židovskej náboženskej obce otvoril zasadanie, vítal prítomných a zdôraznil, že celú dobu, čo stál na čele náboženskej obce vynasnažil sa privodiť dohodu medzi jednotlivými skupinami, jeho snahy sa však nestretli s úspechom a preto náboženská obec stála vlastne v poslednej dobe bez skutočného vedenia. Toto zhromaždenie bolo zvolané z iniciatívy rabinského zboru, ktorého účelom bude zvoliť výbor.“¹⁴¹

Presadenie jednoty, ktorú vyžadovalo nariadenie 231/1945, bolo v praktickom živote mnohých obcí zložitú. V Bratislave dve desaťročia po oficiálnom spojení (a napriek početnému zastúpeniu neologických a sekulárnych členov) obec bežne prezentovali ako ortodoxnú.¹⁴² Dokladom je prípad kantora Samuela Landera. Išlo o prísne veriaceho človeka, ktorý po emigrácii do Izraela žil v ultraortodoxnej štvrti Bnei Brak. Napriek tomu mu odmietli zveriť post kantora v synagóge na Heydukovej ulici „len preto, lebo konal službu pre neológov, a to v dobe, keď dávno už sa nedalo hovoriť o ortodoxnom židovstve v Bratislave a keď takzvaní ortodoxi nemali svojho vlastného školeného kantora“ (Eichler : 75). V podobnom duchu sa vyjadril aj dlhoročný predseda ŽNO Košice a podpredseda ÚŽŽNO P. Sitár (pozri Vitti 2015). Tieto obce sa prostredníctvom aktivít v synagóge javia ako ortodoxné, väčšina členov sa k tomuto prúdu judaizmu (a religiozite všeobecne) nehlási buď vôbec, alebo len formálne. V oboch mestách pritom v minulosti pôsobili početné neologické komunity.¹⁴³

Vedenie ÚŽŽNO

V archíve sa zachovala len menšia časť zápisníc ÚŽŽNO. Neúplné sú aj iné zdroje informácií o činnosti a zložení vedenia v sledovanom období. Z prezenčných zoznamov možno usudzovať, že po prijatí stanov v roku 1955 vo vedení pôsobilo 15 osôb (5 členov predsedníctva a 10 členný výbor). V predsedníctve bol hlavný rabín Eliáš Katz. Ďalší rabíni (Šalamon Steiner z Košíc a Gustáv Wald zo Spišského Podhradia) boli vo výbore. Vo vedení boli zastúpené rôzne ŽNO. Podľa prezencie v torze zachovaných zápisníc v rokoch 1953 – 1958 v predstavenstve postupne pôsobili členovia minimálne 17 ŽNO. Okrem veľkých obcí (Bratislava, Košice) tu nachádzame aj také, ktoré už medzitým dávnejšie zanikli (Humenné, Michalovce, Senec, Sereď,

Spišská Belá, Spišské Podhradie). Nepodarilo sa mi zistiť mechanizmus voľby členov predstavenstva ÚZZŽNO. Zrejme je, že tu nebola zastúpená každá ŽNO, veď v tomto období pôsobilo na Slovensku viac ako 40 obcí.¹⁴⁴

Nový Organizačný štatút (tak znel oficiálny názov Stanov) prijatý v roku 1965 obmedzil pozíciu rabinov. Podľa Článku 15 „Hlavný rabin je z titulu svojej funkcie členom predstavenstva ÚZZŽNO. Rabini a šocheti nemôžu byť zvolení za člena predstavenstva ÚZZŽNO“. Článok 21 uvádza: „Predstavenstvo ÚZZŽNO pozostáva z najmenej 5 a najviac z 9 členov spolu s hlavným rabinom.“ Článok 24 potom definuje „užšie predstavenstvo ÚZZŽNO, pozostávajúce z predsedu, hlavného rabína a z jedného ďalšieho člena predstavenstva“.¹⁴⁵

Na základe rôznych prameňov sa podarilo identifikovať predsedov ÚZZŽNO v rokoch 1945 – 2015:

- Armin Frieder (1945 – 1946);
- Emanuel Frieder (1946 – 1949). Mal rabínsku kvalifikáciu, v roku 1949 emigroval do Izraela;
- Jozef Lipa (1949 – 1955).¹⁴⁶ Oficiálne pôsobil vo funkcii „prednosta úradu“.¹⁴⁷ Z dobovej korešpondencie však vyplýva, že ho vnímali a titulovali ako „predsedu“;
- Benjamín Eichler (1955 – 1972). Keď požiadal o vystahovanie za svojimi deťmi do Kanady, musel sa pod nátlakom úradov „dobrovoľne“ vzdať funkcie. De facto ju však vykonával až do svojho odchodu z ČSSR;
- „Triumvirát“ Július Ehrental, Ignác Gross, Izidor Katz (1972 – 1973). Tento triumvirát prevzal formálne vedenie Zväzu Po odstúpení B. Eichlera. Po jeho emigrácii sa najskôr J. Ehrental a neskôr aj obaja ďalší členovia vzdali tohto postu;
- „Bezvládie“ (1973 – 1977). Zväz reálne viedol Július Ehrental vo funkcii tajomníka;
- Bedrich Grünwald (1977 – 1990);¹⁴⁸
- Juraj Reich (1990 – 1993);
- František Alexander (1993 – 2009);
- Pavol Frankl (2009 – 2011);
- Igor Rintel (od roku 2011).¹⁴⁹

Každý z týchto predsedov pôsobil v inej politickej situácii a musel riešiť špecifické problémy tak vo vnútri komunity, ako aj vo vzťahu k nadriadeným úradom. V rokoch 1945 – 1949 Armin a Emanuel Friederovci venovali pozornosť predovšetkým problémom religiozity a mapovaniu skutočného stavu komunity. K dôležitým úlohám patrila správa majetkov zaniknutých obcí. Zväz urýchlene robil ich evidenciu a následne sa pokúšal o rýchly odpredaj „nepotrebného“ vlastníctva. Záujemcom ponúkal za relatívne výhodných podmienok nevyužívané objekty synagóg, mikve, opustené byty rabínov, kantorov či iných zamestnancov a väčšinu pozemkov (s výnimkou cintorínov).

Dostupné dokumenty ilustrujú, že odlišné priority židovskej komunity a majoritného okolia vyvolávali neraz nepochopenie či dokonca napätia vo vzájomných vzťahoch. Príslušníci väčšinovej spoločnosti akceptovali, že bývalé synagógy nesmeli slúžiť ako mäsiarstva, krčmy a pod. S menším pochopením prijímali, že Zväz bez váhania schvaľuje, aby v nich umiestnili byty, sýpky, skladištia či rôzne dielne,¹⁵⁰ ale rozhodne odmieta ich využívanie v podobe „dôstojných“ kultúrnych zariadení (kiná, divadlá, kultúrne domy atď.). Podobne vnímali odmietavý postoj k odpredaju „nepotrebných“ pozemkov cintorínov pre účely poľnohospodárstva či bytovej výstavby, ktorý trval dokonca aj vtedy, keď od posledného pohrebu už dávno uplynula úradmi vyžadovaná desaťročná tlecia doba.¹⁵¹ Najmä v dôsledku tlaku úradov sa často ukázala nevyhnutnosť porušiť náboženské princípy a vzdať sa cintorínov alebo ich častí. V takýchto prípadoch postupoval Zväz individuálne. Je veľmi zaujímavé sledovať a porovnávať riešenia zvolené v rôznych konkrétnych situáciách.

Hlavne obdobie po februári 1948 sa vyznačuje hľadaním kompromisov medzi požiadavkami komunistického režimu a náboženskými či sociálnymi kritériami obcí a ich členov. Vedenie zväzu, obcí, ale aj rabíni sa v päťdesiatych rokoch usilovali „dať cisárovi, čo je cisárovo, aby im umožnil dávať Bohu, čo je Božie“. Výsledkom boli na jednej strane opakované deklarácie lojality, na druhej úsilie aj za cenu osobného rizika vytvoriť podmienky pre dodržiavanie kašrutu, osláv sviatkov, brit mila, ale aj chrániť veriacich pred hrozbami úradov (pozri Jelínek 2009: 417-418; Salner 2000: 170-178). Skutočnosť, že vedúce osobnosti komunity vystupovali voči režimu lojálne, pokiaľ im umožňoval dodržiavať princípy judaizmu, ilustruje B. Eichler. V publikácii *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten* napísal:¹⁵² „Československé zákonodarstvo postavilo antisemitizmus do kliatby a udeľovalo za akékoľvek jeho vyjadrenie ťažké tresty.

Akékoľvek antisemitské vyjadrenia v tlači, rozhlase, filme alebo televízii sú jednoducho nepredstaviteľné. Rovnako neprichádza do úvahy, aby československý občan bol existenčne ohrozený z dôvodu príslušnosti k židovstvu. (...) Ústavne zaručená sloboda vierovyznania umožňuje nám židom viesť náboženský život v duchu tradície otcov a organizovať sa v náboženských obciach“ (Eichler 1959: 124).

Ďalšiu dôležitú zložku práce ÚZZNO predstavovali sociálne aktivity. Prípád podpredsedu Zväzu Jána Bernfelda ilustruje, že sa neraz spájali s hrozbou obvinenia a trestu. V roku 1957 ho odsúdili na dva a pol ro-

V rokoch 1946 – 2002 boli hroby v Memoriáli Chatama Sofera pod úrovňou zeme. Od koľajníc a zastávky električky ich oddeľoval 75 cm hrubý betónový strop. Ani to neodradilo veriacich, ktorí sem prichádzali vzdať úctu významnému rabínovi. Foto Rastislava Stoličná, 1991. Archív ÚET SAV.

ka väzenia, pretože údajne (spolu s ďalšími obžalovanými) „...prevádzali podvrtnú činnosť proti nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu“. Vina mala spočívať vo fakte, že z izraelského veľvyslanectva a JOINT-u „brali veľké obnosy peňazí, ktoré rozdeľovali (...) jednotlivým osobám židovského vyznania bývajúcich na rôznych miestach Slovenska...“ (Bernfeld 2004: 17). Jeho dôkazmi podloženú obhajobu, podľa ktorej išlo o podporu sociálne slabých starších členov komunity, súd ignoroval.

Židovské náboženské obce

V roku 1949 evidoval Zväz 41 náboženských obcí. Niektoré z nich (Bratislava, Košice, Žilina, Michalovce, Prešov, Nové Zámky, Humenné, Liptovský Mikuláš, Galanta) mali stovky členov (Büchler 1998: 75-76). V roku 1955 počet ŽNO dokonca stúpol na 44. Pôsobili v Bratislave, Dunajskej Strede, Galante, Horných Salibách, Hlohovci, Novom Meste nad Váhom, Piešťanoch, Senci, Senici, Trnave, Trenčíne, Vrbovom, Nitre, Bánovciach nad Bebravou, Hlohovci, Leviciach, Komárne, Nových Zámkoch, Topoľčanoch, Žiline, Čadci, Dolnom Kubíne, Liptovskom Mikuláši, Ružomberku, Banskej Bystrici, Lučenci, Rimavskej Sobote, Šafárikove, Šahách, Košiciach, Kežmarku, Kráľovskom Chlmci, Rožňave, Sečovciach, Spišskom Podhradí, Prešove, Svidníku, Bardejove, Humennom, Kapušanoch, Michalovciach, Sobrancech, Stropkove a Vranove.¹⁵³ Komunita ako celok dokázala úspešne prekonať aj začiatok päťdesiatych rokov. Na začiatku druhej polovice 20. storočia ešte aktívne pôsobilo 42 kehillot. Každodenné ranné a večerné bohoslužby za prítomnosti minjanu boli v mnohých z nich bežným javom. Začiatkom šesťdesiatych rokov pôsobili ŽNO v mestách, kde dnes už nenájdeme ani stopy po organizovanej židovskej aktivite (Jesenské, Lučenec, Liptovský Mikuláš atď.). Príkladom je práve naposledy spomenuté mesto. V roku 1940 mala tamojšia kehila 957 členov, po oslobodení (1948) ich bolo 336 (Encyklopédia2 : 24). V osemdesiatych rokoch však zanikla.

Vedenie Zväzu sa pokúšalo vytvoriť podmienky na praktizovanie judaizmu. Torzo zápisníc zo zasadnutí prezídia ÚŽŽNO dokumentuje, že na zasadnutiach prítomní riešili konkrétne religiózne problémy obcí. V roku 1953 schválili napríklad pôžičku na zriadenie košernej kuchyne v Prešove, obstaranie vhodnej masti pre košernú kuchyňu v Košiciach, otázku šojchetov pre obce v Prešove, Nitre, Humennom, Michalovciach, Bardejove, Trenčíne, Topoľčanoch atď. Na margo stavu religiozity na konci päťdesiatych rokov Eichler uviedol: „Každá židovská obec má vlastnú synagógu alebo modlitebňu. Väčšie obce vlastnia tiež iné inštitúcie, ako šechitu,¹⁵⁴ mikve,

< Prezident Václav Havel navštívil
v roku 1991 synagógu v Bardejove,
ktorá bola vtedy v dezolátnom
stave. Archív ÚŽŽNO.

rituálne mäsiarstvo a rituálnu kuchyňu. Košerné kuchyne sú v Bratislave, Nitre, Trnave, Piešťanoch, a Košiciach. Predajne košerného mäsa sú v Bratislave, Nitre, Nových Zámkoch, Košiciach, Michalovciach a v Humennom.“ Okrem toho sa Zväz staral o výrobu košerných macesov v pekárni v Zlatých Moravciach a o produkciu košerného vína (Eichler 1959: 125).

Zložitá situácia vznikla v roku 1954, „...keďže na Slovensku, neskôr tiež na Českomoravskom a Sliezsom území bola zakázaná rituálna porážka dobytka“. ¹⁵⁵ Problémy ilustruje list z Michaloviec: „Rada ONV ukladá mäsovým závozom, aby okamžite zastavili sekanie mäsa v košernej jatke, ktorá sa nachádza v bývalej židovskej škole a nepovoľuje žiadne sekanie košerného mäsa, nakoľko naši pracujúci majú možnosť nakúpiť si mäso a mäsové výrobky v hocktorej Mäsne, kde môžu dostať kvalitné mäso podľa výberu. Toto nariadenie nech je vykonané s okamžitou platnosťou do 14. apríla t.r. Za prevedenie je zodpovedný vedúci Mäsny.“ ¹⁵⁶ Pretože veriaci židia nesmú konzumovať mäso zvierat, ktoré neboli zabité podľa rituálnych predpisov, uvedené nariadenie vyvolalo náboženské aj ľudské problémy. V úsilí o ich vyriešenie sa ÚZŽNO obrátil na príslušné stranické orgány a ministerstvá. Ako poslednú inštanciu listom oslovili prezidenta republiky Antonína Zápotockého. Výsledkom bolo zrušenie spomínaného zákazu (podrobnejšie Salner 2000: 173-178).

Napriek rôznym problémom vo väčšine žijúcich obcí prebiehali nielen bohoslužby, ale aj aktivity zamerané na mládež. Nasledujúci príklad je z Nových Zámkov: „V našej obci konajú sa dvakrát denne bohoslužby, školopovinné deti majú pravidelne náboženské vyučovanie a pôsobia okrem toho v detskej hereckej skupine a detskom hudobnom súbore, ktoré každý rok organizujú vystúpenie na Purim a Chanuku“ (Iltis 1959: 179). ¹⁵⁷ V Senici miestna ŽNO „rozhodla so súhlasom rodičov odbavovať Bohoslužby pre mládež, a to dvakrát do týždňa“. Od ÚZŽNO požadovali dodatočný finančný príspevok 240 Kčs mesačne na plat pre melameda (učiteľa) p. Mehla, ktorý dochádzal z Trnavy. ¹⁵⁸ Do tejto akcie sa zapojili aj deti z náboženských obcí v Novom Meste nad Váhom, Piešťanoch, Trnave a Vrbovom. ¹⁵⁹

Komunistický režim mal negatívny vzťah k náboženstvu, čo komplikovalo každodenné fungovanie obcí. Túto skutočnosť (a aktivitu ÚZŽNO pri riešení problémov) potvrdzuje žiadosť žilinskej obce: „Náš duchovný, s. Halpert bol na ONV, cirkevnom referáte v Žiline, kde mu tunajší cirkevný referent oznámil, že je nepripustné odbavovať Bohoslužby na Veľké sviatky v pracovný deň, lebo v opačnom prípade bude potrestaný, eventuálne mu bude odobratý štátny súhlas.

Žiadame Vás preto o vyjadrenie, čo máme v tejto veci podniknúť, aby sa Bohoslužby mohli odbavovať. Dúfame však, že v tejto veci to bude jednotné v celej republike.

Poznámka: Cirkevný tajomník na ONV k tomu povedal, že b-slужby na Vysoké sviatky máme odbaviť ráno alebo večer a nie v pracovnej dobe.“ K tomu je na list dopísané rukou: „Idem na SLOVÚC. Lipa“. ¹⁶⁰ Ako sa ukázalo, táto cesta nebola márna: „Na Vašu správu vo veci bohoslužieb vo Veľkých sviatkoch zo dňa 27. júla 1953 Vám oznamujeme, že sme v tejto veci rokovali na SLOVÚC s tým výsledkom, že tamojšie cirk.

Po rekonštrukcii v rokoch 1999 – 2002 uzrelo 23 zachovaných hrobov v Memoriáli Chatama Sofera opäť slnečný svit. Toto miesto dnes patrí k novým dominantám Bratislavy. Vyhľadávajú ho nielen veriaci židia, ale aj miestni obyvatelia a turisti. Archív ŽNO Bratislava.

oddelenie KNV dostane úpravu v tom smere, že bohoslužby nebudú obmedzené.

Poznamenávame, že sme pri našom jednaní na dozorčom úrade prehlásili, že vydržanie bohoslužieb nepôjde na úkor pracovnej morálky, keďže kostol navštevujú súverci, ktorí majú pracovné voľno, poťažne dovolenku, ďalej osoby, ktoré nie sú zapojené do pracovného procesu (penzisti, ženy atď.).“ ¹⁶¹

Napriek uvedeným (i ďalším) religióznym a vzdelávacím aktivitám Eichler kritizoval pasivitu mnohých členov komunity v päťdesiatych rokoch: „Vyučovanie náboženstva nikdy výslovne zakázané nebolo. Zo strany štátu boli však kladené rôznym spôsobom rôzne prekážky. Nepodarilo sa presadiť, aby študujúca mládež mohla sa zúčastniť na vyučovaní náboženstva priamo v škole na hodine náboženstva.“ V ďalšej časti svoj postoj konkretizuje: „Vyučovať náboženstvu zo zásady mohol len štátom uznaný duchovný, rabín, teda osoba, ktorá zložila sľub vernosti štátu. Títo však vo svojej väčšine málo sa venovali mládeži, aby sa učili modliť, oboznámili

Ilustrácia, v akom stave boli objekty bardejovského suburbia predtým, než sa v novom miléniu podarilo úspešne realizovať rekonštrukciu týchto historických stavieb. Archív ÚŽŽNO.

sa s podstatou židovskej viery a tak vyrástla značná časť mládeže, ktorá nepozná hebrejské písmo, nevie sa modliť a nemá veľký záujem o židovstvo. Tento nedostatok pociťuje teraz najmä mládež, ktorá sa usadila v západných štátoch, mimo Izraela. V synagogálnych miestnostiach bola daná určitá voľnosť rabínom a tak zvaným duchovným šochetom, aby vyučovali náboženstvu, až na určité výnimky (Galanta, Nové Zámky) takto nepostupovali. Niekedy boli alebo mohli byť menšie odôvodnené príčiny,

avšak v mnohých prípadoch príčinou bola neodôvodnená neodvážnosť“ (Eichler : 11).

Treba podotknúť, že tieto riadky písal v emigrácii, pričom z vlastnej skúsenosti vedel, že aktuálna situácia medzi mládežou i dospelými sa po auguste 1968 výrazne zhoršila. Dokladom prevládajúcej apatie sú poznatky, ktoré začiatkom sedemdesiatych rokov (v dobe, keď B. Eichler žil ešte na Slovensku) získala výjazdová komisia ŽNO Nitra pri kontrole jednej z náboženských obcí svojho regiónu: V úvode správy konštatujú, že modlitebňa neslúži už dlhší čas svojmu účelu, ale je v nej sklad pre vyradený nábytok funkcionárov miestnej obce. O majetku ŽNO v tomto priestore uvádzajú: „Nábytok modlitebne pozostáva z jednej svätej skrine, kde sú 3 sefer tóry umiestnené.“ Správa ďalej uvádza: „Zistili sme, že podľa počtu je tam ešte dosť súveriacich na to, aby sa kehile mohla udržať, ale podľa jednohlasného tvrdenia aktívnych členov neni tam záujem o udržanie kehile, nakoľko naši súveriaci nemajú k židovstvu kladný postoj.

Podľa nášho názoru, ktorý sme na mieste získali, hlavnou príčinou tohto nezájmu je to, že vedúci tejto žid. obce sami nemajú záujem o túto obec, nakoľko sami sú angažovaní u iných náb. obcí, jako p. N. v Piešťanoch ako predmodliaci, p. G. zas sa predmodlí v Trenčíne, všetko za slušný honorár, čo by doma nemohli získať.

Ako sme uviedli už vyš, nachádzajú sa sefer Thory medzi haraburdím, teda na mieste nevhodnom pre tento účel a sme sa rozhorčili nad tým, že títo naši súveriaci takto zneuctievajú naše sväté písmo.“¹⁶²

Okupácia Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968 mala pre židovský život na Slovensku zničujúce následky. Hromadná emigrácia (ale aj migrácia najmä mladších ľudí z vidieka do veľkých miest), aktivity Štátnej bezpečnosti¹⁶³ a obavy z politických represálií) spôsobili zánik ďalších obcí a apatiu (potenciálnych) členov.

Radikálny pokles počtu obcí a aktívnych členov ŽNO je dôkazom, že práve po auguste 1968 sa stav členskej základne nebezpečne priblížil ku kritickému minimu, pod ktorým už akútne hrozil zánik komunity. Činnosť nútene ukončili aj viaceré veľké obce a len niektoré z nich (Žilina, Banská Bystrica) neskôr obnovili činnosť. Prvé ponovembrové Valné zhromaždenie obcí v marci 1990 potvrdilo krízovú situáciu, do ktorej sa po okupácii a dvoch desaťročiach normalizácie komunita dostala. ÚZŽNO vtedy oficiálne evidovalo len 11 funkčných ŽNO. Niektoré z nich však reálne existovali iba na papieri (Michalovce, Lučenec, Trnava). V roku 2015 na Slovensku evidujeme 12 obcí: Banská Bystrica, Bratislava, Dunajská Streda, Galanta,

Komárno, Košice, Nitra, Nové Zámky, Prešov, Rimavská Sobota, Trenčín, Žilina.

Ako vidno, vo väčšine miest, kde ešte relatívne nedávno pulzoval komunitný život, dnes prakticky neexistujú židovské aktivity. V lepšom prípade sa niekoľko agilných jednotlivcov pokúša udržať aspoň základné prvky tradície alebo oživiť spomienky na minulosť. Porovnanie dostupných údajov ukazuje, že z pôvodných 42 obcí len 7 pôsobí kontinuálne od roku 1945 až do súčasnosti. Ide o ŽNO Bratislava, Dunajská Streda, Galanta, Komárno, Košice, Nové Zámky a Prešov.

Premiér Mikuláš Dzurinda a predseda ÚŽŽNO
František Alexander pri podpise dohody medzi
vládou Slovenskej republiky a ÚŽŽNO o čiastočnom
odškodnení obetí holokaustu. Archív ÚŽŽNO.

Situácia bezprostredne po páde komunistického režimu v novembri 1989 bola v niektorých bodoch zrkadlovo podobná s pomermi po oslobodení. Opäť vznikla potreba uskutočniť evidenciu členskej základne a súpis majetku. Prejavilo sa úsilie oživiť komunitný život, hľadať optimálne riešenia novej, desaťročia nepoznanej situácie. Zásadný rozdiel sa prejavil v počte členov a obcí, ale aj v perspektíve ďalšieho vývoja. Po roku 1989 činnosť židovských inštitúcií zjednodušilo demokratické záko-

nodarstvo. Určilo právny rámec, ktorý postupne zbavil ľudí strachu pred represiami úradov a pomohol zabezpečiť pravidelný chod živoat komunity. S nádejou bol prijatý reštitučný zákon, ktorý bol dôležitý pre ekonomickú sebestačnosť (aspoň niektorých) obcí.¹⁶⁴ Riešenie sa zdalo jasné: podľa možnosti treba vrátené budovy využiť pre vlastnú potrebu alebo ich predať, prípadne komerčne prenajať. Rýchlo sa však ukázalo, že len menšia časť vrátených objektov svojimi kvalitami zodpovedá veľkému očakávaniu. Hlavný problém predstavuje viac ako 600 cintorínov, pričom väčšina z nich je v dezolátnom stave. Halacha požaduje, aby sa o ne komunita primerane postarala, ale Zväz (ani obce) nemá potrebné finančné ani personálne možnosti. Vzniká dilema, či investovať do mŕtvych, alebo sa viac starať o živých. V praxi prevláda nepísaná zásada, ktorú v inej súvislosti citujem vyššie: najskôr židovsky žiť, len potom židovsky zomrieť...

Z aktivít, ktoré ÚZŽNO realizoval po roku 1989, možno vyabstrahovať postupnú premenu priorít. V prvých rokoch sa úsilie sústreďovalo na reštitúcie a najstaršiu generáciu. Hlavným cieľom bolo zabezpečiť základné potreby a dôstojnú starobu ľuďom, ktorí prežili holokaust. Dôležitý krok k naplneniu tohto cieľa predstavovala Dohoda medzi vládou SR a ÚZŽNO o čiastočnom odškodnení obetí holokaustu, ktorú 9. októbra 2002 podpísali predseda vlády M. Dzurinda a predseda ÚZŽNO F. Alexander. Na jej základe vláda otvorila v Národnej banke Slovenska depozitný účet vo výške 850 miliónov Sk. Táto suma predstavuje približne 10 % hodnoty majetkov, ktoré komunitu a jej členov okradli v priebehu holokaustu. Dohoda určovala, že desať rokov nebolo možné siahnuť na istinu. Používali sa len jej výnosy. Vznikol tak grantový systém, prostredníctvom ktorého ÚZŽNO prispieval:

- a) fyzickým osobám na zmiernenie niektorých majetkových krívd spôsobených obetiam holokaustu, ktorým ich nehnuteľnosti neboli vrátené a ani žiadnym spôsobom neboli odškodnené;
- b) na sociálno-zdravotnú, spoločenskú a kultúrnu starostlivosť so zvláštnym zreteľom na potreby tých, ktorí prežili holokaust;
- c) na rekonštrukciu, obnovu a údržbu nehnuteľných a hnutelných židovských pamiatok na území Slovenskej republiky;
- d) na projekty slúžiace dôstojnej pamiatke obetí holokaustu;
- e) na podporu spoločenských a vzdelávacích aktivít v oblasti judaizmu.

Veľká časť týchto prostriedkov sa využila na vytvorenie fungujúceho sociálneho a zdravotného systému. Významným počinom bolo

otvorenie Domu dôchodcov Ohel David v roku 1998 v Bratislave. Pôsobí v budove bývalého židovského sirotinca, v ktorej až do roku 1995 sídlila cudzinecká polícia. Ohel David je stále jediným židovským domovom dôchodcov na Slovensku. Pôvodne bol dimenzovaný pre 25 osôb, po náročnej prestavbe je schopný prijať 38 klientov. Granty umožňujú revitalizáciu a udržiavanie synagóg a cintorínov vo vlastníctve Zväzu alebo obcí. Tieto prostriedky sa ďalej využívajú na pripomienky holokaustu, boj proti jeho popieraniu a prejavom antisemitizmu. Dôležitá je systematická podpora Dokumentačného strediska holokaustu a jeho aktivít. Granty sa využívajú aj na podporu religióznych a kultúrnych projektov.

V posledných rokoch ÚŽŽNO venuje zvýšenú pozornosť práci s mládežou, preto iniciuje a podporuje akcie pre deti predškolského veku, ale aj žiakov a študentov stredných a vysokých škôl. Dôležitú úlohu pri budovaní modernej židovskej identity mladej generácie zohrávajú jarné a jesenné víkendové semináre, najmä však medzinárodný letný tábor, ktorý sa každoročne uskutočňuje v Szarvaši. Rastúcu popularitu získava zimná a letná Makabiáda: v lete 2015 sa na tejto „židovskej olympiáde“ zúčastnilo 351 osôb z celého Slovenska. Podujatie znamená viac než len športovo-spoločenskú akciu. Možno ešte väčší význam má, že vytvára priestor pre obnovu a budovanie kontaktov a sociálnych sietí medzi členmi komunity.

Pri podpore kultúrnych aktivít významne pôsobí Nadácia EZRA. Bola zriadená v roku 1997 Kultúrnym spolkom židovských občanov Slovenska ako spoločný projekt ÚŽŽNO a českej Federace židovských obcí. Ako uvádza oficiálna webová stránka: „Táto nezisková organizácia bola zriadená predovšetkým na podporu a rozvoj náboženského a kultúrneho života slovenskej židovskej komunity, na udržiavanie jej tradícií, a v neposlednom rade aj k rozvoju vzdelanosti židovskej mládeže.“¹⁶⁵ V posledných rokoch realizuje na tomto úseku početné kultúrne a odborné aktivity aj nedávno založený Židovský kultúrny inštitút.

V roku 2005 Zväz založil Občianske združenie Dokumentačné stredisko holokaustu (DSH). Vo svojej činnosti nadviazalo na spoločný projekt ŽNO Bratislava a Nadácie Milana Šimečku. Tento vznikol v polovici deväťdesiatych rokov z iniciatívy pani Hildy Hraboveckej, ktorá bola 25. marca 1942 deportovaná prvým transportom do Osvienčima. Pracovníci DSH sa okrem archívnych výskumov podieľajú na medzinárodných projektoch, vykonávajú odbornú konzultačnú činnosť, v prvom rade ale pripravujú zoznam obetí holokaustu zo Slovenska.

Zhrnutie

Aj stručný prehľad sedemdesiatročnej činnosti ÚZŽNO ilustruje, že táto inštitúcia vznikla a pracovala vo veľmi zložitých podmienkach. V rokoch 1948 – 1989 musel najskôr prekonať odpor (najmä ortodoxnej) časti židovskej komunity. Pred rokom 1989 sa pokúšal v politicky nepriaznivom prostredí vytvoriť pre členov podmienky na dodržiavanie náboženských predpisov a v neposlednom rade hľadal prijateľné kompromisy s požiadavkami totalitnej moci a ateistickej ideológie. Situácia sa ešte viac skomplikovala po okupácii ČSSR v auguste 1968. Podstatná časť komunity (hlavne ľudia v produktívnom veku) zvolila odchod do zahraničia. Na rozdiel od štyridsiatych rokov však prvou voľbou väčšiny z nich nebol Izrael, ale zámorie a štáty západnej Európy. Výsledkom bolo výrazné oslabenie obcí, pasivita členov, najmä však definitívne prerušenie medzigeneračnej kontinuity judaizmu. V dôsledku sebaobraných reakcií mnohých rodín a obmedzenej činnosti Zväzu a obcí mladá generácia vyrastala bez prístupu k informáciám o hodnotách judaizmu, židovskej histórii a tradíciách. Napriek problémom a určitým nedostatkom možno jednoznačne konštatovať, že vznik a činnosť ÚZŽNO významne prispeli k zachovaniu kontinuity židovskej komunity.

3. kapitola
Synagógy, cintoríny a iné majetky
náboženských obcí

Výsledky evidencie ľudí a majetku, ktorú realizoval ÚZŽNO krátky čas po skončení druhej svetovej vojny, nepotešili, ale ani neprekvapili. Po holokauste sa vlastne nič iné nedalo očakávať.

Symbolickou ilustráciou prevládajúceho stavu komunity je list, ktorý na adresu ÚZŽNO prišiel zo Spišskej Belej:

„Dovoľujeme si Vám opätovne oznámiť, že podľa podaného hlásenia náš židovský cintorín a synagóga boli celkom zničené a nevieme, čo počať. Ráčte nám aspoň dajakú pomoc alebo radu dať, čo by sme mohli urobiť, lebo takto to ďalej nemôže zostať, to je hanba pre židovstvo a z pietnych dôvodov sa musí niečo robiť.

S úplnou úctou

Aladár Kleinberger, vedúci ŽNO.“¹⁶⁶

V roku 1930 mala táto neveľká obec 157 členov (Encyklopédia3 : 78). Oslobodenia sa dočkalo necelých 10 %. Ako ilustruje ďalší list, koncom roka 1947 evidovala „predbežne 11 členov, takže predbežne o oprave synagógy bolo by predčasné hovoriť. Čo sa týka opravy cintorína, každopádne by sme boli zato, lebo to je hanba pre židovstvo, ako to predbežne vyzerá a musíme celú silu na to vynaložiť, aby tam bolo voľačo urobené. Z celého cintorína tam nič neni a to je ‚zbožná úcta‘ pre každého človeka, aby sa tam voľačo urobilo.“¹⁶⁷

Tieto texty, ktoré delia od seba necelé dva týždne, symbolicky prezentujú problémy a priority náboženských obcí na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Odrážajú malý počet zachránených, s tým spojenú

„nepotrebnosť“ synagógy (a jej zlý stav), význam, pripisovaný miestu posledného odpočinku. Nepriamo tak dávajú za pravdu názoru, podľa ktorého povojnové Slovensko pripomínalo „obrovský cintorín“.

Uvedené problémy boli všeobecne rozšírené, takže podobné listy mohli vzniknúť v hociktorom inom z množstva slovenských mestečiek, kde sa pokúšali obnoviť ŽNO a náboženský život. V nejednom z nich ešte v šesťdesiatych rokoch 20. storočia pôsobili zvyšky niekdajších aktívnych komunit. Ich nepočetní členovia sa usilovali udržať židovské tradície a pamiatky. Po holokauste, najneskôr po auguste 1968 títo ľudia (a ich obce)

Pohľad na starý židovský cintorín
v Bánovciach nad Bebravou ponúka
zaujímavý kontrast medzi históriou
a súčasnosťou. Archív ŽNO Trenčín.

postupne mizli. Niektorí emigrovali alebo odišli do väčších miest, iní sa vydali na cestu bez návratu. Dnes na týchto miestach väčšinou nájdeme len viac či menej zruinované pozostatky „hmotného kultúrneho dedičstva“ v podobe zdevastovaných synagóg a spustnutých cintorínov.

Mapovanie komunity

Základom pre ďalšie smerovanie sa stala evidencia členov a majetkov náboženských obcí. Na základe zvolených kritérií sa delili na „živé“ a „zaniknuté“. ÚZŽNO pre túto úlohu vytvoril Technický referát. Do polovice päťdesiatych rokov ho viedol viac ráz spomínaný predseda ŽNO v Liptovskom Mikuláši, pán Eugen Fischer.¹⁶⁸ V jednotlivých dedinách a mestečkách na strednom a východnom Slovensku dokumentoval majetky komunity. Výsledkom jeho činnosti sú stovky správ, uložených v archívoch Zväzu a náboženských obcí.

Fischer písal svoje správy strojom na hárok formátu A4. Textová časť mala štandardizovanú podobu, čo uľahčuje dnes orientáciu v problematike. Okrem informácii o aktuálnom počte členov a rodín v danej lokalite správa obsahovala súpis a stav majetkov ŽNO, ktoré dopĺňal situačný plánik. Zo správ vidno, že prakticky každá kehila vlastnila synagógu alebo modlitebňu a cintorín. Niektoré mali okrem toho mikve či iné religiózne objekty, prípadne školské priestory a byty rabínov, učiteľov alebo duchovných.

Eugen Fischer spisoval tieto majetky, vyhodnocoval ich technický stav a určoval rozsah prípadných opráv. Určoval, ktoré objekty sú vhodné na predaj a navrhoval ich cenu. Často osobne vyhľadával a oslovoval potenciálnych kupcov a zúčastňoval sa na rokovaniach. Z etnologického hľadiska význam jeho informácií zvyšuje skutočnosť, že v mnohých správach možno nájsť dôležité údaje o stave príslušnej komunity. Tieto poznatky tvorili dôležitý podklad pri rozhodovaní, či Zväz príslušnú obec zaeviduje ako zaniknutú, alebo funkčnú. Fischerov názor mal váhu aj v tomto smere.

Medzi riadkami možno vyčítať aj údaje o vzťahoch židovskej komunity s majoritným okolím, ale aj o postojoch úradných miest. Ako príklad uvediem časť správy zo Žabokrekov:¹⁶⁹ „V cmenteri je vyše 40 % náhrobných kameňov zvalených a zničených a v prítomnosti zástupcu ŽNO p. Kohna som zistil, že v posledných dňoch boli znovu zničené tri náhrobné kamene, ktoré boli minulý mesiac znovu postavené.

Nakoľko opätovne zisťujem v rôznych obciach na Slovensku, že vandalizmus v našich cmenteroch aj ďalej trvá, prosím upozorniť na to Povereníctvo vnútra a žiadať vyšetrenie, nakoľko miestny veliteľ NB ako aj v Žabokrekoch v takýchto prípadoch vzdor oznámeniu nerobia žiad-

ne opatrenia.“¹⁷⁰ Neišlo o výnimočnú situáciu. Podobný obraz ponúkal E. Fischer (a neskôr aj jeho nástupcovia) vo svojich správach častejšie. Rovnakú realitu konštatovalo aj predsedníctvo ÚZŽNO v roku 1954: „Poškodenie a zneuctenie cintorínov sa stalo stálym javom na Slovensku, trestné oznámenia proti neznámym páchatelom sú v behu a v málo prípadoch sa podarilo zistiť záškodníkov.“¹⁷¹

Cintoríny

Miesta posledného odpočinku sú (duchovne aj fyzicky) vnímané inak než všetky ostatné objekty. Podľa princípov judaizmu sú hroby a ľudské ostatky nedotknuteľné. Sú totiž majetkom nebohých, preto len oni majú právo rozhodovať, čo sa s nimi stane. Pri diskusiách na túto tému „padli aj návrhy odpredať náhrobné kamene cintorínov tam, kde židovská náboženská obec už zanikla. Tento návrh bol zamietnutý posudkom rabínskym, podľa ktorého náhrobný kameň tvorí majetok zosnulého a preto je nepredajný“ (Eichler : 10).¹⁷² Poškodenie hrobov a náhrobných kameňov, či zneuctenie pozostatkov patrí medzi najvážnejšie hriechy. Príslušníci a inštitúcie komunity majú morálnu povinnosť použiť všetky dostupné prostriedky, aby zabránili zničeniu cintorína a napravili prípadné škody. V odôvodnených prípadoch je síce povolená exhumácia a prenesenie pozostatkov na iné miesto, cintoríny či jednotlivé hroby však nemožno rušiť z dôvodu nezaplatenia poplatkov zo strany pozostalých alebo z iných banálnych príčin. Na druhej strane komunita po oslobodení chýbali prostriedky, potrebné na ich udržiavanie.

B. Eichler sa zaoberal aj dobovou situáciou cintorínov: „Na naliehavú žiadosť židovskej náboženskej pospolitosti a to oboch centrálnych úradov v zemiach českých a slovenských štát urobil výnimku u Židov a ponechal cintoríny vo vlastníctve židovských náboženských obcí a v ich správe. Vtedy sa vychádzalo z takej úvahy a poznatku, že miestne štátne orgány by skoro likvidovali cintoríny tam, kde už nie je židovská nábožen-

ská obec. Niečo pravdy na tom je. Na druhej strane, podľa môjho názoru, otázka údržby cintorínov na veľmi dlhé časy, najmä tam, kde už ŽNO neexistuje, je veľmi zložitá a problematická. Proste z dôvodu, že v týchto miestach niet spoľahlivej záruky bezpečného dozoru a spravovania. Demolácie a krádeže hodnotnejších náhrobných kameňov boli veľmi časté. Páchateľa bolo ťažké nájsť a ho vypátrať, a keď ho už vypátrali a našli, boli to deti alebo osoby trestnoprávne nezodpovedné,¹⁷³ aspoň pravými zločincami takto predstierané a aranžované.

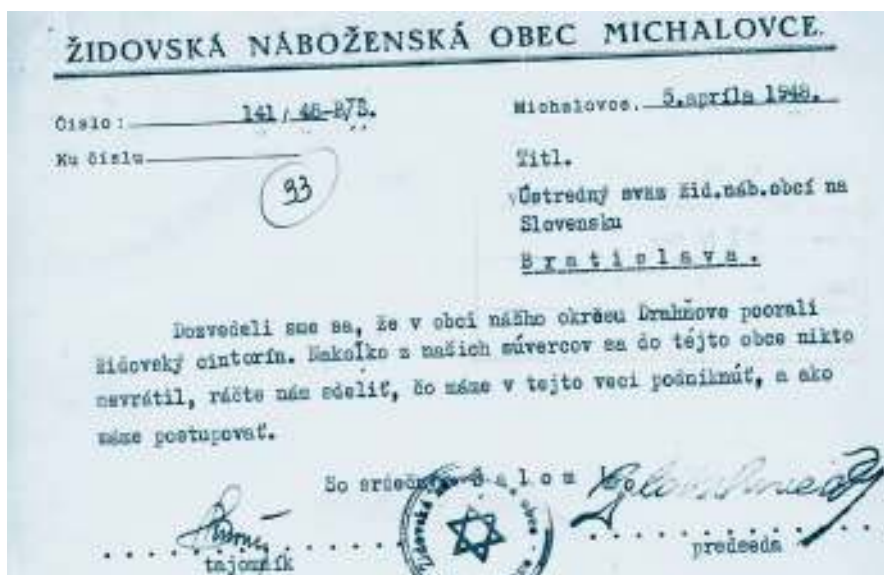
Najspoľahlivejším spôsobom sa javilo také riešenie, že niektorému miestnemu nežidovskému spoluobčanovi sa zmluvne prenechalo užívanie cintorína (tráva, ovocie) a tento sa zaviazal udržiavať ho v poriadku. Takéto zmluvné užívacie riešenie je ovšem obmedzené na doživotie kontrahenta. A čo ďalej?“ (Eichler : 9-10) Archívne údaje potvrdzujú, že ponúkané riešenie sa obce snažili využívať, nie vždy však boli úspešné. Niekde chýbali miestni záujemcovia, inde sa ukázali ako neseriózni a nezodpovední.

Každý prípad sa riešil individuálne, všeobecne však možno zhrnúť, že po holokauste sa postoje k dodržiavaniu príkazov a zákazov halachy postupne zmierňovali. Mnohí preživší (a ich potomkovia) stratili dovtedajší rešpekt k judaizmu a preberali spôsob myslenia majority. Úlohu hral aj záujem štátu (napr. pri stavbách cesty, budovaní tovární či priehrad), ktorý dokázal presadiť svoj názor aj v prípade nesúhlasu orgánov komunity. O ďalšom osude cintorínov rozhodujú aj ekonomické aspekty. Prostriedky potrebné na ich udržiavanie či opravy poškodených hrobov prevyšujú možnosti Zväzu, ktorý za väčšinu z nich zodpovedá, pretože bývalé náboženské obce zanikli.¹⁷⁴ Ich členovia (a ďalšie generácie), pokiaľ prežili, väčšinou emigrovali. Ako ukazuje nasledujúci mail, mnohí z nich si v duchu židovských tradícií aj ďaleko od domova udržiavajú pietny vzťah k miestam posledného odpočinku predkov: „Je to naša zodpovednosť, starať sa o našich pozostalých, o našich predkov!!! Hovorím to, zdôrazňujem to, aj keď ja tam nemám mojich dedkov a babky... Oni nemajú hroby... ako väčšina našich starých rodičov... Som o tom presvedčený, že robiť niečo musíme. My robiť niečo musíme, pokiaľ môžeme, vládžeme. Naše deti to iste robiť nebudú. A na tých zopár čo tam ostalo to všetko nezvládnú. Robia ťažko a dosť!!! To nie je žiadny kóved starať sa o cintorín. Chcel som dať iba popud – čo bude, keď my nebudeme... Kto to bude robiť? Židovské cintoríny sú na večnosť...“ (Imro z Nemecka).¹⁷⁵ Podľa doterajších neúplných poznatkov je dnes na Slovensku takmer 700 židovských cintorínov.¹⁷⁶

Mnoho z nich „bolo zničených, resp. sa premenili na skládky odpadu“.

Ďalšie sa využívajú ako stavebné parcely, mestské komunikácie, katolícké cintoríny, futbalové a detské ihriská (Stern 1998: 38).

Okrem času a prírody devastáciu cintorínov urýchľujú krádeže a vandalizmus. Veľa náhrobkov je z drahších materiálov, možno ich predať alebo využiť rôznym spôsobom. Článok v českom týždenníku Respekt ilustruje, že problém je nadčasový a nedotýka sa len Slovenska. Autorka informuje o stave židovského cintorína v Prostějove: „Celé náhrobky či jejich úlomky byly zabetonované v základech domů, v silnicích, zdobily skalky, zahradní chodníčky i vchod do kurníku“ (Kavanová 2015 : 38). Článok

List zo ŽNO Michalovce nepotrebuje komentár... [Archív ÚŽNO.](#)

našiel odozvu v mailovej diskusii fóra Svetlo: „Mám s tým osobnú skúsenosť. V osemdesiatych rokoch v Liptovskom Mikuláši podnik Technické služby mesta verejne predával náhrobné kamene zo zrušeného židovského cintorína. S tým, že ide o švédsku žulu, lebo „židia mali aj na cintoríne drahé kvalitné veci“. Žiadny súdruh sa nečudoval, ani nepohoršoval.“ Iný prispievateľ obmedzil svoj komentár na jediné vetu: „To nekradli nacisti alebo komunisti, ale susedia.“¹⁷⁷

V archívnych materiáloch nachádzame množstvo dokladov o tom, že ničenie cintorínov a krádeže náhrobných kameňov prebiehali počas celého obdobia po oslobodení. Eugen Fischer v správe o stave židovských cintorínov v Skalici okrem iného uviedol:

„d/ Starý cintorín. V bezprostrednom susedstve kostola a kostolného dvora nachádza sa starý, úplne zaplnený cintorín, ohradený vysokým kamenným múrom, vôbec nepoškodený a to preto, že zvonku je ťažko badateľné, že je to cintorín a tento je neprístupný.

e/ Nový cintorín. Medzi cintorínmi r.k. a ev. a.v. leží nový väčší cintorín, ktorý je úplne zničený. Kamenná ohrada na viacerých miestach vylámaná, otvorená, takže cez cintorín prechádzajú cudzí ľudia a vyjmúc dvoch náhrobných kameňov všetky náhrobné kamene sú vyvalené a zničené vo veľkom počte. Tento cintorín patrí medzi najviac zničené cintoríny na Slovensku.

Vzhľadom na to, že vyvalené náhrobné kamene budú aj ďalej odvlečené z cintorína, vyzval som pána Viliama K., aby ihneď obstaral od tamojšieho murárskeho majstra rozpočet na prevedenie najsúrnejších murárskych prác, a to zamúranie otvorov z materiálu, ktorý sa získa pri odbúrání umrlčej komory a vyhotovenie železnej brány.“ Veľavravné je záverečné odporúčanie: „Odhladiť od pietnych a morálnych dôvodov má sa tento cintorín dať do poriadku aj z etických príčin, nakoľko ho respomenuté dva kresťanské cintoríny sú v najvzornejšom poriadku.“¹⁷⁸

O niekoľko rokov neskôr sa na Fischera obrátil skalický kňaz doc. Dr. Ján Ďurovič: „Nielen ako farár, ale ako mestský kronikár a ešte inak ako štátny konzervátor už niekoľkokrát som sa obrátil na m. žid. obec, na m. nár. výbor aby dali do poriadku túto kultúrnu ostudu opravili znivočený žid. cintorín, ktorý – a to je tá ostuda Skalice – nedobré ruky porúchali až žalostne za pred. ľudáckeho režimu. Vy, vraj pán architekt, máte tú vec v rukách. Preto Vás i takto srdečne prosím, nenechávajúte tento cintorín ďalej v tomto stave, žaluje veľmi na naše mesto. Nie je to pred cudzincom ku cti, ale ani žiadnej obci. Ráďte urýchlene dať ho do poriadku, lebo každým dňom sa ďalej hubí, roznášajú odtiaľ materiál a vždy ťažšie ho bude opraviť.“¹⁷⁹ Fischer vo svojej odpovedi objasnil príčiny zlého stavu cintorína, ale priblížil aj vandalizmus časti miestnych obyvateľov: „V roku 1948 sme robili prípravy na opravu vyše uvedeného cintorína, a v roku 1949 za spoluúčinkovania p. Viliama Kleina zo Skalice boli znovupostavené všetky vyvalené náhrobné kamene. Tieto ale neostali dlho postavené, lebo reakcionárske živly sa postarali o to, aby náhrobné kamene boli opätovne

vyvalené a zničené. Chceli sme aj novú ohradu postaviť, ale nenašli sme na to podnikateľa, ktorý by sa podujal tejto práce. Ponuka tamojšej firmy Ing. Doležal bola nadmieru vysoká.“¹⁸⁰ Takmer na deň presne o päť rokov neskôr predseda MNV v Skalici v odpovedi na dotazník ÚZŽNO vecne uviedol: „ad 1/ V obci Skalica sa nachádzajú dva židovské cintoríny. Ad 2/ Obidva sú v dezolátnom stave. Ad 3/ Zvalené sú väčšinou všetky kamene. Ad 4/ Dozorom nebol poverený nikto.“¹⁸¹

Neradosť obraz ponúka dokument z Trnavy: „V posledných dňoch opätovne sme zistili zo správ sedliakov, prichádzajúcich z vonkova,

Bratislavský ortodoxný cintorín dlhé roky ponúkal návštevníkom aj pohľad na neďaleký Dunaj. Dnes ho však od rieky oddeľuje mohutná novostavba hotelu Kempinski. Foto Rastislava Stoličná, Archív ÚEt SAV.

že kostoly a synagógy sa rozoberajú a ničia. Už častejšie sme upozornili na tento stav a požiadali sme Vás, aby ste predaj jednotlivých domov na vonkove previedli cez nás, ktorí pomery lepšie poznáme ako Vy. Pretože niet osoby, ktorá by sa o kostoly a cintoríny starala, sú tieto vydané na pospas skaze. Ide o kostoly, ale hlavne cintoríny v týchto obciach: Špačince, Suchá, Zavar, Nádaš, Dubová, Opoj. V obci Špačince sme museli zakročiť na MNV, aby sa zachránil aspoň zbytok ohrady cintorína. V Nádaši s bu-

dovú kostola nakladajú tak, jako by už bol predaný a majetkom iného. I cintorín v Malženiciach je v hroznom stave. Tento by sme zreštaurovali, keďže tuná ležia príbuzní našich členov, ale prosíme Vás o vyjadrenie, či by ste nám prispeli. (...) Prosíme Vás, aby ste sa touto vecou vážne zaoberali, lebo bola by hanba, aby teraz bolo zničené to, čo sa zachránilo z doby okupácie.“¹⁸²

V Chtelnici kamenný múr cintorína „je len na jednej strane na niekoľkých miestach násilným spôsobom poškodený tým, že na tieto miesta vyviezli zničené náhrobné kamene, z ktorých jednotlivé kusy ležia aj mi-

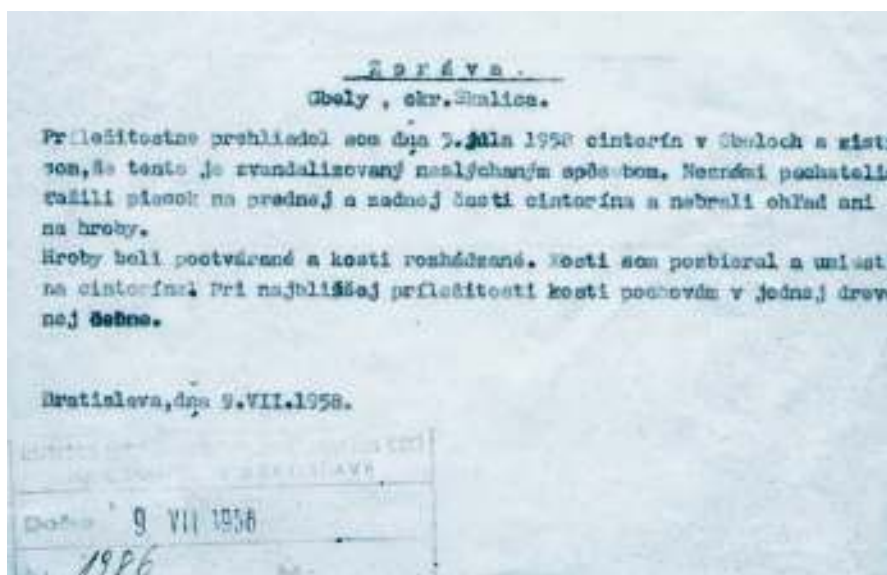
Fotografia z cintorína v Gbeloch bola zhotovená v roku 1958. Záber potvrdzuje, že na vandalsky poškodený cintorín bol skutočne smutný pohľad. Archív ÚZŽNO.

mo cintorína. V cintoríne medzi početnými náhrobnými kameňmi je zničených asi 25 %, taktiež násilným spôsobom je zničená aj úmrtná komora, poťažne odnesená strecha.“¹⁸³ Na cintoríne v Beckove došlo „k odcudzeniu troch kameňov švédskej žuly“. V tomto prípade však páchatela chytili a obžalovali.¹⁸⁴

V Čiernej nad Tisou miestny občan požiadal, aby mu „pridelili židovský cintorín na vlastnú potrebu“. Jeho stav opísal nasledovne: Ozna-

mujem Vám, že na mieste bývalého cintorína už nie je vidieť žiadnych stôp, ktoré by naznačovali, že tam niekedy jestvoval, nakoľko občan bývajúci blízko cintorína menom Š.V. náhrobné kamene vybral a rovny rozkopal“.¹⁸⁵

Prejav „ekonomického motivovaného“ vandalizmu a neúcty k mŕtvym približuje správa pracovníka ÚZŽNO P. Weissa: „Príležitostne prehliadol som dňa 3. júla 1958 cintorín v Gbeloch a zistil som, že tento je z vandalizovaný neslýchaným spôsobom. Neznámi páchatelia ťažili piesok na prednej a zadnej časti cintorína a nebrali ohľad ani na hroby. Hroby boli pootvárané a kosti rozhádzané. Kosti som pozbieral a umiestnil na cintorín. Pri najbližšej príležitosti kosti pochováam v jednej drevenej bedne.“

Písomná správa o stave zdevastovaného cintorína potvrdzuje, že v tomto prípade išlo o prejav ekonomicky motivovaného vandalizmu. Tento fakt možno pomôže pochopiť, nie však ospravedlniť konanie páchatel'ov. Archiv ÚZŽNO.

cintoríne. Pri najbližšej príležitosti kosti pochováam v jednej drevenej bedne.“¹⁸⁶ Možno ešte horší obraz približuje správa o cintoríne v Malackách: „Pohľad na cintorín je strašný. Z asi 150-180 náhrobných kameňov sotva sú niektoré nepoškodené. Skoro všetky kamene sú prevalené, veľká časť z nich nie že je poškodená, ale na kúsky rozbitá a asi 1/3 kameňov úplne chýba. Tieto boli ukradené, odvezené.“ Nasleduje podrobný opis najhorších škôd: „Zvlášť poukazujeme na hrob poč. kryptu Bedricha Ohlera,

ktorého kosti a lebka jasne sú v otvorenej jame viditeľné. Ďalej na hrob, poľ. Kryptu rodiny Weinwurm, kde vidieť v jame rôzne roztrúsené kosti. Inak hovorí sa, že kosti Weinwurmovej, ktorá bezprostredne po fronte zomrela, roztrúsené boli v cintoríne a bolo ich treba znovu pohrabať. Potom poukazujeme na dve krypty rodiny Lederer, úplne zničené, otvorené a zneuctené. Konečne na veľkú kryptu rodiny Stern, ktorá sa nachádza v pravom vrchnom kúte cintorína, je otvorená, pošpinená, zneuctená, a ako sa zdá, aj mŕtvolý boli z nej odstránené. Ovšem tieto zneuctené hroby sú len ako príklad uvedené, veď takých je tam celá hromada a sotva sa nájde hrob, ktorý by nebol poškodený a zneuctený.¹⁸⁷

Veľa správ o poškodení cintorínov pochádza zo šesťdesiatych rokov. ŽNO Michalovce informovala Zväz, že „v obci nášho okresu Drahňové pooralí židovský cintorín. Nakoľko z našich súvercov sa nikto do tejto obce nevrátil, ráčte nám zdeliť, čo máme v tejto veci podniknúť a ako máme postupovať.“¹⁸⁸ V Hanušovciach „...v dňoch 28.4.1962 a 2.5.1962 boli schválne vyvrátené a rozlámané pomníky na židovskom cintoríne v počte 6 ks, preto Vás žiadame, aby ste urobili príslušné opatrenie“.¹⁸⁹ Priam kruto vyznieva stručná charakteristika stavu v Novej Bani: „Bolo nám oznámené, že židovský cintorín v Novej Bani bol zničený, zaoraný a náhrobné kamene odvezené.“¹⁹⁰ Opakované prípady vandalizmu sa objavili aj v Spišskej Novej Vsi. V roku 1967 sa príslušník tamojšej židovskej komunity adresoval na Miestny národný výbor list s hlavičkou „vec: neprístopnosti na židovskom cintoríne – hlásenie“. Okrem iného vymenoval hlavné problémy:

„1. náhrobné kamene z veľkej časti sú pováľané a poškodené, veľká časť bola záhadným spôsobom odcudzená; 2. jednotlivé hroby sú rozkopané do hĺbky 1 až 1 a pol metra, zemina nahádzaná bokom; 3. v smútočnej sieni všetky okná rozbité; 4. pred cintorínom smetisko a v cintoríne sú nahádzané rôzne predmety – staré hrnce, umývadlá, matrace a pod.

Žiadame Vás v mene všetkých občanov, aby týmto neprístopnosťam bol urobený z úradnej moci koniec, resp. náprava, aby nedošlo k poškodzovaniu náhrobných kameňov, hrobov, aby nebolo robené smetisko na takomto mieste pre všetkých tu i v zahraničí žijúcich občanov židovského vierovyznania, ktorí navštevujú hroby svojich najdrahších a toto

miesto odpočinku si ctia a vážia.“¹⁹¹ Reakcia ONV Spišská Nová Ves na ďalšiu sťažnosť (o 3 roky neskôr) ilustruje, že situácia sa nezlepšila: „Je pravdou, že niektoré náhrobné kamene sú vyvrátené, pri vchode do cintorína nachádzajú sa v kúte odpadky, vchodové dvere do márnice nie sú uzamknuté, cintorín je zarastený trávou, ktorá nebola kosená niekoľko rokov a pomedzi hroby rastú kriky.“¹⁹²

Nasledujúca informácia sa týka dediny Dolná Krupá: „Dozvedeli sme sa však – naša informácia je asi pol roka stará – že na pozemku cintorína bolo započaté so stavbou rodinného domu, náhrobné kamene boli traktorom zo zeme vytrhnuté a pravdepodobne použité ku stavbe domu.“¹⁹³

Od mája 1957 do 27.12.1962 prebiehala v trojuholníku ŽNO Košice – ÚŽŽNO – JRD Bohdanovce korešpondencia, ktorá ilustruje nielen rozdielny vzťah komunity a majority k cintorínom, ale aj medziľudské vzťahy. Nedobrovoľnou protagonistkou sa stala pani A. Š., ktorá „už dlhé roky dozoruje nad židovským cintorínom v Bohdanovciach a ako sme sa presvedčili, udržiava cintorín v najväčšom poriadku a všetky z toho vyplývajúce povinnosti koná svedomite a s najväčšou starostlivosťou. Ako odmenu má menovaná bezplatne trávu, ktorú kosí na cintoríne. Miestny národný výbor v Bohdanovciach neoprávnene už viac rokov požaduje od menovanej poplatok za trávu z cintorína. Ten poplatok menovaná aj zaplatila do pokladne obce. A. Š. obrátila sa na nás so žiadosťou, aby sme od Vás vyžiadali potvrdenie, že je poverená dozorovaním cintorína a ako odmenu má právo bezplatne kosiť trávu.“¹⁹⁴ Uvedenú žiadosť poslala ŽNO Košice a ÚŽŽNO požadované potvrdenie rýchlo vystavil. Po krátkej prestávke „pingpong“ pokračoval. Na základe ďalšieho listu z Košíc sa Zväz obrátil na MNV v Bohdanovciach: „Nateraz sme sa dopočuli, že máte v úmysle trávu zo žid. cintorína odpredať na verejnej dražbe. Žiadame Vás, aby ste z tohto predsavzatia upustili, nakoľko sa to prieči príslušným zákonným ustanoveniam, keďže so židovským cintorínom v Bohdanovciach disponuje výlučne naše ústredie v Bratislave. Ak by ste toho nedbali a jednali svojvoľne, naše ústredie by bolo nútené na kompetentnom mieste z Vášho jednanja vyvodiť patričné dôsledky.

Napokon by sme chceli ešte poznamenať, že s. Š. si u nás sťažovala, že pomníky na žid. cintoríne v Bohdanovciach boli poškodené a domáhala sa Vašou cestou nápravy. Na toto bolo však s. Š. odvetené, že „Vám nič do židovského cintorína.“¹⁹⁵ V júni 1958 „židovský cintorín v Bohdanovciach zvandalizovali občania cigánskeho pôvodu.“¹⁹⁶ Polícia, ktorá prípad vyšetrovala, zhodnotila situáciu nasledovne: „Hlásený prípad zvan-

dalizovania židovského cintorína v Bohdanovciach občanmi cigánskeho pôvodu z Bohdanoviec bol prešetrovaný. Cintorín sa nachádza v riadnom čistom stave. S občanmi cig. pôvodu bolo pohovorené a boli upozornení na následky opakovania sa podobných počínaní.¹⁹⁷ Korešpondencia síce pokračovala, na „bojisku“ ale dočasne zavládol (relatívny) pokoj. Až v máji 1962 ŽNO Košice znovu informovalo o problémoch: „V susedstve cintorína sa nachádza hospodárstvo tamojšieho JRD. Členovia JRD, aby si skrátili cestu, prechádzajú cez cintorín, na ktorom je vyšliapaná cesta. Keď s. Š. poškodený plot opraví, zase sa tento poškodzuje a prechádza sa

Skupina hrobov na židovskom cintoríne
v Zborove vytvorila romantické zátišie.

Foto Viera Kamenická.

cez cintorín, čím sa zašlapuje tráva, okrem toho deti, vidiac, že je voľný prístup do cintorína, prevádzajú na cintoríne futbalový šport.

S. Š. žiadala u správy JRD o nápravu, agronóm JRD sa však vyjadril v tom zmysle, že ak nastanú žatevné dni, JRD použije cintorín na uskladnenie slamy a pod. a cintorín nechá bagrom zrovnať, teda že si JRD cintorín osvojí.¹⁹⁸ Na listy Zväzu reagoval MNV Bohdanovce až o pol roka neskôr: „Obdržali sme oba Vaše príписы, ktorými sme sa zaoberali,

kde uvádzate, že členovia družstva prechádzajú cez cintorín. Táto skutočnosť je pravdivá a nedá sa jej zabrániť z toho dôvodu, že je to na samom okraji cintorína, vedľa domov, kde bývajú občania cigáni, ktorí sústavne tade prechádzajú i napriek nášmu zákazu. Zo strany JRD cintorín nie je rušený, ba naopak, JRD tento budúcim rokom oplotí drôteným pletivom z čoho polovicu už aj previedol.

Keďže dozorkyňa cintorína žiaden úkon pri tejto práci neprevádza, berie čisto úžitok z trávy a ovocia zo stromov, v dôsledku čoho je vo výhode ostatných členov JRD a následkom toho do prác JRD sa menej

Malý cintorín v obci Bátorce (okres Levice) je ohradený kamenným múrom. Spolu s vysokou trávou skrýva a chráni hroby pred očami okoloidúcich. Foto Gustáv Matijek.

zapája, žiadame Vás o oznámenie, či by úžitok mohol brať socialistický sektor, v danom prípade JRD Bohdanovce, ktorý by dozor ako aj nedotknuteľnosť cintorína dodržiaval.

Poznamenávame, že cintorín je už veľmi starý, náhrobné kamene sú z veľkej časti poprevracané odstupom rokov.¹⁹⁹ Z podnetu ŽNO Košice odmietol ÚZZŽNO žiadosť družstva. Ako zdôvodnil, dozorkyňa, ktorá bola v tejto funkcii od roku 1944 (pričom jej svokor pôsobil ako hrobár 36 rokov),

„si riadne koná svoje povinnosti a aj s ohľadom na vyššie povedané je našou morálnou povinnosťou, aby s dozorom cintorína za podmienok ako doposiaľ bola aj naďalej s. Š. poverená“.²⁰⁰ Týmto sa korešpondencia (aspoň podľa dochovaných archívnych dokumentov) po piatich rokoch skončila...²⁰¹

Záujem poľnohospodárskeho družstva, ktoré chcelo využívať pôdu cintorína, odráža list, ktorým MNV vo Falkušovciach „na základe žiadosti JRD v tunajšej obci o likvidáciu židovského cintorína, ktorý sa nachádza v strede družstevného honu“ položilo Zväzu 2 otázky:

„1. Či mienite naďalej udržiavať tento cintorín, nakoľko je teraz zarastený burinou

2. Či súhlasíte, aby tento cintorín bol zlikvidovaný.“²⁰²

Nasledujúce dokumenty potvrdzujú zlý stav cintorínov v rôznych oblastiach Slovenska: „Minulý týždeň som bola v Spišskej St. Vsi v cintoríne, tam odpočíva môj nebohý otec a starý otec. Žasla som, v akom prišernom stave sa cintorín nachádza. Náhrobné kamene (pomníky) sú rozbité a rozhádzané. Pomník môjho nebohého otca som nechala opraviť pred dvoma rokmi a zase je poškodený.

Husi sa tam pasú, hroby sú pošľapané, považujem to za najväčšiu krivdu, že sa nestaráte o to, aby mŕtvoly v klude odpočívali.

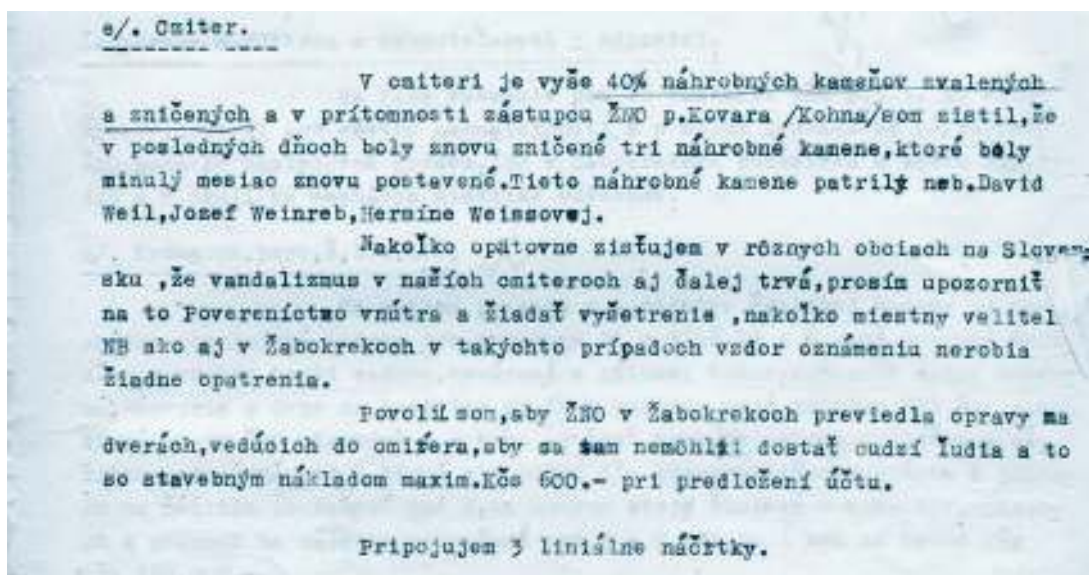
Pochybujem, žeby žid. náboženská obec v Bratislave²⁰³ nemala na také účely zabezpečené finančné prostriedky. Keď náš štát venuje miliónové hodnoty na opravy kostolov (r.kat.) a chrámov, takto považujem za samozrejmé, že aj my máme nárok na financovanie opráv žid. cintorínov, len žiaľ nemá sa kto o to starať.“²⁰⁴

„Oznamujeme, že sme dostali z Prievidze správu od pi. R.B., ktorá na naše požiadanie osobne navštívila býv. cintorín v Nitrianskom Pravne a podáva nám známu skutočnosť. Žiaľ, ako aj inde cintorín síce jestvuje, ale v stave akom mnohé naše cintoríny. Ani jeden kameň náhrobný nie je na mieste. Napriek tomu zhodou okolností v ten deň, keď pi. B. tam bola, neznámy človek tam pálil Nešume lichtl (sviečky – P.S.) na nejestvujúcom hrobe.“²⁰⁵

Správa E. Fischera o stave cintorína v Plešivci dokumentuje, že, hoci v menšej miere, existovali aj opačné príklady: „Tesne pri obci na svažovitom teréne nachádza sa cintorín strednej veľkosti ohradený kamenným múrom, ktorý je v poriadku, taktiež vnútorne je cintorín v najlepšom poriadku, nakoľko tamojší súverci sa pričínili o to, aby tento cintorín bol opravený a udržiavaný. Na tento cieľ venovali veľký obnos zo svojich prostriedkov a teraz požadujú uhradenie tohoto.“²⁰⁶

Likvidácia cintorínov

V prípade nevyhnutnosti sa z religiózneho hľadiska za vhodný spôsob riešenia považuje exhumácia. Judaizmus toleruje tento postup v dvoch prípadoch: „Dobrovoľná“ exhumácia vyplýva väčšinou z rozhodnutia pozostalých premiestniť pozostatky z nežidovského cintorína na židovský alebo z diaspóry do Izraela. Častejším dôvodom takéhoto aktu sú exhumácie v dôsledku nepriaznivých okolností. Obyčajne ide o dôsledok

Správu o cintoríne v Žabokrekochoch napísal Eugen Fischer v roku 1948. Potvrďuje, že vandalské útoky na židovské cintoríny neboli v tej dobe výnimočným javom. Archív ÚŽŽNO.

„vyšších záujmov“ štátu. V prípade „vynútených“ exhumácií funkcionári ÚŽŽNO či miestnych ŽNO vyvíjali úsilie, aby proces spĺňal religiózne požiadavky. Ich dodržiavanie zaručovala prítomnosť rabínov a členov pohrebného bratstva Chevra kadiša.

Oba modely sa objavili v prípade najstaršieho bratislavského židovského cintorína na dunajskom nábreží. V rokoch 1942/1943 úrady schválili stavbu tunela. Súčasťou projektu bola likvidácia cintorína. Takmer všetky

náhrobné kamene boli zničené. Členovia Chevra kadiša dostali povolenie, aby pod kontrolou rabinov premiestnili viac ako 4000 ostatkov do spoločného hrobu na neďalekom ortodoxnom cintoríne (podrobnejšie pozri Salner – Kvasnica 2012). Na mieste ostalo len 23 neporušených hrobov tzv. rabínskeho okrsku. V nich sú pochovaní najvýznamnejší bratislavskí rabíni. Najmä k hrobu Chatama Sofera pravidelne prichádzajú ortodoxní židia. V ich mene sa v auguste 1964 predstavitelia ŽNO Bratislava obrátili na ministerstvo financií so zaujímavým návrhom: „V otázke konzervovania týchto hrobov konzervatívna časť svetového židovstva sa delí na dve skupiny. Jedna časť by chcela previesť exhumáciu a pozostatky s pomníkmi prevážať do Izraela, druhá časť by nechcela rušiť pokojný spánok svätých rabinov a navrhujú dokončiť dielo mauzolea, do skaly postaviť menšiu budovu, miestnosť ‚Ohel‘, kde by sa mohli pútnici pomodliť a odkiaľ by mali vchod k hrobom pod povrchom zeme. Táto posledne spomenutá skupina si utvorila komitét ‚Vaad Leshmiras Kever Chatam Sofer Ugeoni Bratislava‘ v New Yorku. Vedúcimi činiteľmi tohto komitétu sú: rabín Samuel Ehrenfeld a Leopold Grünhut. Cieľom tohto komitétu je zachovať hroby v Bratislave.“²⁰⁷ Hroby ostali v Bratislave, projekt rekonštrukcie mauzólea sa úspešne realizoval až v rokoch 1999 – 2002.

Teoreticky si rovnakú úctu a starostlivosť vyžadujú aj desaťročia nepoužívané lokálne cintoríny, na ktorých sú pochovaní anonymní miestni občania. V archívoch sa viac ráz objavili nedobrovoľné exhumácie vynútené tlakom štátnych orgánov.

Na žiadosť o odkúpenie časti cintorína, ktorá prišla v roku 1956, reagovali predstavitelia ÚZŽNO jednoznačne: „Keďže ide o cintorín, teda kultovú záležitosť, patrí táto k rozhodnutiu Hlavnému rabinátu na Slovensku v Bratislave. Pre informáciu však poznamenávame, že podľa našich kanonických predpisov nesmie byť odpredaný cintorín, neberúc do ohľadu kedy bolo tam posledne pochované, iba ak by boli pozostatky premiestnené, poľahky exhumované do novšieho alebo iného židovského cintorína. Keďže však v tejto veci je zrejmé, že na predmetnom cintoríne boli ešte v r. 1894 prevedené pohreby, teda sú tam telesné pozostatky, nepríde tento odpredaj do úvahy.“²⁰⁸ Ako vidno, argument, že sa tu nepochováva už niekoľko desaťročí mal opačné dôsledky, než očakávali žiadatelia. Poslúžil ako dôkaz, že v zemi sa nachádzajú pozostatky a cintorín alebo jeho časť nemožno predať.

Zaujímavé sú podmienky, ktoré v rovnakom období určil ÚZŽNO (podpísaný je B. Eichler) v prípade cintorína v Šaštínskych Strážach (okr. Senica):

- „1. Žiadna exhumácia pozostatkov mŕtvol.
2. Ponechanie vlastníctva k celému objektu pre ÚŽŽNO.
3. Bezplatné užívanie areálu Miestnym národným výborom v Šaštínskej Stráži.
4. MNV v Šaštíne má dať pozbierať všetky náhrobné kamene a tiež zlomky, či už stoja alebo ležia, na jedno miesto uložiť a to na objekte cintorína, tieto náhrobné kamene dať architektonicky upraviť, opatriť pamätnou tabuľou, ktorej text by sme navrhli. Tento monument treba dať ohradiť jednoduchým plotom. Udržanie tohto pamätníka by bolo vecou MNV a na jeho náklad.
5. Zvyšok plochy cintorína by mohol MNV premeniť na park, pri čom nesmie sa hlbšie kopať ako najviac 30 cm do hĺbky.“²⁰⁹

Predtým aj neskôr ale ÚŽŽNO často zvolil menej jednoznačné riešenia. V roku 1963 Zväz reagoval na žiadosť o kúpu cintorína v obci Sokolany. Z odpovede vyplýva súhlas s predajom súkromníkovi. V tomto prípade teda neexistoval tlak štátu: „Úctive Vám oznamujeme, že Váš list sme predložili vdp. hl. rabinovi Eliášovi Katzovi, ktorý súhlasí, aby táto záležitosť bola vybavená podľa Vášho návrhu a pod dozorom dp oblastného rabína Šalamona Steinera v Košiciach.

Podľa toho náš zväz zásadne súhlasí s odpredajom pozemku bývalého cintorína za bežnú miestnu cenu. Kupiteľ berie na vedomie, že okrem kúpnej ceny prevedie potrebný výkop na vlastný náklad pod rituálnym dozorom. Kupiteľ znáša všetky trovy spojené s odpredajom a náklady spojené s exhumáciou.“²¹⁰

Podľa zápisnice z jednania zástupcov Štátneho majetku Oponice a ŽNO Topoľčany „MNV Oponice vydalo rozhodnutie zo dňa 17.2.1965, ktorým sa zrušuje židovský cintorín o rozlohe 0,63 ha“. Cieľom stretnutia bolo „konkrétne dojednať, ako dôjde k zrušeniu cintorína“. Zástupca ŽNO Topoľčany predniesol stanovisko Zväzu, podľa ktorého ŠM Oponice „má preniesť všetky náhrobné kamene do židovského cintorína v Topoľčanoch a tam ich zabudovať (ležato do betónu uložiť). Ďalej je potrebné na bývalom cintoríne v Oponiciach, ktorý bol zrušený rozhodnutím rady MNV označenie o zrušenom cintoríne na kamennej tabuli s označením „Tu sa nachádzal židovský cintorín Oponice a bol zrušený v roku 1965“. Zápis tiež zdôrazňuje, že „zástupca židovskej náboženskej obce v Topoľčanoch žiada, aby k tejto akcii bol osobne zavolaný, pretože musí pri tom byť prítomný podľa rituálnych predpisov“.²¹¹ Zaujímavé je, že text dohody hovorí len o náhrobných kameňoch, ale nespomína pozostatky

a spôsob zaobchádzania s nimi... Zmieňuje sa však o tom predchádzajúca korešpondencia medzi ÚZŽNO a ŽNO Topoľčany. Obsahuje trochu prekvapujúci kompromis: „Exhumácia by prišla do úvahy len u tých hrobov, kde sú pochovaní už po oslobodení. Myslíme však, že takýto prípad na uvedenom cintoríne nebude.“ V závere listu pisateľ zdôrazňuje, že ide o minimálne požiadavky, „lebo podľa našich kanonických predpisov bolo by nutné všetky pozostatky hrobov po exhumácii previesť do iného cintorína.“²¹² Ťažko povedať, z čoho pramenil ústup od tradičných princípov judaizmu. Pripomínam, že uvedený prípad prebiehal v polovici

Cintorín v Uhrovci je nemým svedkom
niekdajšej prítomnosti židovskej komunity
v tejto obci. Zároveň je smutným dokladom
súčasného stavu. Archív ŽNO Trenčín.

šesťdesiatych rokov, v dobe politického uvoľnenia. Vtedy na Slovensku ešte pôsobil rabín Katz a predsedom ÚZŽNO bol zástupca ortodoxie Benjamin Eichler.

O niekoľko rokov neskôr, už po emigrácii E. Katza a v období tuhej normalizácie, prejavilo JRD v Záhorskej Vsi záujem o odkúpenie časti cintorína. B. Eichler určil podmienky, ktoré už zohľadnili aj zaobchádzanie s pozostatkami pochovaných. Zaujímavá je záverečná klauzula textu, kto-

rá nepriamo potvrdzuje, že Zväz nemal k dispozícii mechanizmy, ktoré by zaručili dodržiavanie podpísaných zmluvných podmienok:

- „1. Predtým, čo by ste začali užívať časť nášho cintorína, je Vaše JRD povinné ohradiť ten kus cintorína, ktorý ostane zachovaný (šírka od poľnej cesty k betónovému chodníku) a opatriť bránou.
2. Potom opatrne prevážať (aby sa nepoškodili) všetky náhrobné kamene a podstavce do zostavšieho cintorína.
3. Postavenie pamätníka poľažne mohyly z náhrobných kameňov má byť zverené odborníkovi a práca ukončená behom jedného roka.
4. Časť cintorína, ktorú vezmete do užívania, nesmie byť tak upravená, aby pozostatky mŕtvov boli vyhrabané a poškodené (nekopať hlbšie ako 30-50 cm). Keby však predsa sa objavili kosti, tieto treba znovu pochovať na zostavšom kuse cintorína podľa náboženského ritu židovského.
5. JRD dá zhotoviť fotosnímky doterajšieho stavu cintorína a potom po postavení pamätníku a tieto v potrebnom počte zašle nášmu zväzu (trovy znáša JRD).

Otázka dodržania tohto ujednanja je vecou cti a piety a náš zväz verí, že zo strany JRD bude postupované ohľaduplne.“²¹³

V Biskupovej jeden z miestnych obyvateľov prejavil záujem odkúpiť časť bývalého cintorína. Na otázky ÚZŽNO tamojší MNV odpovedal: „1. ...nie je v pamäti najstarších občanov, kedy tu bola pochovaná posledná mŕtvola. 2. Taktiež ďalej MNV Biskupová zisťuje cestou najstarších obyvateľov obce, že cintorín je roľou 45-50 rokov. 3. Taktiež nepodarilo sa MNV Biskupová zistiť, koľko hrobov bolo na doterajšom židovskom cintoríne v Biskupovej. Nenachádzajú sa tam žiadne pomníky, pamätne dosky a pod.“²¹⁴

Na základe uvedených údajov Zväz súhlasil s predajom. Pod posledným bodom zmluvy dodatočne doplnili nasledovné podmienky: „Na odpredanom pozemku sa nachádzali hroby a celý tento pozemok bol v poslednej dobe obhospodarovaný JRD v Biskupovej ako role. Na pozemku sa nenachádzajú už náhrobné kamene a takisto nevidno značky hrobov.

Kupujúci sa zaväzuje kúpený pozemok používať ako záhradu, prípadne vysadiť ovocnými stromkami, avšak neprevádzkať hlboké výkopy a taktiež sa zaväzuje na kúpenom pozemku nepostaviť žiadnu stavbu. Kupujúci si postaví rodinný domček vedľa tohto pozemku a nie na teraz touto zmluvou kúpenom pozemku.“²¹⁵

Na žiadosť dvoch miestnych občanov, ktorí v Trnovci nad Váhom chceli odkúpiť časť cintorína, reagoval ÚZŽNO ústretovo: „...a oznamujeme, že sme ochotní odpredať Vám tú časť cintorína, kde sú dva hroby pochovaných osôb. Tieto hroby musíte riadne ohradiť s možnosťou prístupu k týmto. Taktiež musí byť umožnený vstup do cintorína, ktorý zostáva svojmu účelu.“²¹⁶ Pritom o niekoľko rokov skôr podobnú žiadosť z tej istej obce Zväz odmietol, „lebo len uprostred cintorína je tá časť, kde sa hroby nenachádzajú“. Ako odškodné ponúkli vtedy uchádzačovi možnosť, „že prevezme dozor a ako odmenu môže kosiť trávu z cintorína“.²¹⁷

Pohľad na časť cintorína v Dvoroch nad Žitavou ilustruje stav, v akom bol pred rokom 1990. Foto Katarína Krajčovičová. Archív ÚEt SAV.

V roku 1965 informovala ŽNO Žilina, že tamojší Váhostav plánuje postaviť v časti cintorína slobodáreň pre svojich pracovníkov: „V tejto osobitnej, múrom oddelenej časti nášho cintorína sa nachádzajú tri hroby mŕtvych zo samovrážd, ktoré hroby sa nachádzajú v časti tohto pozemku Váhostavom žiadanej. Podľa predbežného jednanja Váhostav je ochotný na vlastné výlohy previesť úradnú exhumáciu týchto hrobov a zariadiť znovupochovanie týchto mŕtvov na mieste nami určenom...“²¹⁸ ÚZŽNO

s týmto návrhom súhlasil, upresnil však podmienky: „Zásadne nie sú námietky proti tomu, aby ste vyhovelí požiadavke Váhostavu n.p. v Žiline a dali k dispozícii čiastku cintorína za podmienky, že všetky náklady musí znášať menovaný podnik. Najmä je potrebné, aby znášal exhumáciu mŕtvych, ktorí sú pochovaní v 3 hroboch, a to nielen náklady úradnej exhumácie, ale aj náklady rituálneho pracovníka, ktorý bude od Vás vyslaný, aby túto exhumáciu dozeral a robil. Keď Váš rituálny pracovník nie je presne oboznámený s rituálnym postupom takejto exhumácie, môžeme požiadať hlavný rabinát, aby Vám dal potrebné pokyny.“²¹⁹

V porovnaní s neďalekým ortodoxným cintorínom je neologický cintorín mladší a menší. Napriek tomu ponúka záujemcom nielen informácie o zosnulých, ale aj mnoho „fotogenických“ pohľadov. Foto Peter Salner.

Zaujímavý príbeh sa odohral v neďalekej Čadci. V máji 1955 tamojšia ŽNO informovala Zväz, že miestny Zväzarm (Zväz spolupráce s armádou) prejavil záujem o trojročný prenájom časti cintorína „na účely výcviku“. „Pri osobnom jednaní o tejto veci poukázali sme nato, že prenájom cintorína naisto by nedobre pôsobilo na verejnosť nášeho mestečka a že by to bolo aj nezvykle, aby v mieste posledného odpočinku našich predkov bolo zriadené cvičišťo vojenskej organizácie. Konečne sme poukázali na

to, že nemôžeme v tejto veci konečnoplatne jednať bez toho, aby sme Vás o tej veci vyrozumeli a Vás žiadali o zaujatie stanoviska v tejto veci.“²²⁰ K dohode zrejme nedošlo, pretože o niekoľko rokov chceli odkúpiť časť pohrebiska Štátne lesy so zámerom vybudovať tu garáž. Vo svojej žiadosti sľubovali, „...že odobratím časti cintorína nebude narušená pieta zomrelých.“²²¹ ÚZŽNO v odpovedi síce upozornil, že „podľa našich kanonických predpisov nesmie byť cintorín scudzený“, zároveň však vyjadril súhlas: „Keďže tu ide o verejný záujem a Váš ctený podnik nás uistuje, že nebude narušená pieta zomrelých, súhlasíme s odpredajom tej časti žid. cintorína v Čadci, ktorú uvádzate vo Vašom liste (2386 m²).“ V ďalšom texte vyslovili nespokojnosť s navrhovanou cenou a požadovali, aby záujemca na svoje náklady vybudoval nový múr. V prípade, že by sa v odpredanom priestore našli hroby, „zaväzujete sa v každom prípade previesť exhumáciu podľa pokynov nášho Hlavného rabinátu v Bratislave“.²²² Rezignáciu a ústup od dodržiavania náboženských predpisov ilustruje nasledujúci prípad. MNV v Beluši vyzval „na doriešenie úpravy alebo likvidácie predmetného cintorína v Beluši, čo je potrebné nevyhnutne z hľadiska hygienického aj estetického doriešiť“.²²³ Vtedajšie vedenie Zväzu požadovalo len „dôsledne dodržať smernice o pohrebníctve podľa vyhlášky č. 47/1966“. Ostatné podmienky sa týkali ekonomickej stránky problému.²²⁴

Uvedený stručný prehľad ilustruje, že v súvislosti s cintorínmi sa objavilo široké spektrum problémov a riešení. Jednotlivé prípady sa posudzovali individuálne. Škála riešení sa pohybovala od úsilia dôsledne rešpektovať požiadavky halachy o nedotknuteľnosti cintorínov cez hľadanie kompromisov až po rezignáciu na akékoľvek religiózne podmienky. Pre pochopenie zvolených rozhodnutí často chýbajú podrobnejšie informácie o konkrétnych okolnostiach.

Synagógy (nielen) zaniknutých obcí

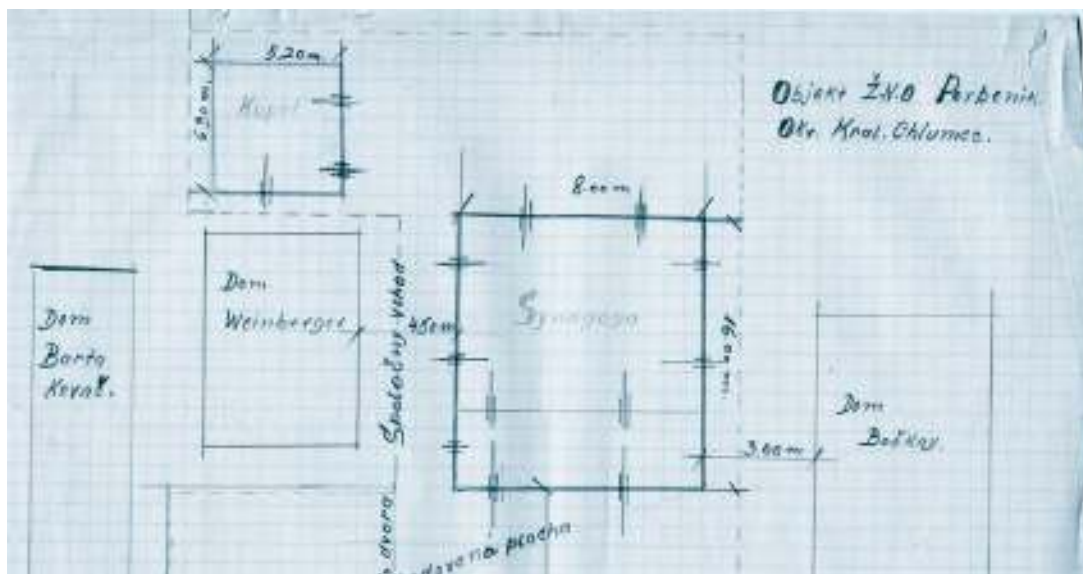
Synagógy (prípadne modlitebne) boli a sú dôležitým predpokladom fungovania židovských obcí. Ako spomínam vyššie, prakticky každá obec mala takýto objekt k dispozícii, neraz však bol v havarijnom stave: „Nehnutelný majetok sa skladá z kostola (zničený, znesvätený, vykradnutý)...“²²⁵ Zároveň treba opäť pripomenúť, že religióznu hodnotu nevytvárali múry či zariadenie interiéru, ale zvitky Tóry. Bez nich si tieto objekty mohli uchovať svoj estetický, architektonický, historický (a pre niekoho aj emocionálny) rozmer, strácal sa však ich religiózny význam. Synagógy často zmizli z povrchu zemskeho a časom aj zo spomienok. Pamäť miesta udržiavali len jednotlivci, ktorí ich kedysi navštevovali a uchovali si k nim hlboký osobný vzťah.

Zväz nemal personálne ani finančné možnosti, aby sa staral o stovky opustených objektov. Východisko videl v predaji. K tomuto riešeniu ho okrem ekonomických dôvodov neraz nútil aj tlak miestnych inštitúcií. Situáciu približuje reakcia predstaviteľov ÚZŽNO. Na výhrady členov bývalej ŽNO v Kuklove, ktorí nesúhlasili s plánovaným predajom ich synagógy odpovedali: „K odpredaju týchto nehnuteľností sme pristúpili na nátlak NV, ktorý nás žiada aby sme cirkevné nehnuteľnosti priviedli do náležitého poriadku, alebo aby sme tieto odpredali, lebo v dezolátnom stave ponechať budovu nie je prípustné. Hrozí nám preto vyvlastnenie týchto budov, a keďže budovy nemôžeme nechať opraviť, lebo oprava by vyžadovala veľkých nákladov, museli sme sa rozhodnúť pre odpredaj týchto nehnuteľností.

Zdôrazňujeme, že boli nás to dosť, keď musíme pristúpiť k odpredaju našich synagóg, kde voľakedy sa konali bohoslužby a zvelebovali Všemohúceho a dnes nie je tam nikoho, kto by oživil túto tradíciu. Nemôžeme preto ináč, ako sa postarať aspoň o to, aby z našej synagógy bola zriadená budova, ktorá neurazí dôstojnosť božieho stánku. Keď by ste znovu mohli zriadiť ŽNO v Kuklove, slúžilo by to nám iba radosťou a sami by sme radi prispeli k obnove kostola.“²²⁶

< V lavici bardejovskej synagógy sedí pán Špíra. Tento silno veriaci človek sa dlhé roky staral o osudy miestnych židovských objektov. Foto Viera Kamenická.

Dobové správy nasvedčujú, že v mnohých prípadoch režim slovenského štátu, vojnové udalosti a prípadné následné „aktivity“ miestnych obyvateľov priviedli synagógy do nepoužiteľného stavu. Ojedinele existovali aj opačné prípady: „Stavba synagógy má veľmi pekný vzhľad z vonkajšej strany, typu moderného, keďže múry sú z tehál pálených a masívne zbudovaná, takže vojnovými udalosťami nie sú múry veľmi poškodené, iba ostatné časti, a to: okná, dvere a vnútorné zariadenie, čo je žiaľ Bohu ako u všetkých ostatných opustených synagóg. Strecha je plechom pokrytá a táto není poškodená. Dľa tvrdenia tamojšieho člena M.S. dali postaviť túto synagó-

Plánik z roku 1948 pripomína
zaniknutú židovskú komunitu
v Pribeníku. Archív ÚZŽNO.

gu bývalí členovia r. 1910.⁴²⁷ List Evanjelického farského úradu približuje pohľadom zvonka smutný stav synagógy (ale aj náboženskej obce) v Bošáci: „Budova nachádza sa uprostred obce. Je vo vnútri zničená, zariadenie úplne rozobraté, všetky okná zničené, strecha silno poškodená na dvoch miestach. Keďže evanjelická cirkev v Bošáci nemá svojho chrámu – a keďže z údov bývalej židovskej obce v Bošáci nikto sa nevrátil a – s poľutovaním zisťujeme – sa už asi nikto nevráti, a niet teda nádeje na obnovenie samo-

statnej židovskej obce bošáckej, umienili sme si poprosiť o láskavé odpredanie tejto budovy pre bohoslužobné ciele evanjelickej cirkvi v Bošáci.“²²⁸

Keď sa v roku 1967 začalo hovoriť o možnosti reštitúcií cirkevných majetkov, ÚŽŽNO pripravil zoznam synagóg a modlitebni.²²⁹ Obsahuje spolu 173 položiek, ktoré sú rozdelené do dvoch kategórií. V prvej sa nachádza 39 „vybavených prípadov“. Päť z nich ostalo stále vo vlastníctve ÚŽŽNO, 18 vrátil štát „in natura“ a za ďalších 16 poskytol finančnú náhradu. Druhú, podstatne rozsiahlejšiu časť zoznamu označili ako „Synagógy a modlitebne – zaradené už do zoznamu pre navrátenie majetku podľa pripravovaného zákona“. Obsahuje 134 položiek (celkovo ide o 173 objektov v 117 lokalitách celého Slovenska). Pri väčšine týchto budov sú uvedené aj údaje o ich funkciách v polovici šesťdesiatych rokov. Stav 34 bývalých synagóg (25,4 %) charakterizovali varianty slov „ešte stoja“. V niektorých sa naďalej konali bohoslužby. (Z týchto údajov vyplýva, že napríklad v Lučenci, Trnave, Bánovciach nad Bebravou, Jesenskom či Kráľovskom Chlmci ešte v šesťdesiatych rokoch aktívne pôsobili náboženské obce.) Nasledujúce riadky ilustrujú neutešený stav veľkej časti týchto objektov: „Modlitebňa v rozmeroch 8x5 m veľká, veľmi chatrne zariadená, neslúži už asi 7 rokov svojmu účelu, ale tvorí jedno skladište pre vyradený nábytok. Nábytok modlitebne spočíva z jednej svätej skrine, kde sú 3 sefer Thory umiestnené, údajne je 1 košerná, ostatné nie. Na jednej Thore je aj jeden jad (ukazovátka, používané pri čítaní Tóry – P.S.), inak ostatné k Thoram patriace sväté náradie tam chýba. Mimo toho sú tam 10 ks lavičiek obyčajných (nie kostolných), 1 kachle, 1 pár postriebných ale vadných svietnikov, 1 preuches (opona – P.S.) na sväté skrine.“²³⁰

Dvadsať objektov zo zoznamu (14,9 %) „už neexistuje“. V troch prípadoch je uvedené, že na ich mieste vznikli parkoviská, v štvrtom tu bola štátna cesta. Účel ďalších 16 objektov v zozname chýba. Ostatné bývalé synagógy noví majitelia využívali podľa svojich potrieb. Najčastejšie (54 prípadov, čo je 39,4 %) slúžili ako skladovacie priestory rôzneho druhu.²³¹ Často v nich boli sýpky a sklady obilia. Ďalších 7 objektov sa využívalo na bývanie. V ostatných boli hlavne stolárske (6), ale aj iné dielne,²³² pekárne (3), ale aj krajčírstvo, mliekareň, telocvična či garáž. Štyri bývalé synagógy sa využívali na školské účely, ďalších šesť sa zmenilo na kultúrne zariadenia rôzneho druhu (kino, divadlo, kultúrny dom, koncertná sála a pod.) V Malackách sekretariát Československého zväzu mládeže chcel kúpiť tamojšiu synagógu a zriadiť v nej Dom pionierov. Žiadosť vyvolala rozpaky: „Ide o modlitebňu a je otázka, či môže byť táto podľa nábožen-

ských predpisov použitá na vyššie uvedený účel. Podľa informácie majú sa tam konať zhromaždenia, školenia, spoločenské hry mládeže, slovom všetko, čo je spojené s pionierskym hnutím.⁴²³³

Na tomto mieste urobím malú odbočku do budúcnosti. Postupom času sa menili majitelia aj funkcie mnohých objektov. Spôsob neskoršieho využitia často odporoval podmienkam, ktoré Zväz dohodol v predajnej zmluve. Po novembri 1989 môžeme v mnohých mestách pozorovať opačný proces. Objavuje sa trend vrátiť objekty pôvodným vlastníkom, alebo využívať bývalé synagógy na duchovné a kultúrne účely. Často sa to

Pohľad na synagógu v Malackách
svedčí, že nestála na periférii, ale tvorila
prírodnú súčasť mestskej zástavby.
Archív ÚŽŽNO.

deje v spolupráci so židovskými organizáciami (ÚŽŽNO alebo náboženské obce), alebo aspoň s ich vedomím a súhlasom. Výsledky majú niekedy ambivalentný charakter. Na ilustráciu možno uviesť situáciu, ktorá vznikla v Trnave. Bývalá neologická synagóga patrí v súčasnosti Galérii Jána Koniarika, ktorá v nej umiestnila Centrum súčasného umenia. Po rozsiahlej rekonštrukcii ju 18. februára 2016 za účasti diplomatov, predstaviteľov ÚŽŽNO a zástupcov samosprávneho kraja opäť sprístupnili verejnosti

vernisážou výstavy japonského umelca Tets Ohnariho. Neďaleká ortodoxná synagóga, postavená v roku 1891, sa zmenila na kaviareň. Podľa svojej webovej stránky Synagóga Café „jednoduchá stavba bez veží pôsobí podľa zvyklostí navonok skromným dojmom. Jej vnútro však návštevníkovi ponúka impozantný zážitok. Zážitok, ktorý úzko súvisí s priestorom.

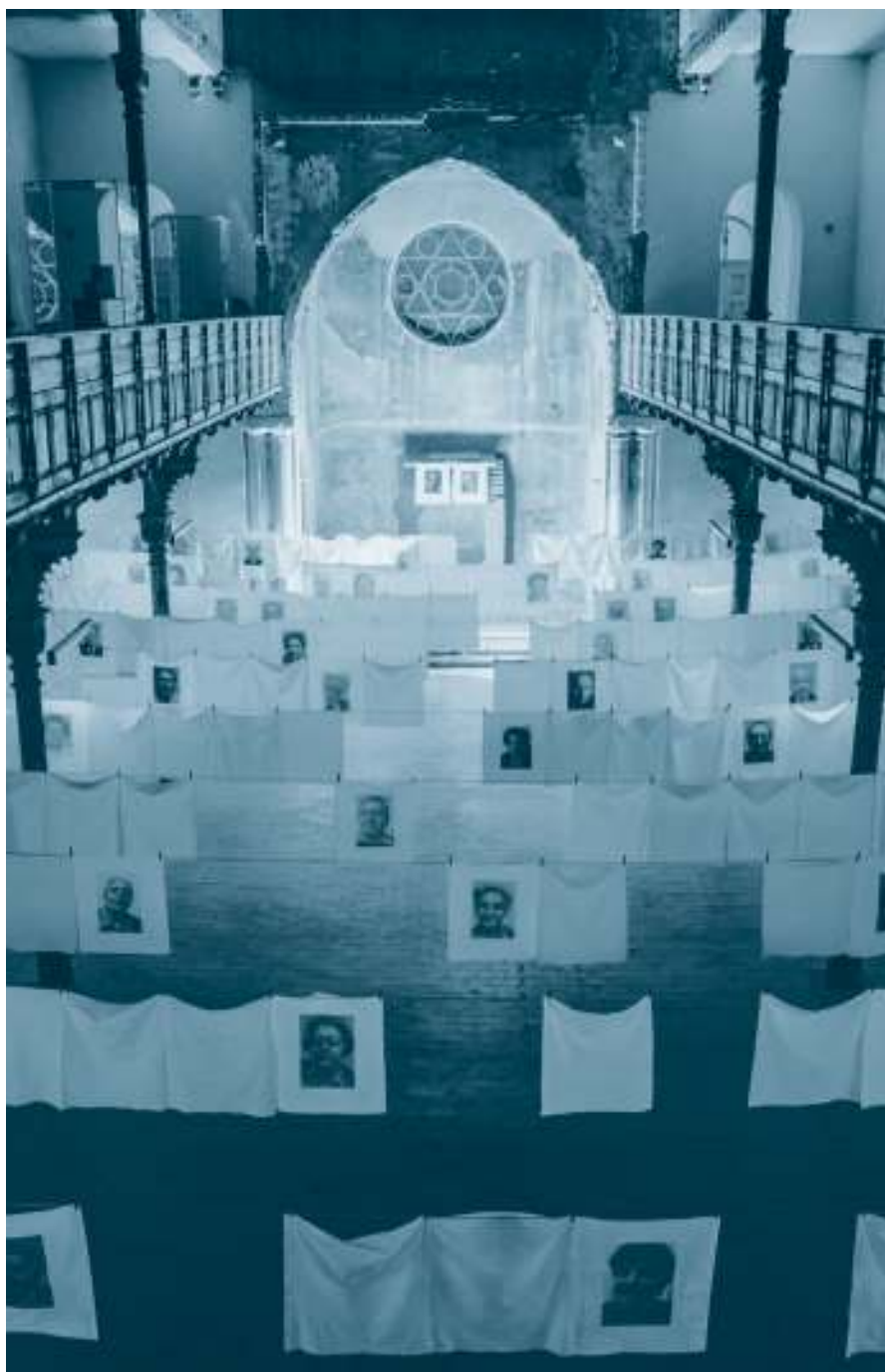
Dnes odsvätená synagóga získala ocenenie Najkrajšia zrekonštruovaná sakrálna stavba na Slovensku. Po prečkaní pohnutých časov minulého storočia sa stala miestom, kde už niekoľko rokov možno zažiť kultúru v rôznych formách. Výstavy, koncerty, besedy alebo literárne čítačky. To

Pohľad do interiéru v Malackách informuje nielen o tom, že „so Sovietskym zväzom na večné časy“. Dokumentuje zároveň aj, že objekt mal v päťdesiatych rokoch rozmanité využitie. Archív ÚŽŽNO.

je len časť z množstva udalostí, ktoré na vás čakajú. Malá synagóga je zároveň miestom, kde vás privíta štýlová kaviareň, ktorá rešpektuje odkaz minulosti. Práve v spojení s ním predstavuje multifunkčný priestor, ktorý svojim návštevníkom ponúkne okrem skvelej kávy aj čosi viac.

Umenie. Kultúru. Krásu. Pohodlne sa usadte, vyberte si z nášho pestrého menu a vychutnajte si príjemné chvíle s jedinečnou atmosférou Synagóga Café.

V kaviarni budú prebiehať akcie rôzneho charakteru: vernisáže, koncerty, školenia, firemné večierky, módne prehliadky, divadelné vystúpenia.“ Reklama nepreháňa. Podnik ponúka pekný interiér, bohatý výber zákuskov a nápojov, nechýba príjemná obsluha. Židovskí návštevníci však napriek tomu často neskrývajú, že v nich tieto priestory vyvolávajú zmiešané pocity...

Ako som spomenul, na základe vyhlášky 231/1945 ÚZŽNO mal za úlohu riešiť ďalší osud týchto objektov. Pokiaľ to bolo možné, dbal, aby nový účel neprotirečil religióznym kritériám, kladeným na budovy, v ktorých nedávno prebiehali bohoslužby. Platilo pravidlo, že synagógy boli ochotní za určitých podmienok odpredať, nie však prenajímať.²³⁴

Podobný príbeh prežívajú aj obyvatelia Lučenca. Po desaťročiach márných snáh tam bola nedávno opravená zdevastovaná budova veľkej neologickej synagógy. Verejnosti sa takto vracia významná náboženská a kultúrna pamiatka. Radosť z tohto počinu kalí obraz smutnej reality. Objekt pripomína, aká veľká komunita pôsobila pred niekoľkými desaťročiami v meste, v ktorom sa dnes k židovským tradíciám hlásia len jednotlivci (podrobnejšie Vitti 2015).

Vrátim sa späť do štyridsiatych rokov. Tieto predajné aktivity prebehli najmä v čase, keď ÚZŽNO viedol najskôr Armin Frieder a po ňom jeho brat Emanuel (1945 – 1949). Podľa dnešných kritérií sa môže výsledok javiť ako neúspech, ktorý sa pokúšame aspoň čiastočne napraviť po roku 1989. Väčšina niekdajších synagóg buď zanikla, alebo ich využívali (z dnešného pohľadu) nedôstojne. Ak však hodnotíme stav z hľadiska tradičného judaizmu, bilancia vyznieva skôr pozitívne. Z tohto aspektu nevadila premena na rôzne sklady, byty, dielne a pod. Naopak, ako nežiaduce sa javilo v súčasnosti preferované „kultúrne“ využitie (kiná, divadlá, koncertné a výstavné priestory, kultúrne domy). Zmluvy, ktoré som mal možnosť čítať, väčšinou podmieňovali predaj tým, že objekt nesmie slúžiť na zábavné účely.²³⁵ Zo zoznamu vyplýva, že takéto ustanovizne sa objavili len v šiestich prípadoch (4,5 %). V zmluvách však chýbali sankcie za prípadné porušenie tejto podmienky, preto sa nedali vylúčiť dodatočné

< Bývalú neologickú synagógu v Trnave premenili na galériu.
V roku 1997 sa tu uskutočnila výstava Ľ. Stacha Plátna
spomienok a zabúdania. Návštevníci mohli vidieť fotoportréty
ľudí, ktorí prežili holokaust, prázdne plátna zas pripomenuli,
že mnohí zahynuli. Foto Ľubo Stacho.

zmeny. Očakávanie, že takéto zmluvy budú trvalou prekážkou proti nevhodnému využitiu objektu sa nejavila ako reálna.

K postoju funkcionárov Zväzu musím na tomto mieste opakovane uviesť vetu z vyššie citovaného listu: „Nemôžeme preto ináč, ako sa postarať aspoň o to, aby z našej synagógy bola zriadená budova, ktorá neurazí dôstojnosť božieho stánku.“²³⁶ Nasledujúca korešpondencia ilustruje, že už v štyridsiatych rokoch existovali vo vnútri komunity rozdielne predstavy o vhodnom riešení týchto objektov. Proti religióznym kritériám, ktoré presadzoval Zväz, stálo často presvedčenie členov niektorých obcí,

< Obľúbená trnavská kaviareň Synagoga Cafe bar sídli v bývalej ortodoxnej synagóge. Po komplikovanej rekonštrukcii tento priestor opäť získal niekdajšiu krásnu tvár. Foto Peter Salner.

^ Skôr, než sem začala verejnosc' priťahovať kvalita kávy a zákuskov, lákali návštevníkov najmä zaujímavé výstavy, koncerty či iné kultúrne podujatia. Foto Rudolf Klein.

že dôstojnejšie je ich využitie na kultúrne účely. Dokladom je spor medzi ÚZŽNO a ŽNO v Senici. Z môjho pohľadu začal listom, ktorým sa tamojšie Roľnícke skladištné družstvo (RSD) obrátilo na ÚZŽNO s ponukou odkúpenia synagógy. Pri čítaní listu som v prvom momente mal dojem, že došlo k nedorozumeniu a žiadateľ zle pochopil, čo sa od potenciálneho kupca očakáva. Ďalšia korešpondencia však ukázala, že ide o dôsledok názorového stretu vo vnútri komunity.

V spomenutom liste RSD okrem iného uviedlo: „Nakoľko máme záujem o kúpu tejto Synagogy, obraciame sa na Vás so zdvorilou žiadosťou o informácie v tomto smere. Aké sú predajné podmienky: cena a iné, keďže sme sa dozvedeli, že sa smie predať výhradne na kultúrne ciele. Poznnamenávame, že my by sme to po riadnej oprave chceli prispôbiť na sklad – sýpku pre obilie – už z tohtoročnej úrody.“²³⁷ Vzhľadom na preferovaný religiózny prístup sa súhlasné rozhodnutie ÚZZNO javilo ako samozrejmosť. Korešpondencia predsedu ŽNO v Senici s vedením Zväzu však ukázala, že obec presadzovala iné riešenie: „Obsah Vášho listu vzal

Neologická synagóga v Lučenci bola pôvodne určená pre viac ako 2000 veriacich. Po holokauste ostala prázdna a postupne sa zmenila na ruinu, s ktorou si nik nevedel poradiť. Foto Maroš Borský.

som na vedomie a oznamujem Vám, že disponent tunajšieho Roľníckeho družstva navštívil mňa a predložil mi aj jeho plán. Já som mu odpovedal, že dali sme svoje slovo polit. obci s tou podmienkou, že spraví z kostola kultúrny dom (kino), pekne upravená budova by aspoň nám bola památkou, že tam niekedy bol náš kostol. Ale to si nikto z nás nepreje, ba ani nepripustíme, aby na miesto kostola bolo skladište na obilie alebo iný tovar.“²³⁸

V ďalšej korešpondencii svoj názor ešte rozvinul: „Podľa Vášho listu zo

dňa 19. júla mala hosp. komisia tento mesiac vo veci odpredaja kostola rozhodovať, tak Vám chcem tú vec objasniť, čo aj môžete hospodárskej komisii predniesť.

Musíte na túto vec z nášho hľadiska hľadať. My nemáme záujem na tom, aby sa kostolná budova predala, ani za veľké, ani za malé peniaze. Keby bolo možné kostol slušne opraviť, a keby sme mali aspoň 20 návštevníkov pri každej B-hoslužbe, tak by sme boli všetci pre to, aby sa budova slušne opravila a aby slúžila ďalej ako kostol, stoj, čo stoj. Ale takto je nás v piatok – sobotu 10-11, však by sme v tejto veľkej budove, kde sa 300 osôb

Dlho sa nedarilo nájsť spôsob, ako túto cennú stavbu zachovať pre budúce generácie. Úsilie však nebolo márne a 10. mája 2016 predstavili zrekonštruovaný objekt verejnosti. Foto Roland Vass.

zmestí stratili, v zime zmrzli. Oprava by stála (núdzová) 1.000 000 a keby už bol kostol opravený, tak ho uzavrieť, nechať ho opustený a čakať, aby darebáci, keď sa v noci napijú, aby mali kde okná rozbíjať?

Zas tak, jak to je, budova ďalej stáť nemôže, lebo dnes ešte stojí pohromade, ale musí sa s tým rozhodne nejaký poriadok spraviť.

Politická obec chce náš kostol kúpiť za Kčs 300000, chce tam zriadiť kultúrny dom, ktorý je tu veľmi potrebný. Budovu znútra a zvonku pekne

< Zničenie hrozilo aj synagóge v Bytči. Podľa najnovších informácií sa však zdá, že bude slúžiť miestnej verejnosti ako kultúrne centrum. Foto Ľubo Stacho.

^ Kontrast starého s novým. Pohľad na synagógu v Bytči. Foto Ľubo Stacho.

opravia, a keď sa niekedy na to podívajú naši potomci, tak budú mať snáď z toho radosť, keď počujú, že tá pekná budova bola židovský kostol.

Z druhej strany, snáď by to Roľnícke družstvo aj lepšie zaplatilo, ale chce z toho urobiť skladište a naši cirkevníci sú proti tomu, aby tam bolo zaprášené, zašpinené skladište, keď tam môže byť pekný kultúrny dom.

Teda takto musíte sa na tú vec dívať, nejde vždy o to, koľko ide do vrečka, ale niekedy aj duša musí byť trochu uspokojená. Ráčte to teda takto Vašej hospodárskej komisii predniesť a po rozhodnutí tejto nás vyrozumieť.“²³⁹ V archíve a dostupných prameňoch (Encyklopédia3; Bárkány – Dojč 1991) som našiel len údaje, že synagóga bola poškodená vojnovými udalosťami, chýbajú ale informácie o jej ďalšom osude. Nasledujúce dve krátke poznámky naznačujú veľa. V komentároch k zoznamu synagóg z roku 1967 pri názve Senica opisujú jej stav jedným slovom: synagóga. Z údajov Encyklopédie však vyplýva, že neslúžila pôvodnému účelu: „Veľká synagóga v Senici bola cez vojnu veľmi poškodená a tak sa bohoslužby konali

v malej dočasnej modlitebni.“ Pretože väčšina z 80 členov obce „sa v roku 1949 vystažovala do Izraela a iných štátov“, prestal sa časom používať aj tento náhradný objekt (Encyklopédia3 : 34).

V Žiline sa tiež prejavili rozdiely medzi religióznymi kritériami Zväzu a predstavami členov miestnej kehily. Záujem o kúpu synagógy Ješurun prejavila Slovenská filmová spoločnosť: „Sme toho názoru, že keď prestaneme byť majiteľmi, môže sa budova voľne používať na hocikaký účel s výnimkou kresť. kostolov a pod. Vyjednávali sme preto so Slovenskou filmovou spoločnosťou ohľadne predaja a bolo nám oznámené, že na základe Vašich informácií, daných uvedenej ustanovizni, nie je prípustné z kostola urobiť filmovú sálu a preto toto vyjednávanie je hatené.“²⁴⁰

Zaujímavý dokument predstavuje zápisnica zo Zlatých Moraviec: „Politická obec v Zlatých Moravciach hodlá odkúpiť bývalú ortodoxnú synagógu za účelom zriadenia kultúrneho domu, ktorý má slúžiť výhradne kultúrnym, osvetovým a telovýchovným cieľom. Zástupcovia politickej obce prehlasujú, že v budove nebude zábavná miestnosť, výčap alebo podobné. Taktiež bude javisko stavané mimo obvodnými múrmi bývalej synagógy, takže miestnosť bude použitá len pre publikum.“²⁴¹

V súlade s náboženskými predstavami reagovalo ŽNO Bardejov na žiadosť poskytnúť modlitebňu pre potreby kina: „Vašej žiadosti zo dňa 22. februára 1950 o udelení súhlasu k zabratíu synagógy Židovskej náb. obce v Bardejove pre zriadenie kinosály nemôžeme vyhovieť z týchto dôvodov: 1. Spomenutá synagóga slúži t.č. Roľníckemu skladištnému družstvu v Bardejove na uskladnenie chlebovín, čím slúži verejnému záujmu. Tento účel je v súlade s náboženskými rituálnymi predpismi židovskej konfesie. 2. Zabratie synagógy, resp. jej použitie na zábavné ciele odporuje náboženským predpisom Židovskej náboženskej obce.“²⁴²

Kritériám Zväzu zodpovedala žiadosť, ktorá prišla z východoslovenskej obce Poruba pod Vihorlatom, preto porušili jedno zo svojich pravidiel a súhlasili s prenájmom bývalej synagógy: „Kostol na garáže môžete používať bezplatne, aj na inú prevádzku, len nie na zábavné účely a práve pre túto výhradu sa k vlastníctvu pridriavame. Považujeme údržbu a dozor nášeho cintorína ako protihodnotu za užívanie bývalého kostola, ktorý zostáva nesporne našim majetkom.“²⁴³

Sťažnosť „posledného predsedu ŽNO v Turzovke“ poukazuje na dve skutočnosti. Z náboženského hľadiska obsahuje kritiku, že Zväz dopustil, aby sa bývalá synagóga zmenila na krčmu. Možno ešte dôležitejšie je upozornenie, že (nielen v tejto obci) došlo k spolužitiu židov s aktívnymi predstaviteľmi bývalého režimu (teda obetí a ich prenasledovateľov). Podľa pisateľa ÚŽŽNO predal údajne synagógu jednému z nich: „S opodstatneným roztrpčením prijal som správu, že tieto cirkevné majetky boli už odpredané a krv mi stúpila do hlavy, keď som sa do počul, že žid. kostol odkúpil istý H., krčmár, ktorý bol vynikajúcim gardistom, prenasledovateľom

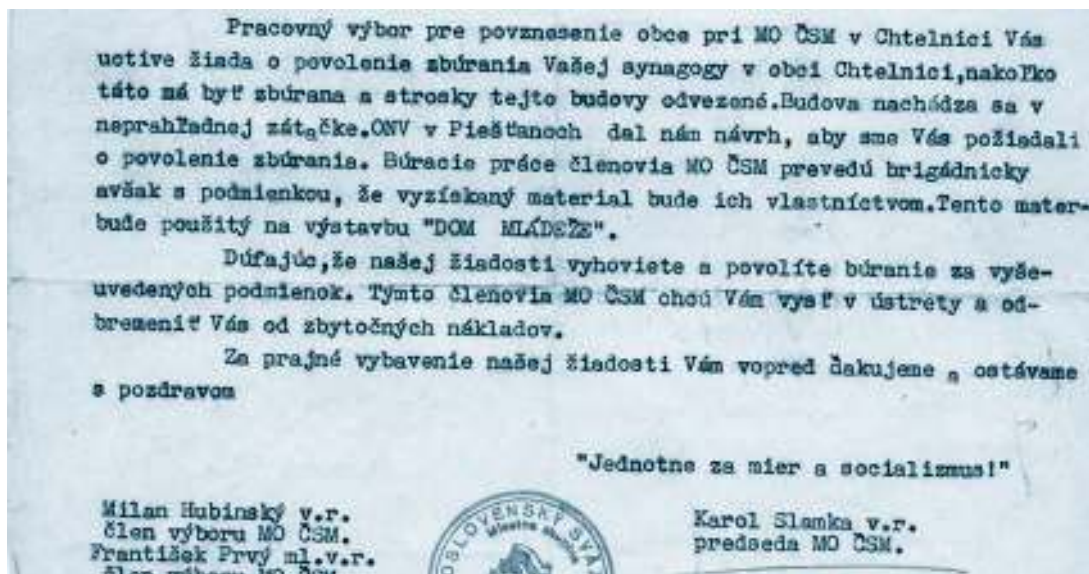

< Súčasný pohľad na synagógu
v Huncovciach. Foto Ľubo Stacho.

^ Pohľad do interiéru.
V minulosti hojne navštevované
bohoslužby vystriedal
veľkosklad. Foto Ľubo Stacho.

židov, arizátorom,²⁴⁴ ktorý kúpnu cenu získal z nečestného obohacovania sa z majetku môjho priateľa a príbuzného J.F., ktorého arizoval a napokon vydal aj s rodinou na odsun do Poľska, kde zahynuli všetci. Tento fašista dovršuje svoj triumf tým, že na posvätnom mieste zakladá ‚pajzel‘ zvaný hostinec a to na potešenie miestnej fašistickej peleši. Nedivil by som sa, keby túto krčmu potom pomenoval názvom ‚Hostinec k židovskej bužnici‘ ako sa v obci už povráva.“²⁴⁵ Z odpovede ÚŽŽNO vyplýva, že situácia bola

zložitejšia: „Kostol bol odpredaný pod podmienkou, že tento nebude použitý na nedôstojné ciele, menovite na mieste synagógy nesmie byť umiestnený hostinec alebo zábavná miestnosť a že na novostavbe bude pamätná doska s obsahom, že „Na tomto mieste stála židovská synagóga do roku 1944, kedy bola zničená fašistickými zločincami.“ Nezachovanie hocikto-rej zmluvnej podmienky má za následok zrušenie kúpnopredajnej zmluvy a uvedenie a vrátenie nehnuteľnosti do pôvodného stavu a pôvodnému vlastníkovi.²⁴⁶ Ako kuriozitu uvediem, že o tento objekt prejavila záujem aj Miestna organizácia Komunistickej strany Slovenska. Vo svojej žiadosti

[Bez komentára...](#)

[Archív ÚŽŇO.](#)

uviedla: „Na mieste modlitebne mieni MOKSS postaviť budovu, ktorá bude slúžiť kultúrnym a spoločenským potrebám pracujúceho ľudu tunajšieho kraja.“²⁴⁷ V Čachtici plánovali premeniť synagógu na Dom mládeže.

V Záhorskej Vsi miestny Sokol poslal „písomnú ponuku na nehnuteľnosti, nachádzajúce sa na parcele č. 93 v Uhorskej Vsi, pozostávajúcej z bývalého židovského templu a obytného domu. (...) Templ bude používaný ako telocvičňa.“²⁴⁸ Rukou písaný list členky bývalej obce Halič približuje

nesúhlas s postupom pri odpredaji tamojšej synagógy: „Dopočuľa som sa, že žid. kostol v Haliči pri Lučenci bol bez nášho upovedomenia a súhlasu predaný. Už mňa žiadali tunajší ľudia, že by som predala tunajší kostol, ale moje židovské svedomie mi to nedovolilo. Musím Vám vysvetliť, že kostol bol vždy našim privátnym majetkom. Kostol bol vystavaný od p. neb. Mesingera, bývalý tunajší továrnik, čo potom oddal tunajším veriacim. Na kostol sme nikdy od nikoho podporu nežiadali. Preto dúfam, že keď ste to bezo mňa predali, budete si držať za povinnosť, z toho obnosu, to jest 45000 Kčs, jednu čiastku dať na náš tunajší cintorín, ktorý je úplne rozbúraný.

Chcem Vám poznamenať, že v roku 1935 bol náš kostol čiastočne zhorený a vtedy ostatní veriaci neboli finančne založení, teda ja s mojím nebohým manželom, ktorý zahynul v koncentráku sme dali z vlastných peňazí to opraviť a nežiadali sme od Vás podporu na opravu. Bohužiaľ nie som v tom položení dnes, že by som dala z mojich vlastných peňazí ten cintorín opraviť. Práve zato dúfam, že cítite v sebe toľko židovskej povinnosti, že tentokrát mi z týchto peňazí poukážete.“²⁴⁹ Odpoveď na tento list je z viacerých príčin zaujímavá. UZŽNO konštatuje, že v júni 1947 „vypísali sme verejnú súťaž prostredníctvom tamojšieho Národného výboru. Nepodnikli sme teda nič bez vedomia širšej verejnosti a museli sme predpokladať, že aj Vy ste mala o súťaži vedomosti“. (Doklad o vyhlásení súťaže v roku 1947, rovnako ako nižšie spomínanú správu E. Fischera, som medzi dokumentami z Haliča skutočne našiel.) Odpoveď pokračuje: „Už z náboženského hľadiska nemôžeme pripustiť, aby bývalý kostol v úplne poškodenom stave bol vystavený posmechu ďalšej verejnosti a preto je odpredaj účelný.

Čo sa týka Vašej ctenej žiadosti vo veci opravy cintorína, považujeme túto za úplne oprávnenú. Cintorín by musel byť opravený aj v tom prípade, aj keby tam nebola odpredaná nehnuteľnosť. Ráčte sa preto obrátiť na nášho technického referenta p. Eugena Fischera v Liptovskom Sv. Mikuláši, odvolajte sa láskavo na našu dnešnú správu a zadovážte rozpočet na opravu cintorína.“²⁵⁰

V Poltári zaniknutá obec, ktorú zastupovala ŽNO v Lučenci, vlastnila okrem synagógy a iných budov aj cintorín. Vzhľadom na ich stav navrhli predaj: „Bohužiaľ v Poltári a okolí niet ani jediného židovského ducha a synagóga, ktorá počas vojnových udalostí utrpela zásah, je opustená a čím ďalej tým viac sa znivočí, lebo nik o to starosť nemá. Taktiež aj cintorín je zneuctený a pošpinený, používa sa za pašienku chudobných v obci. Teraz sa prihlásil u nás Miestny kultúrny spolok v Poltári s tou

Z fotografie je zrejmé, že bývalá synagóga v Tvrdošíne plní po rekonštrukcii nové, komerčné funkcie. Foto Ľubo Stacho.

žiadosťou, že by synagógu aj s cintorínom odkúpili a to tým spôsobom, že by sa zaviazali tú časť cintorína, kde sú pohrabné miesta ohradiť a najmenej 20 rokov sa starať o to, aby o toto miesto bolo dôstojne postarané. Ďalšiu časť cintorína by používali na vlastné účely, nakoľko táto má charakter lúky.²⁵¹ Medzi záujemcami bola aj rímskokatolícka cirkev: „V predmete odkúpenia kostolnej budovy v Poltári patriacej bývalej žid. nábož. obci tamtiež, vyhľadali ma funkcionári rím. kat. cirkve v Brezničke

a prehlásili, že sú ochotní zaplatiť kúpnu cenu vo Vašom ct. dopise zo dňa 25. t.m. na našu náb. obec písaný, t.j. za kostol Kčs 28000 a za čiastku cintorína v rozlohe 2000 m² za Kčs 12000. Jedinou žiadosťou týchto pánov bolo, aby predaj sa uskutočnil čím skôr, lebo kostol je v chatrnom stave a chceli by pred nastatím podzimných dažďí aspoň tie práce previesť, ktoré sú potrebné k zachovaniu podstaty budovy.“²⁵² ÚZŽNO napokon rozhodlo, že „nemôžeme začať vyjednávať s rím. kat. cirkvou o odpredaji predmetných nehnuteľností, pretože rabinát by nám túto kúpnopredajnú zmluvu neschválil“.²⁵³ (V tejto súvislosti je zaujímavé, že podľa zachovanej Kúpno-

Pohľad do interiéru tohto objektu dokumentuje, že návštevníkom (hoci v inej podobe) naďalej ponúka duchovnú útechu...

Foto Ľubo Stacho.

predajnej zmluvy o rok skôr, v septembri 1946 ÚZŽNO „večne a neodvolateľne“ predal Rímskokatolíckej cirkvi modlitebňu vo Veľkých Levároch. Zaujímavý je bod 10 zmluvy. Podľa neho ÚZŽNO (hoci s výhradou) súhlasí, aby v objekte zriadili inde odmietaný kultúrny dom: „Kupiteľ sa zmluvne zaväzuje, že na predmetnú nehnuteľnosť pripevní pamätnú dosku s obsahom: ‚Táto budova slúžila ako modlitebňa Židovskej náboženskej obci od r. 1882.‘ Túto pamätnú dosku sa kupiteľ zaväzuje držať v poriadku. V prí-

pade nedodržania tejto zmluvnej podmienky môže predávateľ žiadať od kupiteľa patričnú náhradu. Kupiteľ sa zaväzuje, že túto nehnuteľnosť využije na účely kultúrneho domu a nezriadi v tejto hostinec alebo tanečnú sálu.“²⁵⁴ Aby som sa ale vrátil späť k Poltáru, spomínanú synagógu predali napokon až v roku 1951 miestnemu občanovi...²⁵⁵

V Čani pri Košiciach sa v júni 1948 obrátil na ÚZZNO miestny občan s informáciou, že „...je židovský kostol následkom vojny úplne zruinovaný. Počet osadenstva židovského vierovyznania jak v obci Čaňa, tak v blízkom okolí je tak minimálny, takže je nepravdepodobné a nebolo by ani pre Vás

Táto synagóga ponúkla Chatamovi Soferovi duchovné útočisko v čase, keď v roku 1809 počas napoleonského obliehania Bratislavy prechodne presídlil do Sv. Jura.
Archív ŽKM.

rentabilné, aby sa dával opravovať. O tento pozemok aj s príslušenstvom mám záujem. Prosím o láskavé oznámenie, či by predmetná vec mohla mi byť odpredaná, za akých podmienok a za akú cenu.“²⁵⁶ V Čani sa vrátili jednotlivci, ale ani tí v dedine neostali: „Keď som prišiel do Čani, samozrejme som nikoho nenašiel, povedali mi tam sedliaci, že niekto sa vrátil z lágru, ale nie je tu. (...) Ja som chcel ísť domov, na byt, kde sme bývali, tak tam niekto iný býval, nikoho zo svojich som nenašiel. Pomaly sa mi vracali

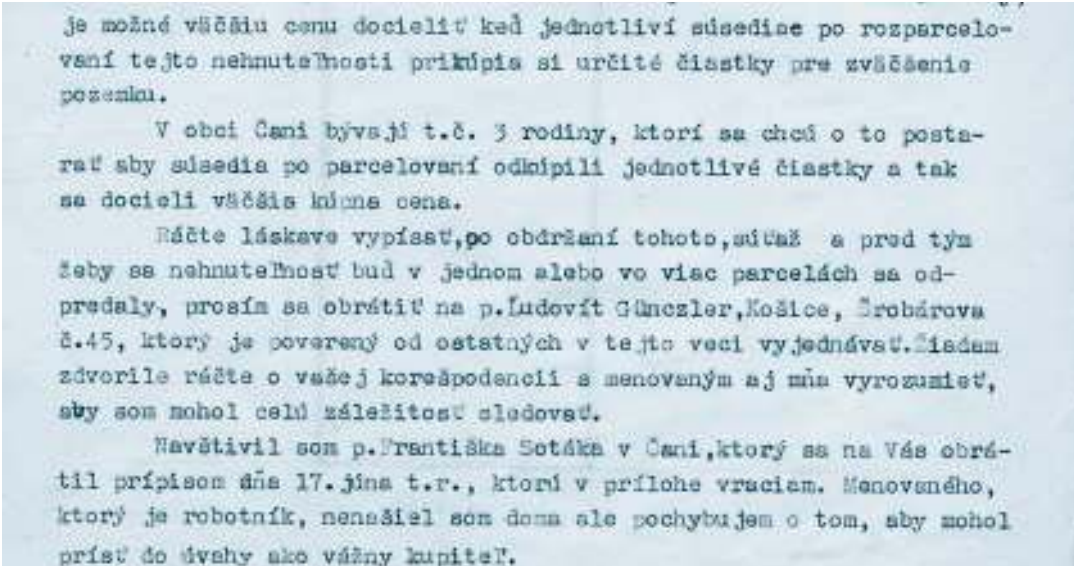
spomienky, kto na ktorú stranu šiel kedysi, keď nás rozdeľovali, a prišiel som na to, že ak boli oslobodení, môže žiť len môj brat a sestra. Potom prišli ľudia z transportu, čo sa oslobodili, povedali, že môj brat sa nevrátil, že ho Nemci zabili. Išiel kradnúť zemiaky a tam ho zabili. O sestre som nevedel nič a keď som už bol dva mesiace doma, prišiel list, že ona je vo Švédsku. Ja som jej potom písal, nech sa nevráti, že tu nikto neni, že nemá význam, aby sa vrátila, nech ide k rodine do Ameriky alebo hocikde, ale sem nech sa nevráti. Ona ten dopis nedostala“ (OH, M 1927). Ako uviedla vo svojom svedectve jeho sestra, pred vojnou žilo v tejto obci asi 30 židovských rodín (OH, Ž 1924).

Začiatkom sedemdesiatych rokov
minulého storočia bola modlitebňa
v Bánovciach nad Bebravou
v dezolátnom stave. Archív ÚŽŽNO.

Miestnu synagógu opísal vo svojej správe E. Fischer: „Medzi dvoma bočnými ulicami, rovnobežne s hlavnou ulicou nachádza sa na väčšom pozemku 540 siah kostolná budova 9 m široká, 16 m dlhá s galeriou pre ženský oddiel vystavené z nevypálených tehál a po dodatočnej adaptácii pokrytá plechom. Kostolná budova je vnútorne úplne zničená.“ Fischer navrhol pozemok rozparcelovať, „...pretože je možné väčšiu cenu docieľiť, keď jednotliví susedia po rozparcelovaní tejto nehnuteľnosti prikúpia si

určité čiastky pre zväčšenie pozemku. V obci Čani bývajú t.č. tri rodiny, ktorí sa chcú o to postarať, aby susedia po parcelovaní odkúpili jednotlivé čiastky a tak sa docieli väčšia kúpna cena“.²⁵⁷ Na základe jeho návrhu ÚZZNO verejne ponúklo objekt na odpredaj. Nasledujúci rukou písaný list prináša k tomu zaujímavé podrobnosti: „Verejným vybubnovaním som sa dozvedel, že na majetok židovskej náboženskej obce Čaňa je vypísaná súťaž do 10. 2. t.r. k predaju. Keďže nechcel by som, aby sa to predalo za neúmernú nízku cenu, držím si za povinnosť upovedomiť Vás na nasledovné:

je možné väčšiu cenu docieľiť keď jednotliví susedia po rozparcelovaní tejto nehnuteľnosti prikúpia si určité čiastky pre zväčšenie pozemku.

V obci Čani bývajú t.č. 3 rodiny, ktorí sa chcú o to postarať aby susedia po parcelovaní odkúpili jednotlivé čiastky a tak sa docieli väčšia kúpna cena.

Ráďte láskavo vypísať, po obdržaní tohoto, súťaž a pred tým nežby sa nehnuteľnosť buď v jednom alebo vo viac parcelách sa odpredala, prosím sa obrátiť na p. Ľudovít Gánczler, Košice, Šrobárova č.45, ktorý je poverený od ostatných v tejto veci vyjednávateľ. Čiadam zdvorile ráďte o vašej korešpondencii s menovaným aj mňa vyrozumieť, aby som mohol celú záležitosť sledovať.

Navštívil som p. Františka Šotáka v Čani, ktorý sa na Vás obrátil prípisom dňa 17. júna t.r., ktorí v prílohe vraciam. Menovaného, ktorý je robotník, nenašiel som doma ale pochybujem o tom, aby mohol prísť do úvahy ako vážny kupiteľ.

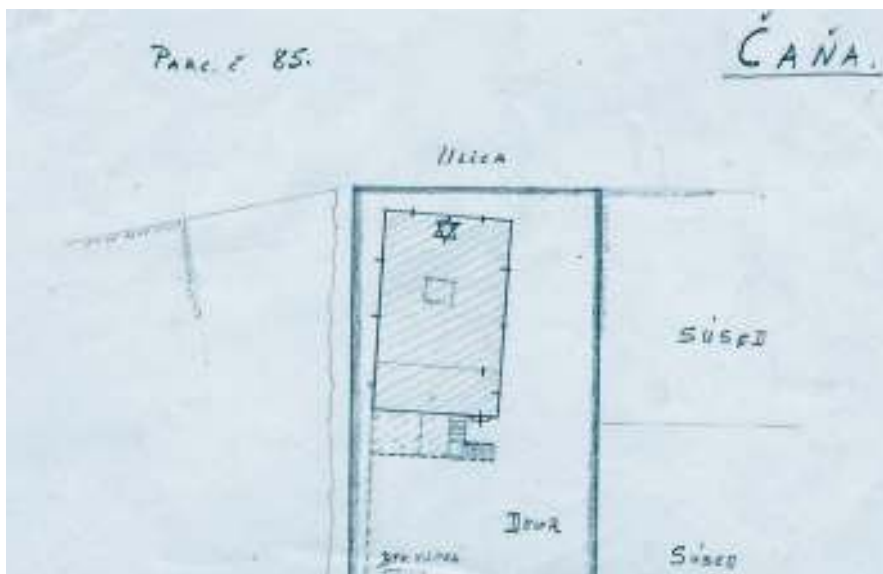
[Časť správy Eugena Fischera približuje situáciu, v akej sa po oslobodení nachádzala židovská komunita v Čani. Pred holokaustom patrila medzi väčšie komunity... Archiv ÚZZNO.](#)

Prišlo mi na vedomie, že tunajší občania, respektíve uchádzači sa uzhovorili, aby podali nabídky len v takej cene, ktorá by zodpovedala asi polovici (ba ešte menej) hodnoty podľa tunajších pomerov. Podľa môjho názoru dosiahlo by sa omnoho viac, keď by sa nehnuteľnosť rozparcelovala a nie v celku predala. Totižto z toho by boli viac stavebné pozemky. Okrem toho sú aj iné možnosti. A síce sú firmy, ktoré by to zakúpili, ale nemajú o tom vedomosť. To všetko by trebalo osobne vyjednať.

Pripomínam, že tento dopis píšem bez akéhokoľvek záujmu, ale rád by som bol, aby Ústredie čo najviac vyťažilo z toho majetku.²⁵⁸

Ďalší osud objektu približuje situačná správa, ktorú vypracovalo ŽNO Košice: „Nehnutelnosť bývalej ŽNO v Čani pozostávala z malej modlitebne, ktorá bola v r. 1950/52 likvidovaná a majetkovo právne vysporiadaná v prospech čsl. štátu, kde bol postavený nový kultúrny dom.“²⁵⁹

V roku 1951 prejavila Mototechna záujem odkúpiť budovy synagógy v Bánovciach nad Bebravou. Z tohto dôvodu bol vypracovaný oficiálny odhad, ktorý má kuriózne znenie: „Budova je postavená z tvrdého

Predvojnovú ekonomickú situáciu tejto náboženskej obce ilustruje časť nákresu, ktorý do svojej správy vyhotovil Eugen Fischer. Archiv ÚŽNO.

materiálu. Základy z kameňa, obvodové a vnútorné múry z tehál, časti múrov sú oplechované. Odhadovaná budova je cca 80 rokov stará a jej vek sa odhaduje na 120 rokov.²⁶⁰ V súčasnosti prevláda trend vrátiť do dedín a miest spomienky na židovskú komunitu, ktorá tvorila súčasť lokálnej spoločnosti. K tomuto procesu patrí úsilie obnoviť miesta pamäti (hlavne opustené synagógy) a využívať tieto priestory na kultúrne účely. Budúcnosť ukáže, koľko objektov pomôže táto iniciatíva zachovať pre ďal-

šie generácie. Nádej vyvolávajú aktivity miestnych dobrovoľníkov, ktorí v mnohých dedinách a mestečkách hľadajú spôsoby, ako obnoviť a využiť miestne synagógy a usilujú sa vrátiť niekdajšiu dôstojnosť zdevastovaným cintorínom.

Zhrnutie

V rokoch 1945 – 1955 Zväz riešil charakter svojej existencie. Hoci vyhláška 231/1945 nariaďovala vznik zjednotených obcí, prax bola zložitejšia. Dlhodobý konflikt ortodoxie s predstaviteľmi iných (umiernenejších) prístupov k judaizmu sa premietol do sporu o stanovy Zväzu. Ich znenie schválili až po desaťročí sporov.

V tomto období patrila k najdôležitejším povinnostiam ÚZŽNO správa majetku zaniknutých náboženských obcí. Osudy jednotlivých cintorínov a synagóg sa riešili individuálne. V súvislosti s cintorínmi sa striktné náboženské pravidlá dostali často do rozporu s platnými predpismi. Výsledok závisel na osobných postojoch kompetentných činiteľov ÚZŽNO a ich odvahe vzdorovať nátlaku zo strany štátnych inštitúcií. V sporných situáciách sa predstavitelia Zväzu usilovali naplniť princíp (čím) menšieho zla. Ako ukazuje analýza jednotlivých prípadov, niekedy dospeli predčasne k záveru, že nesúhlas nemá nádej na úspech a bez odporu akceptovali požiadavky úradov.

V prípade predaja synagóg Zväz preferoval náboženské riešenia. Prijaté rozhodnutia nie vždy zodpovedali predstavám a názorom členov miestnych náboženských obcí, pretože tí často dávali prednosť kultúrnemu využitiu týchto objektov.

502

OSTREHA 20. 1. 1947
JAN 20. 1. 1947
Kancelária židovských nábož. obcí
767
Bratislava

Vrednotnim vyhláskovaním v obci som sa dovedel, že na majetok školskej inštitúcie obec Čoňa je vyprávnaná s účtami do 10. 5. t. r. k predaju.

Redie necked by som aby va to pre-
dalo za neimormni nisku cenu, drim
si za povinnost upovedomit vas na
nasledovne:

Príšlo mi na vedomie, že Lunajski občanovia
respektíve uchádzači sa ushodorili, aby
podali nabídky len v takej sone, ktorá
by zodpovedala asi polovici (ba ešte me-
nej) hodnoty podľa lunajských pomerov.

Podľa môjho názoru dovŕať by sa o
mnoho viac, keď by sa nehnuteľnosť
rozparcelovala a nie v celku predala.
Práve z toho by bol viac stavebné posrenky.
Okrem toho sú aj iné možnosti. A nie sú
firmy, ktoré by to zakúpili, ak nemajú
o tom vedomosti. To všetko by trebalo osob-
ne vyjednať.

Prisposobim, že tento dopis píšem
bez jakéhokoliv rájimu, ale rád

V tejto knihe som sa pokúsil prezentovať a interpretovať (z väčšej časti zatiaľ nepublikovaný) materiál, ktorý sa týka pôsobenia židovských religióznych inštitúcií (ÚZŽNO, ŽNO) v období po holokauste (hlavne v rokoch 1945 – 1955). Táto dôležitá zložka židovskej komunity na Slovensku nebola dosiaľ spracovaná.

Opieral som sa najmä o archívne dokumenty z prostredia viac ako stovky židovských náboženských obcí, ktoré zanikli na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov. Pred holokaustom sa pôsobenie väčšiny z nich obmedzovalo na religiózne aktivity s cieľom umožniť členom dodržiavanie princípov judaizmu.

V dôsledku holokaustu sa situácia výrazne zmenila. Do svojich domovov sa vrátil len zlomok pôvodného stavu členov. Z hľadiska sledovanej témy to prinieslo dvojaký negatívny dopad. Jednak veľká časť niekdajších náboženských obcí nedokázala obnoviť svoju činnosť pre nedostatok členov. Druhým nevitánym dôsledkom bola zmena hodnotových orientácií. Mnohí z preživších pod vplyvom toho, čo prežili (a pri spomienke na smrť príbuzných, priateľov a známych), stratili záujem podieľať sa na organizovanom živote židovskej komunity. Ani obce, ktoré obnovili svoju činnosť, nedokázali druhý raz vstúpiť do tej istej rieky: „Život v znovuzrodenej židovskej náboženskej obci pokračoval v nových podmienkach, už sa však iba málo podobal na ten z medzivojnového obdobia.“ (Landa 1997: 110) Materiál a literatúra potvrdzujú, že s rovnakou situáciou sa stretli aj v Bratislave, Košiciach, Žiline, Dunajskej Strede a určite aj v iných obciach.

V druhej polovici štyridsiatych rokov emigrovalo zo Slovenska do Palestíny/Izraela (v malej miere aj do iných štátov) asi 11 000 židov, medzi

nimi mnohí veriaci. Pre nedostatok členov zanikli ďalšie ŽNO. Tento trend pokračoval v podobe emigračnej vlny po auguste 1968. Mnohé mestá sa stali doslova „judenfrei“, inde ostali len jednotlivci. Stratili možnosť vytvoriť minjan, často nemohli pravidelne dochádzať do okolitých miest a podieľať sa na pravidelnom náboženskom živote. V iných prípadoch rodičia z „bezpečnostných“ dôvodov neodovzdávali tradície židovskej viery ďalším generáciám a tieto sa s nimi nemohli oboznámiť ani pozorovaním každodenných aktivít. Medzi katalyzátory tohto procesu patrili hlavne holokaust, ale tiež pôsobenie ateistickej ideológie, ktorú aj s pomocou perzekúcií presadzovala po februári 1948 komunistická moc. Výsledkom bolo narušenie kontinuity judaizmu.

Mnohé ŽNO zanikli, ale ich majetok ostal. Existujúcej realite sa muselo prispôbiť fungovanie náboženských zložiek komunity. Pokusom o riešenie problémov sa stal Ústredný zväz ŽNO na Slovensku. Nová inštitúcia vznikla na základe vyhlášky 231/1945, ktorú v septembri 1945 schválila Slovenská národná rada. Činnosť Zväzu determinovali dva faktory: potreba zlúčiť ideovo rôznorodé obce a ich členov, a hľadať spôsoby, ako sa prispôbiť meniacej sa politickej situácii.

V rámci židovskej komunity pozíciu ÚZŽNO komplikovali okolnosti jeho vzniku. Byrokratické rozhodnutie SNR vyvolalo odpor najmä zo strany ortodoxných veriacich. Logickým výsledkom boli vnútorné konflikty a znížená autorita novej organizácie. Prispeli k nej aj vynútené kompromisy medzi požiadavkami štátnych orgánov a predstavami veriacich. Ďalší vážny problém predstavovala správa majetku zaniknutých ŽNO, pretože presahovala personálne a finančné možnosti Zväzu. Riešením sa stal predaj veľkej časti objektov. Predpokladom realizácie bolo určenie kritérií, ktoré rozlíšia zaniknuté obce od živých. Vedenie ÚZŽNO uprednostnilo religiózne aspekty (pravidelné bohoslužby, minjan), čo vyvolalo v mnohých prípadoch nesúhlas členov.

Vyhláška ďalej určovala, že v každom meste smie pôsobiť len jediná zjednotená ŽNO. V mnohých lokalitách sa pod spoločnou strechou nútene ocitli príslušníci dovtedy nekompatibilných prúdov judaizmu. Čas ukázal, že vynútené spojenie bolo správnym rozhodnutím, spočiatku však vyvolalo dlhodobé vnútorné napätie v židovskej komunite.

Použitý materiál ponúka najmä doklady ekonomického charakteru. Konkrétne riešenia predaja synagóg a cintorínov ilustrujú zložité vnútorné vzťahy a meniaci sa postoj k tradíciám judaizmu.

Názorová rôznorodosť sa viditeľne odrazila pri predaji synagóg. Zväz z religióznych príčin usiloval, aby z nich po predaji vznikli skladové priestory či remeselnícke dielne a bránil, aby tu sídlili kultúrne a zábavné ustanovizne. Mnohí členovia naopak ako dôstojné riešenie bývalých synagóg videli práve kiná, divadelné sály či kultúrne domy...

Ďalším vážnym problémom sa stali cintoríny. V štyridsiatych ro-

Pohľad na časť cintorína
v Bátovciach dokumentuje stav,
v akom sa dnes nachádza.

Foto Gustáv Matijek.

koch sa rozhodnutia vedenia ÚZŽNO opierali v prvom rade o halachu. Zásadne odmietali ich predaj. Prípadná exhumácia pozostatkov sa konala výnimočne a prebiehala pod kontrolou náboženských autorít. Postupne bol súhlas s predajom cintorínov častejším a podmienky sa zmiernovali, takže mali neraz symbolický charakter. V podpísaných zmluvách chýbali sankcie za ich porušenie. Neboli preto zárukou, že zabránia likvidácii či zneucteniu cintorínov a hrobov. Zdá sa, že tieto postupy odrážali narasta-

júcu rezignáciu vedenia komunity. Vyplývala možno aj zo skutočnosti, že v roku 1948 zo Slovenska odišli takmer všetci rabíni, takže chýbali oficiálne náboženské autority. Uvedené skutočnosti ilustrujú trvalý pokles vplyvu ortodoxného judaizmu. Tento trend možno považovať za všeobecný jav v celom období 1945 – 2015 (pozri Salner 2015).

Uvedený proces okrem holokaustu ovplyvnili najmenej tri ďalšie dôvody. Negatívne sa prejavilo oslabenie obcí a komunity v dôsledku pokračujúcej emigrácie (alija, reakcia na okupáciu v auguste 1968). Ako druhú príčinu treba uviesť spomenutý odchod rabínov, ktorí (s výnimkou Eliáša Katza) emigrovali zo Slovenska v rokoch 1948/1949, ale tiež postupné starnutie a umieranie neformálnych, no nábožensky vzdelaných autorít. Títo ľudia mali zo svojich domovov zažité religiózne vedomosti a skúsenosti. Vyrastali v prostredí, kde pravidelné bohoslužby a religiózne obrady patrili ku každodennému životu. Dodržiavali a chápali halachu, vedeli v praxi interpretovať jej zložité pravidlá, dokázali viesť bohoslužby a obrady. Dostupný materiál potvrdzuje, že náboženské hodnoty (a členov komunity) sebavedomo bránili aj v najhorších dobách politických procesov, prenasledovania „sionistov“ a narastajúceho nepriateľstva voči štátu Izrael. Skúsenosť holokaustu motivovala vedúcich predstaviteľov komunity, aby v päťdesiatych (aj v sedemdesiatych) rokoch opakovane odmietli odovzdať štátnym inštitúciám požadované menné zoznamy členov náboženských obcí. Poskytli im len celkové počty. Prikladom „nábožensky motivovaného“ odporu je boj proti zákazu rituálneho rezania hovädzieho dobytká. V dusivej atmosfére prvej polovice päťdesiatych rokov neváhali osloviť svojimi požiadavkami priamo najvyšších predstaviteľov štátu.

Tretím vážnym dôvodom boli perzekúcie zamerané proti veriaciom všeobecne a židovskej komunite konkrétne. Sprievodným javom bol narastajúci (priamy aj nepriamy) tlak komunistického systému a ideológie. Narastajúcu apatiu stupňovalo starnutie komunity a pocit zdanlivej „večnosti“ režimu.

Určujúcim prvkom pre formovanie vzťahov vo vnútri židovskej komunity sa stal spôsob založenia ÚŽŽNO a zjednotených náboženských obcí na jeseň 1945. Napätie sa prejavilo v dvoch základných líniiach. Vzťahy medzi Zväzom s obcami ovplyvňoval odpor väčšiny ortodoxných veriacich a protesty časti členov zaniknutých (aj žijúcich) ŽNO proti niektorým rozhodnutiam vedenia Zväzu. Nesúhlas zo strany zaniknutých obcí vyplynul hlavne z presadzovania religióznych kritérií (funkčný minjan a pravidelné konanie bohoslužieb) ako faktora, ktorý rozhodoval, či

príslušná obec môže ďalej pôsobiť, alebo stratí právo na samostatnú existenciu. Kontraverzie vyvolávalo aj nakladanie Zväzu s majetkami (a výnosmi z predaja), na ktoré si robili nárok členovia obcí určených na zánik. V prípade niektorých aktívnych obcí vyvolávala nespokojnosť vlastná existencia ÚZŽNO. Pôsobil tu fakt, že vznikol na základe nariadenia „zhora“. Hlavne ortodoxní veriaci neskrývali nesúhlas s povinným zjednotením.

V dôsledku uvedených skutočností často vznikali konflikty vo vnútri jednotlivých obcí. Bežným javom boli najmä v štyridsiatych rokoch rozpory prívržencov tradičného judaizmu s príslušníkmi Ješurun-u, medzi veriacimi a sekulárne orientovanými židmi, ale aj medzi sionistami a ortodoxnými veriacimi. Tieto konflikty čiastočne stlmil zákaz židovských organizácií a spolkov v roku 1949. Od tej doby ÚZŽNO pôsobil ako jediný štátom uznaný predstaviteľ židovskej komunity.

Dohody aj nedorozumenia, ktoré vznikli v procese (ne)predaja majetku židovskej komunity (najmä cintorínov a synagóg) umožňujú lepšie pochopiť napätia a ich príčiny vo vzťahoch s majoritou. Na jednej strane existovali „logické“ príčiny konfliktov. Záujem preživších získať späť arizované majetky sa ocitol v rozpore s „prirodzenou“ reakciou aktuálnych držiteľov vrátiť ich pôvodným vlastníkovi. V mnohých lokalitách sa zdrojom napätia stali znesvätené synagógy či zdevastované cintoríny s vandalsky poškodenými a rozkradnutými náhrobnými kameňmi, ktoré našli praktické využitie nielen ako nové náhrobky na nežidovských cintorínoch, alebo v podobe záhradnej a uličnej dlažby, prípadne ako súčasť základov budovaných domov a hospodárskych stavieb.

Rôznorodé formy mali vzťahy reprezentantov komunity so štátmi a lokálnymi úradmi. Vedenie Zväzu aj obcí opakovane deklarovalo lojalitu s vládnuucim režimom. Napriek tomu minimálne v dvoch bodoch pretrvával (niekedy latentný, ale častejšie otvorený) konflikt. Prejavovalo sa prirodzené napätie medzi náboženskou podstatou komunity a ateistickou ideológiou režimu. Ďalším zdrojom konfliktu sa stali vzťahy s Izraelom. S tým sa spájala nedôvera voči „sionizmu“ a jeho „agentom“. V dobovej terminológii tieto pojmy obsahovo označovali (židovského) nepriateľa komunistickej ideológie a v praxi nahradzovali slová „žid“, „židovský“. Tento postoj vymedzoval spoločenskú a politickú pozíciu židov v štruktúre spoločnosti.

Za sedemdesiat rokov jeho existencie sa na čele ÚZŽNO vystriedalo dvanásť osôb.²⁶¹ V tomto časovom úseku sa vystriedali tri politické

systémy, takže vedenie Zväzu sa muselo vyrovnáť s meniacimi sa politickými požiadavkami. Menili sa aj potreby náboženských obcí a ich členov.

Stručnú rekapituláciu existencie židovskej komunity na Slovensku v prvom desaťročí po roku 1945 možno modelovo predstaviť v rovine symbolickej „účtovnej knihy“. Na jednej strane sa nachádza zoznam strát, ktoré určite nekončili holokaustom. Zanikali náboženské obce, väčšina synagóg slúžila na iné účely, než bolo ich pôvodné určenie. Mizli cintoríny, predovšetkým sa však naďalej strácali ľudia. Niektorí emigrovali, iní síce na Slovensku fyzicky ostali, duchovne sa však z rôznych dôvodov odcudzili židovskej komunite.

V dohľadnej budúcnosti sa chcem sústrediť na situáciu židovských obcí po novembri 1989. Na tomto mieste sa pokúsim aspoň niekoľkými vetami sumarizovať ich osudy v období 1956 – 1989. Po prechodnom zlepšení pomerov začiatkom šesťdesiatych rokov sa okupácia v auguste 1968 javila ako posledný kliniec do rakve. Reakciou bola nová emigračná vlna, ktorá (spolu s tlakom normalizácie) viedla k postupnému zániku ďalších obcí. V januári 1990 ich pôsobilo už len 11. Charakteristickým prvkom sa stala apatia väčšiny ľudí, ktorí nezvolili emigráciu, ale ostali na Slovensku. V období normalizácie jediný záchranný pás pre židov predstavovali režimom tolerované náboženské organizácie – ÚŽŽNO a náboženské obce (ktoré pôsobili v stále menšom počte miest). Ich predstavitelia počas výkonu svojich funkcií riešili zložité religiózne, politické, humanitárne či sociálne problémy, ale aj politické vzťahy so štátom a jeho orgánmi. Pritom sa určite dopustili aj mnohých chýb. Vo svojej práci sa sústredili najmä na to, čo považovali v daných pomeroch za podstatné a jedine reálne. Zo svojho pohľadu tak vnímali udržanie kontinuity judaizmu. Dôrazom na náboženský život neoslovili síce mladšie generácie a nedokázali zabrániť ďalším stratám členskej základne. Zvládli však to hlavné. Napriek všetkým problémom udržali umierajúcu komunitu pri živote až do pádu komunistického režimu. Vďaka tomu existovali predpoklady pre jej oživenie po zmene politického systému v novembri 1989.

Zoznam použitej literatúry

- AVINERI, Š. 2001: *Zrození moderního sionismu*. Praha : Sefer.
- BALÁŽ, A. 2010: *Transporty nádeje*. Bratislava : Marenčin PT.
- BÁRKÁNY, E. – DOJČ, L. 1991: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava : Vesna.
- BERNFELD, J. 2004: *Prísaha občana Bernfelda*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- BIKONT, A. 2008: *My z Jedwabneho*. Praha : H&H.
- BONDYOVÁ, R. 2003: *Víc štěstí než rozumu*. Praha : Sefer.
- BUMOVÁ, I. 2006A: Postoj ŠtB k emigrácii československých občanov v rokoch 1963 – 1983 (s dôrazom na Západoslávsky kraj). In: Luther, D. (ed.): *E/Migrácie a Slovensko*. Bratislava : Zing Print, s. 41-74.
- BUMOVÁ, I. 2006B: ŠtB a židovská mládež (na príklade Západoslávského kraja v rokoch 1969 – 1980). In: Salner, P. (ed.) 2006: *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 67-100.
- BUMOVÁ, I. 2007: Protizidovské výtržnosti v Bratislave v historickom kontexte. In: *Pamät národa*, 3/2007, III., s. 14-29.
- BUMOVÁ, I. 2008: Židovská komunita po roku 1945 : snaha o občiansku a sociálnu rehabilitáciu. In: Vrzgulová, M., Richterová, D. (eds.): *Holokaust ako historický a morálny problém v minulosti a v súčasnosti*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 44-66.
- BUMOVÁ, I. 2009: (Dis)kontinuita hodnôt jednej židovskej rodiny (v kontexte historických zlomov 1938/39, 1948, 1968, 1989). In: Profantová, Z. (ed.): *Hodnota zmeny – zmena hodnoty. Demarkačný rok 1989*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 345-362.
- BUMOVÁ, I. 2010: Povojnové pomery židovskej komunity na Slovensku a emigrácia Židov do Palestíny/Izraela v rokoch 1945 – 1953. In: Vrzgulová, M. (ed.): *Reflexie holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 16-35.
- BUMOVÁ, I. 2011A: Totalitné režimy a židovská identita. In: Salner, P. (ed.) *Premeny židovskej identity po holokauste*. Bratislava : Zing Print, s. 10-35.
- BUMOVÁ, I. 2011B: Sionizmus a židovský buržoázny nacionalizmus na Slovensku – východiská. In: Soukupová, B., Pojar, M. (ed.): *Židovská menšina v Československu v letech 1956 1968. Od destalinizace k Pražskému jaru*. Praha : Židovské museum, s. 104-118.
- BUMOVÁ, I. 2012: Vývoj ideológie sionizmu a východiská sionistických procesov na Slovensku po nástupe komunistov k moci. In: Vrzgulová, M., Hlavinka, J. (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava : DSH, s. 19-32.

- BUMOVÁ, I. 2014: Tajná správa o Slovensku. Dokument z prostredia českých štátnobezpečnostných zložiek. In: *Slovenský národopis*, 62, 1, s. 59-70.
- BUMOVÁ, I. 2016: Obraz židov v dobovej tlači v rokoch 1945 – 1948 (denníky ČAS a PRAVDA). In: Vrzgulová, M., Kubátová, H. a kol.: *Podoby antisemitizmu v Čechách a na Slovensku v 20. a 21. storočí*. Praha : Karolínium (v tlači).
- BÜCHLER, R. Y 1998: Znovuoživenie židovskej komunity na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Acta judaica Slovaca*, 4, s. 65-78.
- BÜCHLER, R. J. – FATRANOVÁ, G. 2009: Z histórie slovenského židovstva. In: *Encyklopédia židovských náboženských obcí*. 1. zväzok A-K. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry. Edícia Judaica Slovaca.
- BÚTORA, M. 2010: Svedectvá o holokauste. In: Bútor, M.: *Druhý dych*. Bratislava : Kalligram, s. 394-425.
- DETHLOFF, K. 2004: *Problémy židovskej filozofie a teológie po holokauste*. Maybaum, Rubinstein, Fackenheim, Berkovits. Bratislava : Štúdie inštitútu judaistiky.
- EICHLER, B. 1959: Das slowakische Judentum im Gegenwart. In: ILTIS, R. (Ed.): *Die aussäen unter Tränen, mit jubel werden sie ernten*. Prag : Zentral Kirchenverlag, s. 122-126.
- EICHLER, B. nedatovaný rkp: *Príspevok k histórii Židov na Slovensku z doby druhej svetovej vojny až po október 1972*. Toronto.
- Encyklopédia židovských náboženských obcí*, 1. zväzok AK, 2009; 2. zväzok L-R, 2010; 3. zväzok S-T, 2012; 4. zväzok U-Ž, 2014. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry. Edícia Judaica Slovaca.
- FERENCOVÁ, M. 2009: Pomníky ako prostriedok legitimizácie režimov a transformácie spoločnosti. Prípad mesta Nové Zámky. In: Ferencová, M., Nosková, J. (eds.): *Pamäť mesta. Obraz mesta, verejné komemorácie, a historické zlomy v 19.-21. storočí*. Brno : Etnologický ústav Akademie věd České republiky – Statutární město Brno, Archiv města Brna – Ústav etnológie SAV, Bratislava, s. 333-358.
- FRANEK, J. 2009: *Judaizmus. Kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve*. IV. vydanie. Bratislava : Marenčin PT.
- FRANKL, P. – FRANKL, P. 2009: *Židia v Žiline*. Žilina : EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline.
- GERO, M. 1989: *Erinnerungen*. Hamburg : nepublikovaný rukopis.
- GOLD, H. (zost.) 1932: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdisches Buchverlag.
- GROSS, D. 1932: Zionistisches Leben in Bratislava. In: Gold, H. (Hrg.): *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn : Jüdisches Buchverlag, s. 141-146.
- GROSS, J.T. 2008: *Strach. Největší poválečný protizidovský pogrom*. Praha : Jota.
- GRÜNHUT, A. 1972: *Katastrophenzeit des slowakischen Judentums. Aufstieg und Niedergang der Juden von Pressburg*. Tel Aviv : Im Selbstverlag.

- HEITLINGER, A. 2003: Česko/slovenská židovská identita povojnovej generácie. In: GÁL, E. (zost.): *Židia dnes*. Bratislava : Inštitút judaistiky UK, s. 51-90.
- HEITLINGEROVÁ, A.: Emigrácia a postoje k domovu v povojnovej generácii československých Židov. In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 101-119.
- HEITLINGEROVÁ, A. 2007: *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha : G+G.
- IANCU, C. 2014: *Mýty, na ktorých stojí antisemitizmus*. Bratislava : Libri Historiae Europae.
- ILTIS, R. (ed.) 1959: *Die aussäen unter Tränen, mit Jubel werden sie ernten*. Prag : Zentral Kirchenverlag.
- JABLONKOVÁ, Ch. 1998: Izrael a Židia zo Slovenska. In: *Acta judaica Slovaca*, 4, s. 163-186.
- JELINEK, A. J. 1998: Zachráň sa, kto môžeš. Židia na Slovensku v rokoch 1944 – 1950. In: *Acta Judaica Slovaca*, 4, s. 91-120.
- JELINEK, A. J. 2009: *Dávidova hviezda pod Tatrami. Židia na Slovensku v 20. storočí*. Praha : Vydavateľstvo Jána Mlynárika.
- JUDT, T. 2007: *Povojnová Európa. História po roku 1945*. Bratislava : Slovart.
- KALINA, J. L. 1990: *Tisíc a jeden vtip. Učebnica v'tipológie a ž'artizmu*. Archa : Bratislava.
- KALINA, J. 2000: *Zavinili to židia a bicyklisti. Autobiografománia*. Bratislava : Mařenčin PT.
- KALINOVÁ, A. – JURÁŇOVÁ, J. 2012: *Mojich 7 životov*. Bratislava : Aspekt.
- KAMENEC, I. 1999: Správa o pogrome. Topoľčany, september 1945. In: *OS (Fórum občianskej spoločnosti)*, č. 9, s. 29-31.
- KATZ, E. 1961: *Cedry libanonské*. Vydané na nehynúcu pamiatku umučených velíkášov židovstva a 110000 občanov židovského vyznania zo Slovenska 1942 – 1945. Bratislava : ŽNO Bratislava.
- KAVANOVÁ, L. 2015 : Nejlepší žula ve městě. Lidé v Prostějově řeší, zda vrátit ze svých zahrádek a dvorů židovské náhrobky. In: *Respekt*, 51, s. 36-39.
- KLÜGEROVÁ, R. 1993: *Poslední stanice život*. Praha : Nakladatelství Franze Kafku.
- KOHÚT, L. 1995: *Tu bola kedysi ulica*. Bratislava : Vydavateľstvo Q 111.
- KÓNYA, P. – LANDA, D. 1995: *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov : PVT a.s.
- KORNFELD, T. 2014: *Bolo raz jedno židovské mesto Dunajská Streda*. Dunajská Streda : Agentúra Radko.
- KOVÁLYOVÁ, H. 1992: *Na vlastní kůži*. Praha : Academia.
- LAHAV, Z. 2003: *Zjazvený život*. Bratislava : Koloman Kertész Bagala.
- LANDA, D. 1997: *Storočnica*. Prešov : Židovská náboženská obec.
- LANGEROVA, T. 1998: To be a Jew – a very important part of my identity. Pribove : rkp.

- LANGEROVÁ, Ž. 2007: *Vtedy v Bratislave. Môj život s Oskarom L.* Bratislava : Marenčin PT.
- LEICHTOVÁ, B.: Formovanie židovskej identity u detí a mládeže po roku 1989. In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 137-156.
- LIPTÁK, L. 1999: Rošády na piedestáloch. In: *Storočie dlhšie ako ľudský vek*. Bratislava : Kalligram, s. 311-350.
- LÖBL, E. 1968: *Svedectvo o procese s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry.
- LOWE, K. 2014: *Krutý kontinent. Krv, chaos a bezprávie v Európe 1944 – 1949*. Bratislava : Premedia.
- LONDON, A. 1968: *Doznání*. Praha : Československý spisovatel.
- MANNOVÁ, E. 1992: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938 – 1951. (Analýza spolkových stanov). In: Stena, J. (zost.): *Občianska spoločnosť na prahu znovuzrodenia*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, s. 21-30.
- MEŠŤAN, P. 1999: *Antisemitizmus v politickom vývoji Slovenska (1989 – 1992)*. Bratislava : SNM, múzeum židovskej kultúry.
- NOVOTNÁ, H.: Identita a pamäť: období 1945 – 1948 v židovských memoároch. In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 31-50.
- Proces s vedením protištátneho sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánskym 1953*. Bratislava : Ministerstvo spravodlivosti.
- PELLAR, Š. 2009: *Hrdí orli ve smrtelném obklíčení. Polské stereotypizované vidění moderního světa*. Praha : Dokořán.
- SALNER, P. 1995: Svedectvo tých, ktorí prežili holokaust. In: *Slovenský národopis*, 43, s. 445-460.
- SALNER, P. 1997: *Prežili holokaust*. Bratislava : Veda
- SALNER, P. 1998: *Premeny Bratislavy 1939 – 1993. Etnologické aspekty sociálnych procesov v mestskom prostredí*. Bratislava : Veda.
- SALNER, P. 2000: *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava : Zing Print.
- SALNER, P. 2006: Zmeny hodnotových orientácií Židov zo Slovenska po roku 1945 (na príklade emigrácie do Izraela v štyridsiatych, resp. šesťdesiatych rokoch). In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 119-136.
- SALNER, P. 2007: *Budúci rok v Bratislave alebo Stretnutie*. Bratislava : Marenčin PT.
- SALNER, P. 2010: *Minulý rok v Jeruzaleme*. Bratislava : Marenčin PT.
- SALNER, P. 2011: Identita detí holokaustu a ich rodičov. In: SALNER, P. (ed.): *Premeny židovskej identity po holokauste*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 54-86.

- SALNER, P. 2012: Kto nehladoval, nikdy nepochopí, čoho je človek schopný, aby sa najedol. In: Vrzgulová, M., Hlavinka, J. (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 85-95.
- SALNER, P. 2014: *Pochválený spravodlivý sudca. (Súčasný židovský pohreb.)* Bratislava : Ústav etnológie SAV.
- SALNER, P. 2015: The Role of Judaism in the Jewish Community after the Holocaust. In: *Acta Ethnographica Hungarica*, 60, s. 215-224.
- SALNER, P. – KVASNICA, M. 2012: *Memoriál Chatama Sofera*. Bratislava : Marenčin PT.
- Sčítání lidu v v republice československé ze dne 1. prosince 1930*, Díl I., Praha : Státní úřad statistický 1934, s. 23.
- SEGEV, T. 2014.: *Sedmý milion. Izraelci a holokaust*. Praha – Litomyšl : Nakladatelství Paseka.
- SCHMIDT-HARTMANN, E. 1994: Tschechoslovakei. In: Benz, W. (Hrg.): *Dimension des Völkermords*. Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. R. Oldenbourg Verlag, s. 353-379.
- SNYDER, T. 2013: *Krvavé územie. Európa medzi Hitlerom a Stalinom*. Bratislava : Premedia.
- SNYDER, T. 2015: *Čierna zem. Holokaust ako história a varovanie*. Bratislava : Premedia.
- SOUKUPOVÁ, B. 2004: Židovská identita ve 20. století. Tradice a historická změna. In: Luther, D., Salner, P. (eds.): *Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identit v 20. storočí*. Bratislava : Zing Print, s. 97-114.
- SOUKUPOVÁ, B. 2006: Pohledy židovské veřejnosti v českých zemích na minulost po šoa. (Významy oficiálních „dějin“ pro aktuální přítomnost). In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 157-182.
- SOUKUPOVÁ, B. 2009: Modely životních osudů českých židů po šoa. In: Soukupová, B., Salner, P., Ludvíková, M.: *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*. Praha : Židovské muzeum v Praze, s. 55-80.
- SOUKUPOVÁ, B. 2011: Stát jako jeden z determinantů identity židovského náboženského společenství v období „normalizace“ (1969 – 1989). In: SALNER, P. (ed.): *Premeny židovskej identity po holokauste*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 36-53.
- STERN, T. 1998: Beth Olam – dom večnosti. Židovské cintoríny na Slovensku. In: *Pamiatky a múzeá*, č. 1, s. 33-38.
- SZÓVEG VRABEC, M. 2015: Zsidónak lenni folytonok vállalás. In: *Vasárnap*, 20.1.2015, s. 5-7.
- ŠIŠJAKOVÁ, J. 2008: K niektorým prejavom antisemitizmu na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: Vrzgulová, M., Richterová, D. (eds.): *Holokaust ako historic-*

- ký a morálny problém v minulosti a súčasnosti. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 172-180.
- ŠIŠJAKOVÁ, J. – ŠMIGEL, M. 2009: Protižidovské prejavy na východnom Slovensku v prvých povojnových rokoch (1945 – 1947). In: *Anales historici Presoviensis*, 8/2008 (vyšlo 2009), Prešov : Universum s. 197-217.
- ŠMIGEL, M. 2011: Protižidovské výtržnosti v Bratislave v rokoch 1946 – 1948 (v kontexte povojnových prejavov antisemitizmu na Slovensku). In: Medvecký, M. (ed.): *Fenómén Bratislava*. Bratislava : Ústav pamäti národa, s. 251-273.
- ŠVOLÍKOVÁ, M. 2012: *Z histórie židovskej komunity v Leviciach*. Levice : Tekovské múzeum v Leviciach.
- TRANČÍK, M. 1997: *Medzi starým a novým (História kníhkupeckej rodiny Steinerovcov v Bratislave)*. Bratislava : Marenčin PT 1997.
- TRUBÍNÍ, J. – TRUBÍNÍ, L. 2004: *Osudy vrábelských židov*. Bratislava : SNM – Múzeum židovskej kultúry.
- TURKOVÁ, A. 2012: *Židovská teologie a holocaust*. Praha : Karolinum.
- UTITZ, E. 1947: *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha.
- VITTI, V. 2015: *(Trans)Formationen jüdischer Lebenswelten nach 1989. Eine Ethnografie zwei slowakischen Städten*. Bielefeld : transcript Verlag.
- VRZGULOVÁ, M. 2002: Prečo vznikla táto kniha. In: Vrzgulová, M. (zost.): *Videli sme holokaust*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, s. 7-8.
- VRZGULOVÁ, M. 2006: Návrat domov? (Biografické naratívy žien, ktoré prežili holokaust). In: Salner, P. (ed.): *Židovská komunita po roku 1945*. Bratislava : Zing Print, s. 9-30.
- VRZGULOVÁ, M. 2007: *Deti holokaustu*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu.
- VRZGULOVÁ, M. 2012: Interpreting Jewish – non-Jewish relations in two biographic narratives In: Vrzgulová, M., Hlavinka J. (eds.): *Výskum a vzdelávanie o holokauste v strednej Európe/ The Research and Education about Holocaust in Central Europe*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, s. 235-256.
- VRZGULOVÁ, M. 2013A: Vykróčili sme. Historická pamäť a kritická reflexia minulosti. In: Bútora, M., Bútorová, Z., Kollár, M., Mesežnikov, G. (eds.): *Odkiaľ a kam. Dvadsať rokov samostatnosti*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky a Kalligram, s. 173-181.
- VRZGULOVÁ, M. 2013B: Holokaust na Slovensku: perspektíva divákov. Vyrovnání s minulosťou? In: Bitušiková, A., Luther, D. (eds.): *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku IV. : spoločenská zmena a adaptácia*. Banská Bystrica : Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici; Bratislava : Ústav etnológie SAV, s. 98-113.
- ŽIAK, M. 2003: *Mrzáci studenej vojny*, Bratislava : Kalligram.
- ŽIAK, M. 2012: *História môjho holubníka*. Bratislava : Kalligram.

Poznámky

- ¹ — Ústredný zväz ŽNO na Slovensku (ÚZZNO) vznikol na základe nariadenia Sboru poverenikov č. 231/1945 o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku. Podľa tohto nariadenia ÚZZNO mal za úlohu koordinovať činnosť „živých“ náboženských obcí a spravovať majetok zaniknutých. Podrobnejšie sa touto vyhláškou zaoberám na inom mieste. V roku 1993 zmenil názov na Ústredný zväz ŽNO v Slovenskej republike.
- ² — V židovskej komunite sa bežne označujú hebrejským slovom kehila (m. č. kehilot), alebo jidiš výrazom kile.
- ³ — Slovenčina umožňuje podľa konkrétnej situácie písať toto slovo s veľkým začiatočným písmenom (keď ide o národnosť) alebo malým, pokiaľ ide o vierovyznanie. Vzhľadom na charakter materiálu som uprednostnil druhú možnosť. Veľké písmeno uvádzam len v prípade citácií.
- ⁴ — K tejto problematike podrobnejšie napr. Bumová 2009, Salner 2000, najmä však Heitlingerová 2006.
- ⁵ — Prezidentský dekrét 33/1945 nariaďoval zbaviť československého občianstva Maďarov a Nemcov. K obom týmto národnostiam sa pred vojnou často hlásili aj židia. Neraz ich kvôli tomu stihol rovnaký osud, vrátane vyhnania.
- ⁶ — Osobne považujem za výstižnejší hebrejský termín šoa. Vzhľadom na to, že pojem holokaust akceptujú odborníci aj verejnosť, rozhodol som sa dať mu prednosť.
- ⁷ — Reakcie jednotlivcov nemali statický charakter. Menili sa v súlade s osobnými skúsenosťami, politickým vývojom (česko)slovenskej spoločnosti či s medzinárodnou situáciou. Tí istí ľudia uvažovali a konali inak v roku 1945, 1949, po procesoch začiatkom päťdesiatych rokov alebo po auguste 1968.
- ⁸ — V prípade citovania ich označujem ako AUZ (archív Ústredného zväzu), resp. AŽNO (archív Židovskej náboženskej obce).
- ⁹ — Takýto postup nie je v slovenskej etnológii (ani v iných spoločenských vedách) bežný. Bádania z pragmatických dôvodov pristupujú často k židovskej komunite „zvonka“, z pohľadu štátnych inštitúcií či príslušníkov majority.
- ¹⁰ — Podrobnejšie o projekte píšem v inej časti tejto kapitoly.
- ¹¹ — Z mailovej korešpondencie na fóre Svetlo, ktoré založili židovskí emigranti zo Slovenska v roku 2004 (súkromný archív autora).
- ¹² — K pochopeniu tohto prístupu mi pomohol hlavný rabín Strassburgu Samuel Schlesinger. Počas rekonštrukcie Memoriálu Chatama Sofera v spornej situácii schválil riešenie, ktoré sa mi javilo „nie dosť halachické“. Neskôr

vysvetlil, že zvolil kompromis, „aby sa tu nestalo ešte niečo strašného, keď sa tu už stalo toľko strašného“ (Salner-Kvasnica 2012: 129). Voľbu „čím menšieho zla“ uprednostnil aj rabín Myers. Pri rozhodovaní o stavbe kolumbária na bratislavskom neologickom cintoríne prijal kompromis, hoci kremácia odporuje princípom tradičného judaizmu (Salner 2014: 129).

¹³ — Príspevky boli publikované v zborníku *Acta Judaica Slovaca* 4, 1998.

¹⁴ — Citované podľa Büchler 1998: 71.

¹⁵ — Minjan (prítomnosť desiatich dospelých židovských mužov) je podmienkou, aby bohoslužby a iné náboženské obrady mohli prebehnúť v plnom rozsahu. Podmienka účasti desiatich mužov vytvára puto náboženskej „závislosti“ a spolupatričnosti. V menších náboženských obciach alebo v podmienkach súčasnej náboženskej vlažnosti však komplikuje organizáciu náboženských aktivít.

¹⁶ — Len v rokoch 1948-1949 emigrovalo do Palestíny/Izraela 8925 židov zo Slovenska (Büchler 1998: 74). Podľa iného prameňa do konca roka 1949 emigrovalo do Palestíny/Izraela 8867 židov zo Slovenska (Jablonková 1998: 166). K osudu židovského štátu neboli ľahostajní ani židia, ktorí z rôznych dôvodov ostali na Slovensku. Ako poukážem v ďalšom texte, usilovali sa mu pomáhať tak, ako mohli a vedeli. Napriek tomu možno súhlasiť s názorom, že väčšina imigrantov „...neprijeli do Izraele proto, že by chtěli utéct z vyhnanství, přijeli, protože je žádná jiná země nechtěla přijmout. Byli to uprchlíci, a nikoli sionističtí idealisté“ (Segev 2014: 455-456).

¹⁷ — AUŽŽNO, krabica 27, Jelšava, 6.6.1949.

¹⁸ — Podrobnosti o histórii a metodike projektu pozri tiež Salner 1995, 1997; Vrzgulová 2002; Bútorá 2010.

¹⁹ — Všetky svedectvá sú prepísané aj do papierovej podoby. V prípade citovania v zátvorke za textom uvádzam skratku OH, teda oral history a v záujme ochrany osobných údajov svedkov len pohlavie a rok narodenia informátora/informátorky.

²⁰ — O existencii mnohých z nich som dovtedy nevedel. Na druhej strane v Encyklopédii chýbajú niektoré náboženské obce, o ktorých informujú materiály z archívu ÚŽŽNO.

²¹ — Predchodcom tejto publikácie je kniha *Židovské náboženské obce na Slovensku* (1991). Na základe výskumov Eugena Bárkányu ju zostavil (a doplnil) Ľudovít Dojč. Až do vydania Encyklopédie predstavovala na Slovensku jediný dostupný zdroj materiálov o tejto problematike.

²² — Z početnej literatúry na túto tému spomeniem aspoň Bumová 2007, 2008; Šišjaková 2007; Šišjaková – Šmigel 2009; Šmigel 2011.

²³ — Pojmom jišuv sa označuje predvojnová židovská populácia na území Izraela.

²⁴ — Nepovažujem za náhodu, že všetci spomenutí autori pochádzajú z krajín, ktoré bojovali proti nacizmu, nezažili však nemeckú okupáciu.

- 25 ____ Eichlerove pamäti mi dal k dispozícii jeho syn Juraj, za čo mu aj touto cestou ďakujem. Nie sú datované, v texte je však zmienka o udalostiach z rokov 1974 a 1975. Znamená to, že moje doterajšie datovanie (1972) nie je správne.
- 26 ____ Sčítání lidu v v republice československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha : Státní úřad statistický 1934, s. 23.
- 27 ____ Bárkány – Dojč (1991: 5) uvádzajú v tejto súvislosti 2262 z celkového počtu 3589 obcí.
- 28 ____ Hebrejské slovo pre náboženskú obec je kehila (množné číslo kehillot), používa sa aj jidiš výraz kile. Uvedené termíny používam v texte ako synonymá.
- 29 ____ Podľa Jelínka na Slovensku pôsobilo len 175 náboženských obcí, pričom 120 (70,6 %) bolo ortodoxných, 30 neologických a 25 status quo ante (Jelínek 2009: 154).
- 30 ____ Vtedajší uhorský minister školstva a osvety J. Eötvös zvolal do Budapešti kongres židovských komunit s cieľom prijať spoločné stanovy pre celé uhorské židovstvo. Prebiehal od 16. decembra 1868 do 24. februára 1869. Najmä jednoznačne odmietavý postoj ortodoxných rabínov prispel k definitívnemu rozkolu. Vznikli obce ortodoxné, neologické a nový smer status quo ante, ktorý odmietal rozdelenie (Jelínek 2009: 64).
- 31 ____ Tento proces na základe vlastných skúseností opísal Leo Kohút (1995).
- 32 ____ Na tento problém upozorňujú napr. Eichler; Grünhut 2015; Jelínek 2009.
- 33 ____ „Pre mnohých prvým krokom do nového života bolo zrieknutie sa viery a príklon k ateizmu. Príčin bolo určite viacero, no parafrázujeme výrok jednej z preživších: *„...kde bol ten Boh, keď zabili moje dieťa? Prečo muselo umrieť?*“, ku ktorému niet čo dodať“ (Švolíková 2012: 40).
- 34 ____ Zaujímavé informácie k tejto problematike prináša vo svojich memoároch napr. dlhoročný podpredseda ÚZŽNO Ján Bernfeld (2004).
- 35 ____ Tejto problematike sa podrobnejšie venovala Vrzgulová 2006, 2007.
- 36 ____ Pochybnostiam či dokonca priamym obvineniam Boha sa nevyhli ani silne veriaci ortodoxní židia (pozri Dethloff 2004: 6).
- 37 ____ Veľa konkrétnych poznatkov o tejto problematike zozbierala a publikovala Alena Heitlingerová 2006.
- 38 ____ Židovský humor reflektoval situáciu vtipom, aktuálnym vo väčšine krajín socialistického bloku: „Pracovníkovi ministerstva Jakubovi Kohnovi šéf vytkol, že nemá primeranú kvalifikáciu. „Myslel som na to,“ riekol Kohn s úsmevom, „medzitým som zmaturoval.“ O nejaký čas prišiel nadriadený znovu, že by bolo vhodné, keby Kohn aspoň diaľkovo študoval. Ten s úsmevom vytiahol index. O niekoľko týždňov sa však šéf zjavil znovu: „Všetko by bolo v najlepšom poriadku, len keby ste sa nevolali Kohn, súdruh Kohn...“ Tento vybral z vrečka žiadost' o zmenu mena na Popesco. Zdalo sa, že sa už naozaj nič nemôže stať. Predstavený ale zas prišiel za súdruhom Po-

pescom s tým, že sa znižujú stavy zamestnancov: „V plánovacom oddelení sme prepustili Grüna, v učtárni Weissa a aby sa to vyrovnalo, musíme prepustiť aj jedného Popesca“ (Kalina 1990: 248-249). V inom vtipе Kohn stretol svojho priateľa Bergera, ktorý mu prezradil, že sa volá Lesný. Keď sa po čase stretli opäť, volal sa už Horský. Udivenému Kohnovi vysvetlil: „Keď poviem, že sa volám Horský, ľudia chcú vedieť, ako som sa volal predtým. A ja odpoviem, že Lesný...“

- ³⁹ — Kehila (obec) tradične okrem religiózných funkcií plnila aj sociálne, kultúrne, vzdelávacie a spoločenské úlohy. Preto sú citované postoje paradoxné len zdanlivo.
- ⁴⁰ — Maskir je kolektívne prednášaná modlitba, určená pamiatke mŕtvych príbuzných (najmä rodičov). Tvorí súčasť bohoslužby počas štyroch rôznych sviatkov (Pesach, Jom Kipur, Šmine aceret a Šavuot). Najmä v najstaršej generácii si pri tejto príležitosti väčšinou pripomínajú blízkych, ktorí zahynuli počas holokaustu.
- ⁴¹ — Vanda Vitti (2015: 310) uvádza prípad ženy z Lučenca, ktorá ako jediná z rodiny prežila Osviečením. Nechala sa spopolniť, aby „aspoň po smrti s nimi zdieľala tento osud“.
- ⁴² — S podobnými výroky sa možno stretnúť nielen v svedectvách, ale aj v publikovaných odborných či memoárových dielach. V radoch preživších vyvolávali veľmi silné emócie.
- ⁴³ — MUDr. A. P.: Lekárom odsúdeným na smrť. Prednáška, prednesená dňa 29. novembra 1945, v tatranskej sekcii, spolku proti TBC. Rukopis tejto prednášky mi venoval jeho syn.
- ⁴⁴ — Podľa iného zdroja „pri sčítaní ľudu v roku 1950 sa k židovskému náboženstvu prihlásilo 15 514 osôb“ (Iancu 2014: 166). S ohľadom na dobové procesy (počet preživších, alija do Izraela, zmeny hodnotových orientácií, reakcie na nástup komunistickej moci) a ostatné pramene sa tento údaj javí ako nadhodnotený.
- ⁴⁵ — Zápisnica spísaná na schôdzi širšieho výboru SRP-u dňa 4. mája 1948 (AŽ-NO).
- ⁴⁶ — Sionistické ideály neboli v komunite všeobecne akceptované. Aliju z rôznych dôvodov odmietla dokonca aj časť členov hnutia. Patrili k nim najmä tí, ktorí nevstúpili z presvedčenia, ale zo spoločenských dôvodov, kvôli priateľom. Aj vtip dokumentuje existenciu rôznych názorov na emigráciu do Izraela: Pred Haifou sa míňajú dve lode. Jedna smeruje do prístavu, druhá pláva preč z Izraela. Na oboch palubách stoja cestujúci, hľadajú na druhú loď a významne si klopujú po čele... Niektorí z tých, ktorí v štyridsiatych rokoch emigrovali, zvolili návrat.
- ⁴⁷ — Text piesne som dostal od pani Márie R. Poznala ho od svojej staršej sestry, členky Brigády Chavivy Reikovej.

- 48 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Žilina, 5.4.1949.
- 49 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Žilina, 1.10.1952.
- 50 ____ AUŽŽNO, krabica 3, Lučenec, 29.4.1952.
- 51 ____ Čas, roč. 2, č. 36, 3.6.1945, s. 3. Sme za poriadok na Slovensku, bezpečnosť osobnú a majetkovú (cit. podľa Bumová 2011B: 26).
- 52 ____ Citované podľa Bumová 2014: 62.
- 53 ____ Pozri tiež Proces...; Langerová 2009; Lóbl 1968 atď.
- 54 ____ Zaujímavé poznatky z českého prostredia prináša najmä kniha Aleny Heitlingerovej (2006), slovenský materiál prezentuje Salner 2007.
- 55 ____ Tento výrok uviedol 23.12.2015 muž (1947) v neformálnom rozhovore na tému súčasnej židovskej identity.
- 56 ____ K situácii židov po roku 1945 podrobnejšie Bikont 2008; Pellar 2009; Segev 2014; Snyder 2010, 2015, najmä však Gross 2008 a Lowe 2014.
- 57 ____ Tieto udalosti sa často označujú ako „pogrom“. Šmigel (2011: 251) zvolil pojem „výtrznosti“, ktorý považujem za výstižnejší. Osobne sa v prípade Slovenska prikláňam k termínu „násilnosti“, ktorý podľa môjho názoru zohľadňuje mieru a charakter týchto udalostí.
- 58 ____ Pozri Kamenec 1999.
- 59 ____ Podrobnejšie Bumová 2007; Šmigel 2011; Kalina 2000.
- 60 ____ Podľa R. Büchlera (1998: 70-71) „koncom roka 1946 bolo v rámci Ústredného zväzu židovských náboženských obcí registrovaných viac ako 24 000 osôb židovského vierovyznania, roztrúsených v 135 lokalitách. V tom roku bolo na Slovensku činných 127 náboženských obcí a synagogálnych spoločností. V Bratislave, Košiciach a Dunajskej Strede znovu otvorili rabínske učilištia (ješivy)“.
- 61 ____ AUŽŽNO, krabica 58, Trebišov, 10.11.1949.
- 62 ____ Zápisnica z výborovej schôdze Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku. AŽŽNO Bratislava, 9.5.1955, nezaradené.
- 63 ____ Nie je cieľom tejto práce analyzovať princípy a dejiny sionistického hnutia (k tomu pozri Avineri 2001; slovenské reálie Baláz 2010).
- 64 ____ Slobodu vierovyznania zaručoval Ústavný zákon 150/1948. Podľa § 15 „svetový názor, víra nebo přesvědčení nemůže být nikomu na újmu, nemůže však být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost uloženou mu zákonem“. Nasledujúci paragraf deklaruje právo „vyznávat soukromě i veřejně jakoukoli náboženskou víru, nebo být bez vyznání“. V praxi však bežne dochádzalo k porušovaniu týchto ústavných práv. Náboženskú slobodu deklaruje aj „socialistická ústava“, pričom zdôrazňuje prioritu „vedeckého svetonázoru“. Podľa čl. 16 „Veškerá kulturní politika v Československu, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování jsou vedeny v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu, a v těsném spojení se životem a prací lidu.“ Článok 32 deklaruje slobodu vierovyznania, ktorú

ale v nasledujúcom bode relativizuje nadradením zákonov nad ústavu: „(1) Svoboda vyznání je zaručena. Každý může vyznávat jakoukoli náboženskou víru, nebo být bez vyznání, i provádět náboženské úkony, pokud to není v rozporu se zákonem. (2) Náboženská víra nebo přesvědčení nemůže být důvodem k tomu, aby někdo odpíral plnit občanskou povinnost, která je mu uložena zákonem.“

- 65 — Židovský humor pôvodne definoval sionistu ako žida, ktorý za peniaze druhého žida posielal tretieho žida do Palestíny. Po holokauste však hnutie (aj vďaka podpore medzinárodných židovských organizácií) pracovalo oveľa efektívnejšie.
- 66 — Pre Štátnu bezpečnosť ešte v sedemdesiatych rokoch sionizmus bol „nacionálno šovinistická, fašistická ideológia a prax, ktorá predstavuje jednu z najreakčnejších foriem súdobého antikomunizmu a antisovietizmu“ (Bumová 2006B: 73).
- 67 — Heda Kovályová, vdova po obžalovanom a popravenom Rudolfovi Margoliusovi prirovnáva písanie dobovej tlače k nacistickému Stürmeru a celkovú atmosféru spoločnosti k obdobiu okupácie Čiech v rokoch 1939-1945 (Kovályová 1992: 160-163).
- 68 — Michael Gero napísal rukopis svojich dosiaľ nepublikovaných spomienok v Hamburgu, kam emigroval po auguste 1968. Požičal mi ich jeho syn Peter, ktorému chcem touto cestou poďakovať.
- 69 — Podrobnejšie k tejto problematike pozri Bumová 2012.
- 70 — Rozsudok v trestnej veci proti Šimonovi Ornsteinovi a spol. Najvyšší súd, 5.-7.8.1953, T4/53, s. 1-2.
- 71 — Časť poznatkov o vzniku a dejinách ÚZŽNO som použil v úvodnej štúdii publikácie Ľudia z Kile (v tlači).
- 72 — 231 Vyhláška Predsedníctva Slovenskej národnej rady zo dňa 10. septembra 1945, ktorou sa uverejňuje uznesenie Zboru povereníkov Slovenskej národnej rady o úprave pomerov židovskej konfesie na Slovensku. In: Úradný vestník, ročník 1945, č. 23, 29. septembra 1945, s. 515-516.
- 73 — Tamže, s. 516. Pozri tiež Jelínek 2009: 154.
- 74 — Vyhláška, s. 515.
- 75 — Slovo Spolok je v tomto prípade nepatričné. SRP sa oficiálne nazýval Sdruženie rasovo prenasledovaných ...
- 76 — Tamže, s. 516. V tom čase išlo o Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu. Po nástupe komunistickej moci prevzal kontrolnú funkciu Slovenský úrad pre veci cirkevné (Slovúc).
- 77 — AÚŽŽNO, krabica 3, Michalovce, 14.11.1946.
- 78 — AÚŽŽNO, krabica 3, Michalovce, 17.11.1946.
- 79 — K dôvodom mohla patriť aj skutočnosť, že (ako uvádzam vyššie) absencia stanov dávala vedeniu ÚŽŽNO zvýšené právomoci.

- 80 ____ AUZZNO, krabica 3, Michalovce, 20.11.1946.
- 81 ____ AUZZNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 9.5.1947.
- 82 ____ AUZZNO, krabica 3, Lučenec, 30.12.1949.
- 83 ____ Zápisnica o zasadnutí výboru Ústredného zväzu židovských nábožen-
ských obcí v Bratislave, konanej dňa 14.11.1954 (AÚZZNO).
- 84 ____ Podmienkou členstva bolo, aby žiadateľ mal židovskú matku, alebo kon-
vertoval na ortodoxný judaizmus.
- 85 ____ „Židia totiž mali smutnú skúsenosť s evidenciou Židov za éry Hitlerovej.
Ústredňa Židov (...) mala aj oddelenie Evidencie Židov. Táto evidencia
usnadnila nemeckým okupantom najmä v roku 1944 vypátrať Židov pre
deportáciu“ (Eichler : 8).
- 86 ____ AÚZZNO, krabica 3, Lučenec, 20.11.1951.
- 87 ____ AÚZZNO, krabica 3, Lučenec, 26.12.1951.
- 88 ____ AÚZZNO, krabica 25, Spišské Podhradie, 26.6.1953.
- 89 ____ AÚZZNO, krabica 25, Spišské Podhradie, 26.6.1953.
- 90 ____ AÚZZNO, krabica 25, Spišské Podhradie, 26.6.1953.
- 91 ____ AÚZZNO, krabica 25, Spišské Podhradie, 30.6.1953.
- 92 ____ AÚZZNO, krabica 1, Žilina, 6.4.1956.
- 93 ____ AŽNO Bratislava, Organizačný štatút, 15.6.1965.
- 94 ____ Organizačný štatút, prijatý 1. októbra 1965, čl. 13 (AŽNO Bratislava). Pod-
mienky v zátvorke znamenajú obriezku; židovský sobáš; požehnania po-
čas šábesu a tradičné pochovanie do zeme za prítomnosti minjanu (10
dospelých židovských mužov).
- 95 ____ AŽNO Bratislava, 31.10.1965.
- 96 ____ Dodnes citlivá otázka rieši dilemu, či na Valnom zhromaždení ÚZZNO za-
stupuje každú obec jeden volič, alebo sa počet delegátov (hlasov) odvíja od
počtu členov danej obce. V súčasnosti platí pravidlo, že každých 125 členov
zastupuje jeden delegát.
- 97 ____ Prehlásenie. AŽNO Bratislava, 31.10.1965.
- 98 ____ Hebrejské slová sú do textu vpísané rukou. Za ich preklad ďakujem J. Miel-
carkovej a V. Trabalkovi.
- 99 ____ Zápisnica spísaná dňa 19.8.1945 na zasadnutí poradného zboru aut. ort.
židovskej náboženskej obce v Bratislave (AŽNO Bratislava, nezaradené).
- 100 ____ Aguda (presnejšie Agudat Israel) je svetovou organizáciou ortodoxného
židovstva (Jelinek 2009: 152).
- 101 ____ Zápisnica spísaná na zhromaždení židovskej náboženskej obce dňa 18. au-
gusta 1946 (AŽNO Bratislava).
- 102 ____ Konkrétnym využitím tohto majetku sa bude zaoberať samostatná kapitola.
- 103 ____ AUZZNO, krabica 24, Dolný Kubín, 26.7.1946.
- 104 ____ Podľa Eichlera: „Počtovo bude to vyžadovať najmenej desať členov muž-
ského pohlavia, organizovaných a majúcich synagógu/modlitebňu, kde sa

môžu a fakticky konajú bohoslužby“ (Eichler : 27). Neskôr sa podmienky zmiernili, takže kritériom bolo, aby sa bohoslužby „...konali aspoň raz do týždňa o sobotách“ (Eichler : 28).

- 105 ____ AUŽŽNO, krabica 52, Šaštín, 7.10.1946.
- 106 ____ AUŽŽNO, krabica 52, Šaštín, 24.10.1946.
- 107 ____ AUŽŽNO, krabica 52, Šaštín, 13.11.1946.
- 108 ____ Zmienku o osude tohto interiéru som našiel v liste ÚŽŽNO do Trnavy: „Pridelili sme Vám kostolné zariadenie z Turzovky a Púchova n.V. Kostolné zariadenie z Dolného Kubína sme Vám predbežne prideliť nemohli, kým nevyšetříme záležitosť v Dolnom Kubíne. Predpokladáme však, že kostolné zariadenie z menovaných 2 obcí Vám bude predbežne stačiť“ (AUŽŽNO, krabica 58, Trnava, 12.8.1946).
- 109 ____ AUŽŽNO, krabica 24, Dolný Kubín, 6.8.1946.
- 110 ____ AUŽŽNO, krabica 24, Dolný Kubín, 8.8.1946.
- 111 ____ AUŽŽNO, krabica 2, Hanušovce, 17.3.1950.
- 112 ____ AUŽŽNO, krabica 27, Bardejov, 28.11.1948.
- 113 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Plešivec, 2.8.1946
- 114 ____ AUŽŽNO, krabica 58, Vrútky, 12.10.1949.
- 115 ____ AUŽŽNO, krabica 58, Vrútky, 19.5.1950.
- 116 ____ AUŽŽNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 24.2.1955.
- 117 ____ AUŽŽNO, krabica 27, Banská Štiavnica, 10.11.1953.
- 118 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Žabokreky, 13.4.1947
- 119 ____ AUŽŽNO, nezaradené, Svätý Križ, 4.3.1947
- 120 ____ AUŽŽNO, krabica 4, Modrý kameň, 10.1.1947.
- 121 ____ AUŽŽNO, krabica 4, Modrý kameň, 24.3.1947.
- 122 ____ AUŽŽNO, krabica 4, Modrý kameň, 12.4.1947
- 123 ____ AUŽŽNO, krabica 4, Modrý kameň, 16.4.1947.
- 124 ____ AUŽŽNO, nezaradené, Veľký Meder, bez dátumu
- 125 ____ AUŽŽNO, krabica 25, 4.1.1950.
- 126 ____ AUŽŽNO, nezaradené, Svätý Križ, 4.3.1947. Ide o symbolický les na pamiatku obetí.
- 127 ____ AUŽŽNO, krabica 58, Vrútky, 4.8.1949. V tomto prípade išlo o výnos z predaja časti cintorína.
- 128 ____ AUŽŽNO, krabica 58, Trstená, 22.6.1948.
- 129 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Zlaté Moravce, 22.9.1949.
- 130 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Zlaté Moravce, 12.10.1949.
- 131 ____ AUŽŽNO, krabica 1, Žabokreky, 17.6.1947.
- 132 ____ AUŽŽNO, krabica 24, Brezno nad Hronom, 23.3.1949. Pokiaľ ide o spomínanú synagógu, na základe výmeru z 18.3.1952 ONV „prideľuje budovu bývalého židovského kostola pre RSD v Brezne na skladištné účely“.
- 133 ____ AUŽŽNO, krabica 25, Stará Ľubovňa, 14.7.1948.

- 134 ____ AUZZNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 9.5.1947.
- 135 ____ AUZZNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 6.6.1947.
- 136 ____ AUZZNO, Krabica 7, Krnča, 10.9.1965.
- 137 ____ V iných prameňoch, ktoré mám k dispozícii, sa Briefovo meno v tejto súvislosti nespomína.
- 138 ____ Zápisnica spísaná na zhromaždení židovskej náboženskej obce dňa 18. augusta 1946. (AŽNO Bratislava)
- 139 ____ V Piešťanoch „už 19. júna 1945 sa uskutočnilo prvé verejné zhromaždenie členov autonómnej ortodoxnej židovskej obce. Rozhodlo sa zjednotiť obe oddelené obce a postarať sa o vybudovanie alebo udržiavanie najdôležitejších inštitúcií ako minjan, šechita, mikve, Chevra kadiša“ (Iltis 1959: 182). V Žiline hľadali kompromis. Predseda ortodoxnej obce I. Klein „poukázal na protest ortodoxných rabinov proti zjednoteniu a navrhol, aby v Žiline židovské zariadenia slúžili všetkým členom bez ohľadu na to, ku ktorej obci patria“. V zjednotenej obci sa „I. Klein stal podpredsedom ŽNO a súčasne predsedom dôležitej kuchynskej komisie, ortodoxný Jakub Herzka je zvolený za správcu kostola atď.“ (Frankl-Frankl 2008: 289-290).
- 140 ____ AUZZNO, krabica 3, Michalovce, 20.11.1946
- 141 ____ AŽNO Zápisnica spísaná na shromaždení židovskej náboženskej obce, 18.8.1946. Výbor mal napokon 35 členov a 13 náhradníkov.
- 142 ____ Mám k dispozícii list s hlavičkou „Ort. Židovská náboženská obec v Bratislave“ s dátumom 25.10.1965. Ďalší list (8.11.1965) má hlavičku „Židovská náboženská obec v Bratislave“. Obe hlavičky sa používali striedavo
- 143 ____ K tomuto pohľadu prispieva vyhláška 231/1945, podľa ktorej sú obce povinné „uspokojovať potreby ortodoxných veriacich“. V reálnych podmienkach to znamená pôsobenie ortodoxných rabinov a obradov.
- 144 ____ V súčasnosti každú obec v prezídiu ÚZZNO zastupuje jeden delegát na každých 125 členov.
- 145 ____ Organizačný štatút. Do platnosti vstúpil po schválení Poverenictvom SNR pre školstvo a kultúru dňa 1.10.1965 (AŽNO Bratislava).
- 146 ____ Jelínek (2009: 417) uvádza, že Lipa bol vo funkcii predsedu až do roku 1958, podľa mňa je však správny údaj B. Eichlera, že nastúpil na tento post po prijatí stanov v roku 1955.
- 147 ____ Existujú úvahy, že oficiálnu absenciu funkcie predsedu vyvolal strach zo spomínanej kľatby Ch. Sofera. Ako uvádzam vyššie, Benjamín Eichler to vysvetľuje faktom, že voľby sa nemohli uskutočniť, pretože neboli schválené stanovy.
- 148 ____ Jelínek (2009: 417) datuje odchod Ehrentala a nástup Grünwalda rokom 1981.
- 149 ____ Stanovy ÚZZNO z roku 1998 v čl. 13, bod 2 zaviedli funkciu čestného predsedu: „Prezídium na svojej ustanovujúcej schôdzi volí zo svojho stredy čest-

ného predsedu, výkonného predsedu ÚZZNO, podpredsedu a riaditeľa kancelárie ÚZZNO.“ Rozsah jeho práv a povinností sa postupne vyvíjal. Podľa čl. 9 súčasných stanov z roku 2015 je táto funkcia doživotná. Okrem reprezentatívnych povinností čestný predseda je členom Prezídia a Užšieho prezídia ÚZZNO. Od vzniku tejto funkcie ju zastáva Pavel Traubner.

- 150 — Nie každá remeselnícka činnosť bola akceptovaná. ŽNO Bardejov protestovalo, že v bývalej modlitebni podkúvajú kone, „a je smutné, že svätá miestnosť je zneužitá pre takéto ciele“ (AUZZNO, krabica 27, Bardejov, 25.1.1948). Obvinený sa bránil, že „v dielni robí čiste kováčske práce. Kone podkováva na voľnom priestranstve pred dielňou, na mieste vzdialenom 6-8 m od dielne“ (AUZZNO, krabica 27, Bardejov, 9.9.1948).
- 151 — V prípade cintorína v Oponiciach miestny hygienik určil tleciu dobu „na dobu 10 rokov u detí pochovaných vo veku nad 10 rokov“, resp. „tleciu dobu na dobu 13 rokov u osôb pochovaných starších nad 10 rokov“ (AUZZNO, krabica 8, Oponice, 19.2.1963). Aktuálny zákon (par. 19/3) uvádza: „Ludské ostatky musia byť uložené v hrobe najmenej do uplynutia tlecej doby, ktorá podľa zloženia pôdy musí trvať najmenej 10 rokov“ (Zákon o pohrebníctve 131/2010 Z.z. uverejnený v Zbierke zákonov 56/2010).
- 152 — Publikáciu v roku 1959 spoločne vydali ÚZZNO a Rada českých židovských náboženských obcí.
- 153 — Zápisnica zo zasadnutia ÚZZNO, november 1955. Okrem obcí pôsobilo na Slovensku aj 47 náboženských komunit, ktoré spadali pod právomoc jednotlivých ŽNO.
- 154 — Rituálne rezanie dobytká a hydiny.
- 155 — AŽNO Bratislava, 14.11.1954. V ďalšom texte zápisnica informuje o krokoch, ktoré uskutočnil Zväz spolu so Slovenským úradom pre veci cirkevné a s cirkevným oddelením KNV v Bratislave „...na odčinenie tohto zákažu“.
- 156 — AUZZNO, krabica 3, Michalovce. Výťah zo zápisnice Rady ONV v Michalovciach, konanej dňa 8. apríla 1953.
- 157 — Pravidelné bohoslužby a iné náboženské aktivity vykazuje v tomto období 18 z 19 ŽNO, ktoré uvádza Iltis 1959.
- 158 — AUZZNO, krabica 24, Senica, 3.7.1956.
- 159 — AUZZNO, krabica 58, Trnava, 15.5.1956
- 160 — AUZZNO, krabica 1, Žilina, 27.7.1953.
- 161 — AUZZNO, krabica 1, Žilina, 18.8.1953.
- 162 — AUZZNO, krabica 23, Nitra, 8.7.1971.
- 163 — Historik Ján Hlavinka (2005) oprávnené charakterizoval situáciu v období normalizácie názvom svojej štúdie „Komunita pod kontrolou“. Podľa I. Bumovej židovská komunita „v období rokov 1948-1989 predstavovala spoločenstvo, ktoré totalitný režim vnímal prinajmenšom ako ,nespolah-

livé“. Oficiálne bol predmetom záujmu „Izrael“, „sionizmus“ či „židovský nacionalizmus“ (Bumová 2007: 67).

- 164 — Slovenská republika ako prvá z postkomunistických krajín prijala zákon o zmiernení niektorých majetkových krívd spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam pod č. 282/1993 Z.z. Platíť začal od 1.1.1994. Neskôr ho upravili a doplnili ďalšie zákony (503/2003 o navrátení vlastníctva k pozemkom) a ďalšie.
- 165 — [Www.uzzno.sk](http://www.uzzno.sk)
- 166 — AÚŽŽNO, krabica 23, Spišská Belá, 3.12.1947.
- 167 — AÚŽŽNO, krabica 23, Spišská Belá, 15.12.1947.
- 168 — Na západe Slovenska túto úlohu plnil Pavol Weiss z Bratislavy. V polovici päťdesiatych rokov prevzal Fischerovu funkciu Eugen Bárkány a po ňom Artur Luknár.
- 169 — „ŽNO v Žabokrekoch pozostáva z troch židovských rodín a v okolí sa nachádza niekoľko súvercov.“ AUŽŽNO, krabica 1, Žabokreky, 10.9.1946.
- 170 — AÚŽŽNO, krabica 1, Žabokreky, 10.9.1946.
- 171 — Zápisnica o zasadnutí Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku, konanej dňa 14.11.1954 (AŽNO Bratislava).
- 172 — Problémy a diskusie na túto tému neprestali ani po novembri 1989. Zdá sa, že hľadanie finančne, nábožensky a ľudsky vhodného riešenia potrvá ešte dlhý čas.
- 173 — Tento názor potvrdzujú archívne údaje z viacerých obcí.
- 174 — Židovské náboženské obce alebo ÚŽŽNO zodpovedajú za stav cintorínov, ale starosť o hroby je povinnosťou pozostalých: „Čo sa týka jednotlivých náhrobných kameňov, je situácia nasledovná: Keď niektorý z našich súvercov zistí, že náhrobný kameň ich príbuzných je spadnutý, alebo vyžaduje inú opravu, je to povinnosťou rodinných príslušníkov, aby si náhrobné kamene udržiavali v poriadku.“ AUŽŽNO, krabica 20, Pruské, 10.2.1964.
- 175 — Odznelo v rámci diskusie na mailovom fóre Svetlo, ktoré funguje od roku 2004. Združuje slovenských a českých židov doma aj v zahraničí. Súkromný archív autora. Podrobnejšie pozri Salner 2007, 2010.
- 176 — V súčasnosti prebieha pokus o presnú evidenciu. Podľa neúplných výsledkov v majetku Zväzu a židovských obcí je okolo 450 cintorínov. Z toho v 141 prípadoch „na listoch vlastníctva je uvedená iná kultúra, napr. orná pôda, trvalý trávnatý porast, ostatná plocha a pod.“. Približne 220 ďalších cintorínov má iného majiteľa. (Hodálová, O.: Správa o stave židovských cintorínov na Slovensku z majetkoprávneho hľadiska. 24.11.2015. Interný materiál ÚŽŽNO.
- 177 — Súkromný archív autora.
- 178 — AÚŽŽNO, nezaraďené, Skalica, 9.11.1947.
- 179 — AUŽŽNO, nezaraďené, Skalica, 19.1.1950.

- 180 ____ AUZZNO, nezarađené, Skalica, 23.1.1950.
- 181 ____ AUZZNO, nezarađené, Skalica, 21.1.1955.
- 182 ____ AUZZNO, krabica 58, Trnava, 21.5.1947.
- 183 ____ AUZZNO, krabica 6, Beckov, 24.8.1947.
- 184 ____ AUZZNO, krabica 6, Beckov, 28.5.1965. Odosielateľom bola Vyššia vojenská prokuratúra, adresátom ÚZZNO.
- 185 ____ AUZZNO, nezarađené, Čierna nad Tisou, 8.8.1955.
- 186 ____ AUZZNO, krabica 8, Gbely, 9.7.1958.
- 187 ____ AUZZNO, krabica 4, Malacky, 11.7.1955.
- 188 ____ AUZZNO, krabica 3, Michalovce, 5.4.1948.
- 189 ____ AUZZNO, krabica 2, Hanušovce n.T., 15.5.1962.
- 190 ____ AUZZNO, krabica 50, Nová Baňa, 6.8.1967.
- 191 ____ AUZZNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 20.10.1967.
- 192 ____ AUZZNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 31.3.1970.
- 193 ____ AUZZNO, nezarađené, Dolná Krupá, 23.12.1968.
- 194 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 24.5.1957.
- 195 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 29.5.1958.
- 196 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 25.6.1958,
- 197 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 26.9.1958.
- 198 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 31.5.1962.
- 199 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 13.11.1958.
- 200 ____ AUZZNO, krabica 10, Bohdanovce, 13.11.1962.
- 201 ____ Nešlo o ojedinelý jav. Podobný spor o trávu z cintorína prebehol napr. aj v obci Senné. (AUZZNO, krabica 10, Senné, 9.6.1961; 12.6.1961).
- 202 ____ AUZZNO, krabica 8, Falkušovce, 7.1.1975.
- 203 ____ Nesprávne stotožnenie ÚZZNO a ŽNO Bratislava bolo medzi členmi komunity častým javom.
- 204 ____ AUZZNO, krabica 13, Spišská Stará Ves, 15.8.1968. Pisateľka pripisovala zodpovednosť za tento stav ÚZZNO, ale svoj list poslala na adresu ŽNO Bratislava.
- 205 ____ AUZZNO, krabica 12, Nitrianske Pravno, 8.12.1983.
- 206 ____ AUZZNO, krabica 1, Plešivec, 1.7.1949.
- 207 ____ AŽNO Bratislava, 7. augusta 1964.
- 208 ____ AUZZNO, krabica 8, Nacina Ves, 1956 (deň a mesiac nečitateľný).
- 209 ____ AUZZNO, krabica 52, Šaštín, 26.4.1970.
- 210 ____ AUZZNO, krabica 9, Sokolany, 30.1.1963.
- 211 ____ AUZZNO, krabica 8, Oponice, 12.4.1965.
- 212 ____ AUZZNO, krabica 8, Oponice, 10.4.1965.
- 213 ____ AUZZNO, krabica 7, Záhorská Ves, 17.5.1971.
- 214 ____ AUZZNO, krabica 11, Biskupová, 10.9.1969
- 215 ____ AUZZNO, krabica 11, Biskupová, 20.10.1969.

- 216 ___ AUŽŽNO, krabica 51, Trnovec nad Váhom, 20.6.1965.
- 217 ___ AUŽŽNO, krabica 51, Trnovec nad Váhom, 12.7.1957
- 218 ___ AUŽŽNO, krabica 1, Žilina, 21.3.1965.
- 219 ___ AUŽŽNO, krabica 1, Žilina, 1.4.1965.
- 220 ___ AUŽŽNO, krabica 23, Čadca, 31.5.1955.
- 221 ___ AUŽŽNO, krabica 23, Čadca, 18.11.1960.
- 222 ___ AUŽŽNO, krabica 23, Čadca, 9.12.1960.
- 223 ___ AUŽŽNO, krabica, Beluša 7.9.1977.
- 224 ___ AUŽŽNO, krabica 54, Beluša, 11.11.1977.
- 225 ___ AUŽŽNO, krabica 23, Čadca, 13.11.1945.
- 226 ___ AUŽŽNO, krabica 54, Kuklov, 30.10.1946
- 227 ___ AUŽŽNO, krabica 8, Pribeník, 29.7.1948.
- 228 ___ AUŽŽNO, krabica 20, Bošáca, 9.11.1945.
- 229 ___ Zoznam nie je úplný. Chýbajú v ňom prinajmenšom bratislavské synagógy. Z nich prvú (ortodoxnú) zručili v roku 1958, o neologickej bolo v čase zostavovania zoznamu známe, že ju čaká rovnaký osud. Zachovala sa len synagóga na Heydukovej ulici, ktorá je používaná dodnes.
- 230 ___ AUŽŽNO, krabica 23, Bánovce nad Bebravou, 7.8.1971.
- 231 ___ „Veľa synagóg bolo použitých na uskladnenie tovaru ešte za bývalého Slovenského štátu a pre nedostatok skladovacích priestorov aj po skončení vojny.“ (Eichler : 9)
- 232 ___ Podľa správy E. Fischera synagóga v Kokave nad Rimavicou sa už v roku 1947 zmenila na „brusiarsku dielňu na sklo“ a v ďalšej miestnosti tohto objektu bolo holičstvo. AUŽŽNO, krabica 6, Kokava nad Rimavicou, 17.8.1947.
- 233 ___ AUŽŽNO, krabica 4, Malacky, 12.1.1951.
- 234 ___ AUŽŽNO, krabica 10, Veľké Leváre, 25.8.1947.
- 235 ___ Zmluva o predaji synagógy z roku 1952 obsahuje v bode 7 podmienku, podľa ktorej „kupiteľka sa zaväzuje, že na mieste, na ktorom doteraz stál židovský kostol, nepostaví takú budovu, ktorá by slúžila pre hostinec alebo iný podobný účel, zneuctujúci pamiatku kostola“. (AUŽŽNO, krabica 25, Spišská Nová Ves, 31.3.1952).
- 236 ___ Pozri poznámku 225.
- 237 ___ AUŽŽNO, krabica 24, Senica nad Myjavou, 10.7.1948.
- 238 ___ AUŽŽNO, krabica 24, Senica nad Myjavou, 22.7.1948.
- 239 ___ AUŽŽNO, krabica 24, Senica nad Myjavou, 13.8.1948.
- 240 ___ AUŽŽNO, krabica 1, Žilina, 5.3.1948.
- 241 ___ AUŽŽNO, krabica 1, Zlaté Moravce, 29.6.1949
- 242 ___ AUŽŽNO, krabica 27, Bardejov, 12.10.1950.
- 243 ___ AUŽŽNO, krabica 12, Poruba pod Vihorlatom, 23.1.1959.
- 244 ___ Nie je jasné, či sa obvinenia zakladali na skutočnosti. Každý záujemca o židovský majetok musel k žiadosti priložiť „osvedčenie o národnej, štátnej

a politickej spoľahlivosti“. Samozrejme je možné, že niektorí tento doklad získali neoprávnene, ale aj to, že bývalý predseda takýmto spôsobom presadzoval iných uchádzačov.

- 245 ____ AUZZŽNO, krabica 24, Turzovka, 21.11.1946.
- 246 ____ AUZZŽNO, krabica 24, Turzovka, 28.1.1947.
- 247 ____ AUZZŽNO, krabica 24, Turzovka, 13.9.1946
- 248 ____ AUZZŽNO, krabica 7, Záhorská Ves, 28.6.1948.
- 249 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Halič pri Lučenci, 25.8.1949.
- 250 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Halič pri Lučenci, 14.9.1949.
- 251 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Poltár, 25.3.1947.
- 252 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Poltár, 30.8.1947.
- 253 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Poltár, 2.9.1947.
- 254 ____ AUZZŽNO, krabica 10, Veľké Leváre, 15.9.1946.
- 255 ____ AUZZŽNO, krabica 5, Poltár, 11.1.1951.
- 256 ____ AUZZŽNO, krabica 8, Čaňa, 17.6.1948.
- 257 ____ AUZZŽNO, krabica 8, Čaňa, 13.12.1948.
- 258 ____ AUZZŽNO, krabica 8, Čaňa, 3.2.1949.
- 259 ____ AUZZŽNO, krabica 8, Čaňa, 14.11.1989.
- 260 ____ AUZZŽNO, krabica 23, Bánovce nad Bebravou, 21.7.1951.
- 261 ____ Do tohto počtu rátam tiež všetkých členov triumvirátu, ktorý viedol Zväz v rokoch 1972-1973.

In this publication I focus on the responses of Jewish communal organizations to the new situation in the first few years after the Holocaust. In particular, I pay attention to the activities of the Central Federation of Jewish Religious Communities (UZZNO) and the individual Religious Communities. They represented the only Jewish institutions recognized by the state that have existed continuously since 1945 until today.

The book is divided into four chapters (in addition to an Introduction and Conclusion). The first chapter (Origins and sources) presents the methods and sources used. Findings from ÚZZNO archive research were of key importance. The data I encountered here bring hitherto unknown information on the fates of the over 100 Jewish Religious Communities, which did not resume their activities after the Holocaust. The main reason for their decline was that they did not have enough members to form a minyan. They were unable to hold Jewish services and perform rituals. ÚZZNO set the regular performance of religious activities as a condition to support further functioning of a Jewish Religious Community. Some communal organizations, which failed to meet this criterion, disagreed. Archive materials contain important information about the fate of these Communities' property.

Second chapter named Those who (failed to) survive shares the individual fates of Slovak Jews. Over 100 000 people or about 80 % of the pre-war community died in the years 1942-1945. Those who survived had to come to terms with the recent suffering but also with problems in reintegrating into the society. Some of them stayed true to their faith and their

ancestral traditions, others chose emigration (in particular to Palestine/Israel) or sought a future in assimilation. The loss of faith and rejection of Judaism represented one of survivors' frequent responses. This solution did not automatically imply leaving the Jewish community. To the contrary, many secular Jews became members of Jewish Religious Communities and influenced their character. These decisions were also affected by anti-Jewish violence taking place in 1945-1948 in various regions of Slovakia.

Third chapter deals with the formation and functioning of ÚŽŽNO. This umbrella organization of Slovak Jews was formed in September 1945 based on Decree of the Slovak National Council no. 231/1945 on Regulation of Conditions of the Jewish Faith in Slovakia. ÚŽŽNO's obligations included the administration of property of discontinued Jewish communities and the organization of the functioning Jewish communities. The decree also stipulated that there can be only one Jewish community in every city. This brought together under one roof orthodox and neological believers but also secular Jews who opted for Jewish Religious Community membership for various reasons. The formation of ÚŽŽNO met with the resistance of orthodox Jews, who insisted on their separate existence. Despite various objections and problems, in retrospect the decision of the Slovak National Council favorably influenced further developments in the Jewish community.

The final chapter (Synagogues, cemeteries and other properties of religious communities) provides specific data on the fates of cemeteries and synagogues. The material presented confirms the efforts of the responsible officials to abide by the principles of Judaism but also the problems related to it. The struggle to preserve the inviolability of cemeteries met with a lack of understanding from the authorities and from non-Jewish fellow citizens who were interested in using cemetery grounds for construction or agriculture. Regarding synagogues, ÚŽŽNO leadership preferred to sell them with the proviso that they will not be used as entertainment venues. Therefore, they agreed with conversions of these premises into silos, storage, apartments or workshops, while rejecting proposals that wanted to establish cultural centers, theaters, cinemas, restaurants, etc.

The Conclusion brings a brief summary of the results presented.

V edícii ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE doteraz vyšlo:

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.). Bratislava : Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 8085665328.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder*. Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava : Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. 225 s. ISBN 802240506X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder*. Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava : Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 8022405094.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzählieder*. Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.) Bratislava : Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 8022405124.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločností. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1998. 128 s. ISBN 8088908035.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.). Bratislava : VEDA, 1998. 179 s. ISBN 802240523X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová, E. Riečanská (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2000. 164 s. ISBN 8088908728.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – Tomáš Pisecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 8089069096.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien : Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3902029102.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – Tomáš Pisecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 808906910X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesionálne vzťahy v lokálnom spoločenstve.* Bratislava – Dolný Oháj : Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 8096916351.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 8088997208.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava : Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Pisecký-ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 8089069134; II. – 193 s. ISBN 8089069142.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Narratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Z. Profantová (ed.) Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 9788088997412.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc. E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno : Ústav etnológie SAV – Et-nologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 8096942743.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava : Veda, 2009. 216 s. ISBN 9788022410861.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnogra-fického výskumu*. Bratislava : Veda, 2011. 135 s. ISBN 9788022412056.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*. Bra-tislava : Veda, 2012. 127 s. ISBN 9788022412797.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku*. Bratislava : Veda, Ústav etnológie SAV, 2014. 128 s. ISBN 9788022413985.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu*. E. Krekovičová (ed.). Bratislava : Ústav etno-lógie SAV 2014. 119 s. ISBN 9788097097523.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* Bratisla-va : Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 9788097097530.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štú-diu*. Bratislava : Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 9788097097547.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierno-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava : Ústav etnológie SAV, VEDA SAV 2015. 600 s. ISBN 9788022414135.

Peter Salner

Židia na Slovensku po roku 1945

(Komunita medzi vierou a realitou)

Zodpovedný redaktor: Emil Borčín

Jazyková úprava: PhDr. Ingrid Kostovská

Preklad do anglického jazyka: Andrej Salner, MSc.

Grafický dizajn a layout: Jana Sapáková, Layout JS.

Prvé slovenské vydanie

Všetky práva vyhradené. Ani jednu časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných médií bez predchádzajúceho súhlasu autora a vydavateľa.

Vydal Ústav etnológie SAV v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 24. publikáciu a Vydavateľstvo Veda ako svoju 4194. publikáciu.

Vytlačila Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Dúbravská cesta 9,
845 02 Bratislava
www.veda.sav.sk

ISBN 978-80-224-1510-1

EAN 9788022415101

מי שלא היה שלשים יום בבית הקברות, כבואו שמה אסור את הברכה הזאת

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם. אשר יצר אתכם בדיון
וזו וכלכל אתכם בדיון. והמית אתכם בדיון. וידע מספר כלכם בדיון:
ועתיד להחיות אתכם בדיון: ברוך אתה יי מחיה המתים:
אתה גבור לעולם אדני. מחיה מתים אתה. רב להושיע:

מכלכל חיים בחסד. מחיה מתים ברחמים רבים. סמך נפלים. ורפא חולים
ומתיר אסורים. ומקים אמותיו לישוני עפר: מי כמוך בעל גבורות ומי דומה
לך. מלך ממית ומחיה ומצמיח ישועה: ונאמן אתה להחיות מתים:

זאת נדב ה' יוסף יהודה הכהן לזכרון אבותיו מזה ואב המכובד ואלף בן שרה ול וזמנו מ טרים לאה בת בילא ע'ה
אחיו מזה אליעזר אברהם. ה' צחק יצחק ה' ישראל והב עמרם ואחותיו העניע ודבורה
שהוגלו בגולה ומתו שם

Antologické zborníky výskumu židovskej komunity na Slovensku sa venujú už dva desaťročia. Napriek tomu nás vždy znova prekvapia ženy, ktorí odporujú morim odsakšvarismu. Zrazu sa ma čakalo pri písaní tohto textu. Pôvodne som plánoval, že na základe etnografických výskumov z archívnych materiálov poukážem na reakcie náboženských inštitúcií židovskej komunity (Haredim zväz ŽNO a židovské náboženské nímie) v dňoch kľúčových momentoch moderných dejín Slovenska. Máme na mysli roky 1945 – 1955 a obdobie po novembri 1989. V oboch prípadoch sa boomer-sčesane zrazu objaví veľký problém, ale zmenil sa ni štátny úbyr. Ona sa potvrdila stará skusenost, že (skoro) všetko je opak. V archíve ŽZNO som našiel dosť neznáme informácie o židovských náboženských oblastiach, ktoré zanikli v rokoch 1945 – 1989. Zrazu som mal k dispozícii množstvo nových poznatkov o problémoch židovskej komunity kedykoľvek obo- bodení. Viedenie komunity sa rozhodlo, čo nímie sa syna- gógami, zborommi a inými majiteľmi zaniknutých ob- lastí. Museli pritom zohľadniť náboženské, ale aj ekonomické a ľudské faktory. Práve o týchto podmienkach a ich následkoch je táto kniha, ktorú dežije vznikla.

PETER SÁLNER Židia na Slovensku po roku 1945

ISBN 978-80-227-0500-1
EAN 9788022705001

